

194

Pop-MARKO PROTIC

Zlatni dani Subotice

OD OSLOBOĐENJA
DO POTPISA MIRA
13 nov. 1918 — 4 juna 1920

ZAPISI I ISTORIJA

GRADSKA BIBLIOTEKA	
61298	1951
Sub	

J. br.
386

R-95

1930

GRADSKA STAMPARIJA I KNJIGOVEZNICA. SUBOTICA

DRAGI MARKO!

Baš mi je žao, što nisam mogao mirno pročitati Tvoje delo od kraja do kraja. Pisao si mi, da Ti ga odmah vratim!

Meni je tako kao kad žedan čovek nategne čašu sa ugodnim osvežavajućim pićem da je ispije, a neko mu vikne: Stani!

Da mi je bilo ruke „na dušak“ bi pročitao Tvoje „Zlatne Dane“.

Tako živo, tako dramski, tako brzo lete slike događaja, kao na kakvom filmu.

Što se tiče ocene, to ja nemogu biti na to pozvan kao ni Ti sam, jer Ti pišeš mnogo i o meni. Ni Ti ni ja nemožemo biti nepristrasni i objektivni. To Ti jedno mogu da kažem, da su ovo bili doista zlatni dani Subotice, u koje su uvršteni biseri i alem-kamenje naših iskrenih bratskih osećaja i delotvorne ljubavi pri radjanju naše narodne, nacionalne države. Radjanje je osim majke svima radosno a odgajanje je već mučnije. Ja želim da u današnje dane teške borbe za opstanak za razvoj nove države naše dade nam snage i za rad i za pregaranje uspomena „Zlatnih Dana“ naših.

Zato je ovo Tvoje delo ne samo dobro, nego upravo potrebno. Ispunićeš njime ne samo istoriju, nego i mnoga srca, koja se u poslendanima rada i patnji stišću i klonu.

Ja ti želim: srećno bilo ovo delo i donelo onaj rod što ga Ti, i svi mi očekujemo!

25. IX. 1930.

Tvoj
prop. Blaško.

DRAGI MARKO!

Baš mi je žao, što nisam mogao mirno pročitati Tvoje delo od kraja do kraja. Pisao si mi, da Ti ga odmah vratim!

Meni je tako kao kad žedan čovek nategne čašu sa ugodnim osvežavajućim pićem da je ispije, a neko mu vikne: Stani!

Da mi je bilo ruke „na dušak“ bi pročitao Tvoje „Zlatne Dane“.

Tako živo, tako dramski, tako brzo lete slike događaja, kao na kakvom filmu.

Što se tiče ocene, to ja nemogu biti na to pozvan kao ni Ti sam, jer Ti pišeš mnogo i o meni. Ni Ti ni ja nemožemo biti nepristrasni i objektivni. To Ti jedno mogu da kažem, da su ovo bili doista zlatni dani Subotice, u koje su uvršteni biseri i alem-kamenje naših iskrenih bratskih osećaja i delotvorne ljubavi pri radjanju naše narodne, nacionalne države. Radjanje je osim majke svima radosno a odgajanje je već mučnije. Ja želim da u današnje dane teške borbe za opstanak za razvoj nove države naše dade nam snage i za rad i za pregaranje uspomena „Zlatnih Dana“ naših.

Zato je ovo Tvoje delo ne samo dobro, nego upravo potrebno. Ispunićeš njime ne samo istoriju, nego i mnoga srca, koja se u poslendanima rada i patnji stišću i klonu.

Ja ti želim: srećno bilo ovo delo i donelo onaj rod što ga Ti, i svi mi očekujemo!

25. IX. 1930.

Tvoj
pop Blaško.

Predgovor. Izvori. Posveta.

Krajem 1924. god. Gradski Senat za gradonačelnštva pok. Albe Malagurskoga obratio mi se sa aktom (br. 5727/1924), kojim me izveštava o nameri Grada da otme zaboravu važne dane oslobođenja u 1918. godini. Pita me toga radi, da li sam se voljan primiti „skupljanja istoričkih izvora naše bliske prošlosti“. Ja sam odgovorio, da se vrlo rado primam toga posla. Uz to sam podneo iscrpan predlog, šta da se učini, pa da se posla primim. Tražio sam i osiguranje svote od 20—25000 dinara, koja bi bila potrebna za nabavku izvora kao i fotografija, faksimila i t. d. Predlagao sam, da se ovim poslom obuhvati vreme od oslobođenja do potpisa mira, sa potrebnim obaziranjem na neposrednu prošlost.

Po ovom mom odgovoru, izgleda, da se ništa nije rešilo! Početkom prošle godine zamolio me je urednik „Spomenice Oslobođenja Vojvodine“ g. Mita Đorđević iz Novoga Sada, da mu za tu spomenicu napišem članak o Oslobođenju Subotice. Pregledavši svoje beleške i napise, u svoje vreme štampane, i prikupljajući materijal iz pisanih i živih izvora za taj posao, ja sam prikupio toliko dragocenog materijala, da bi već to iznelo malu knjižicu. Uredniku je pak trebao samo mali članak. Ja sam ga dao, ali sam odmah nastavio posao dalje. Do danas sam skupio toliko grade, da ona zaobljena može dati dosta jasnu sliku onih dana, koje nesumnjivo valja oživljavati u uspomeni i nama i pokoljenjima Subotice!

Kada sam rukopis sredio, ja sam ga dao na uvid nekolicini prijatelja, koji su me hrabрили, da knjigu izdam na svet. Među ostalim i brat Blaško Rajić napisao mi je pismo, koje sam napred otšampao, i na kojem mu bratski zahvaljujem.

Rešen da svoju knjigu, iako nesavršenu, ali meni tako dragu, izdam, ja sam Grad potsetio na njegovu nekadašnju želju, koju mislim, da sam po snazi mi ma i delimično ispunio. Iz raspoloživih svojih sredstava za ovu godinu, Grad je u oba svoja Senata pod predsedništvom gradonačelnika g. Selimira Ostojića a po mojoj molbi blagonaklono rešio (br. 25182/sen. i 357 G. P./1930. IX./30.), da moje izdanje pomogne otkupom knjiga u visini od 20000 dinara.

Knjige će biti podarene školskoj dobroj omladini. Kolikogod sam blagodaran na tolikoj pažnji upravljačima i zastupnicima Grada u Senatima, toliko sam još dvaput radosniji, što će knjiga doći u najpozvanije ruke! Neka bi ova knjiga u ruci Omladine bila poukom za nju, kako se treba žrtvovati za dobro i sreću svoga rodnoga mesta, svoje nacije i svoje države!

Pre nego što bih naveo materijalne izvore, kojima sam se poslužio radeći, smatram za svoju naročitu dužnost, da izrečem toplu blagodarnost mnogobrojnoj gospodi i prijateljima, koji su mi svojim usmenim izlaganjem pomogli, da mnogi događaj ne ostane nespomenut i da mnogi bude iznet u punoj jasnosti. Gospodi: dr. Vladislavu, dr. Joci i Dušku Manojloviću, Bogdanu Svirčeviću, dr. Josi Vojnić-Hajduku, dr. Stipanu Matijeviću, dr. Radi Miladinoviću, dr. Babijanu Malagurskom, dr. Mirku Ivković-Ivandekiću, Blašku Rajiću, Miji Mandiću, Lazaru Stipiću, dr. Lazi Oršiću, Andriji Maziću, Vasi Stajiću, Miti Klicinom i Paji Dobanovačkom, hvala i priznanje, da su bili saradnici na ovom poslu! Šta je čije, čitalac će već sam uočiti!

Materijalni izvori su u glaynom:

Uređivački Odbor: „Spomenica Oslobođenja Vojvodine“ 1918. god. Novi Sad. 1829. strana 229. Cena din. 35.

Dr. Stipan Matijević: „Dogadaji, koji su se odigrali u Subotici za vreme mojega javnog delovanja od 10. novembra 1918. god. — 20. maja 1920. god. Subotica 1928.

Marko Protić: „Puno Srce“ crkvene besede (rodolj. čitanka) 1918—1928. god. Subotica. 1928.

Letopis Mat. Srpske br. 325. — Vasa Stajić: „Mađarizacija i demadurizacija Bunjevaca“. 1930.

Mara Đorđević Malagurski: (Od Cvete Cucorić nagrađena njezina priča): „Snaš Vita Đanina“, 1930.

Subotički: Neven za 1918—1920., Narod za 1919—1920. i Dnevnik za 1929—1930. god. Novosadski: Srpski List za 1918. god., Zastava i Jedinstvo za 1919—1920. god.

Izborna su akta iz gradske arhive, iz arhive Narodnog Veća, koja je u g. Blaška Rajića. Popis Nar. Garde dobio sam od g. Andrije Mazića.

Puštajući u svet ovo moje skromno delo u najboljoj nameri i na pragu 25. svoje godine u Činu kojem služim, osećam potrebu, da ovim svojim delom odam sinovlju hvalu

**Ništavnom Prahu
Velikoga Srca Materina
i
Bistrih Očevih Očiju,**

što su sahranjeni na Čeratu u Sr. Karlovcima, u mestu, gde i meni slatko beše u kolecvi.

M. P.

Moj dolazak u Suboticu.

Još i danas kada u Suboticu prviput dođe kogod od Jugoslovena hoće da uzdahne i kaže: „Kakav vam je to naš grad, kad se u njemu toliko mnogo (danas) ili samo (u početku oslobođenja) mađarski čuje“!

Oni neobavešteni razume se neznaju, da naš potisnuti srpski i bunjevački svet u glavnom zauzima okrajke grada (periferiju) i ogromna polja sa salašima svojim u jednom hataru od 17000 katastralnih jutara! Od sto hiljada duša naših je sedamdeset od sto! Koji grad u Vojvodini ima povoljniji brojni odnos! Ali!

Mađari su uspeli da sredinu grada potpuno potčine sebi. Njihova je bila i vojna i državna i gradska uprava. Sve škole njihove, osim jedne srpske osnovne na Kelebiji i jedne u predgrađu Sandoru! Trgovina i industrija, mahom u jevrejskim rukama, bila je također pod neizgladivim pečatom mađarskim.

U Suboticu se sa željezničke stanice ide odmah u srce njezino, u najlepší deo, gde je pečat mađarski tako jasan bio, i gde mu još i danas ima puno najosetljivija traga, jer i ako su danas već sve vlasti u našim rukama a i škole, koje nisu dođuše u ovom delu grada, ni trgovina, ni zanatliještvo, ni velika ni mala industrija, na žalost nisu još u našim rukama!

I zato još i danas snalazi neko razočarenje našega jugoslovenskog gosta, kada prviput ovamo dolazi.

Možete pak zamisliti koliko tek beše razočarenja za onog Srbina, što u huku rata beše amo stigao sa ćirilicom pisanim svima svojim svedodžbama od osnovne škole pa do gimnazije i bogoslovije u Karlovcima, gde se nije ni govorilo ni učilo mađarski! Pa još k tome posle desetogodišnja svoga rada u Srpskoj veroispovednoj učiteljskoj školi u Somboru, koja kroz svoje odlične učenike već sto godina emaniraše jakom nacionalnom svešču u svima pravcima gde beše našega oslobođenog i neoslobođenoga naroda, a radi čega, kao i zbog svojih profesora i daka, u to vreme i zatvorena beše!

Bez znanja mađarskoga jezika zauzeti mesto srpskoga paroha u takvoj Subotici činilo se nemogućim i najmanje rečeno neoportunim! I kraj toga, moja duhovna vlast mogla je ipak da me pošlje ovamo, jedino u sigurnom svom uverenju, da ću se brzim usvojenjem mađarskoga jezika ovde omogućiti!

V. Po zvaničnoj statistici od 1920. god. bilo je zaista u Subotici stanovnika 101709 duša. Od toga su Bunjevci i Srbi činili 70737 duša. Jevreja bilo je 3033 duša, Mađara 24678 duša, Nemaca 2349. duša i drugih Slovena 871 duša. Po veri pravoslavnih je bilo 6835 a katolika 89107 duša.

Prvi moj korak u život ovde pun je tragikomike! Treba samo pomisliti na dužnost, da se učine prve posete! Gradonačelniku, gradskom kapetanu, komandantu mesta, direktorima škola, s kojima ću morati dolaziti radom u dodir.

Ni moje znanje nemačkoga nije odviše tečno, no Mađari ga ni toliko neznaju, a oni pravi što govorahu „huncut a német“, (đavo je švaba), mada su sa njima zajedno ratovali, ni tada ga rado ne govorahu! Pa hajd što neće Mađari nemački, al što rođena Hrvatica, direktorka Marija Barkačeva neće da govori srpski! „Ovo je Mađarska i ovde se može samo mađarski govoriti“ — odvrtila mi je ona na pozdrave, što sam joj doneo iz Sombora od njezina nadzornika Jovana Faragova, koji je s nama profesorima pri ispitima u najlepšem srpskom pretresao život po srpskim manastirima, gde su dobra vina, kao i u Beogradu, gde je on dugo bio učiteljem u austr. poslanstvu!

Vrhunac tragikomike snalazi me prvog juna 1918. g. a došao sam prvog aprila. Toga dana sam dobio od zapovedništva 6. domobranskog puka ovde ovaku službenu objavu: „Molim Prečasnog Gospodina da po primitku ove zapovesti spremi besedu, koju će održati posle streljanja i da je odmah pošlje ovom zapovedništvu na prethodno odobrenje. Danas oko 12 sati (u ponoć) javičete se u zgradi štaba 6. puka u kasarni Gromona Dežea (sadašnja zgrada štaba potiske divizije) u sobi br. 36. radi davanja poslednje utehe na smrt osuđenom, sa kojim ćete ostati sve do izvršenja kazne. Odredite za njega mesto, gde će biti sahranjen i ako trebate za kopanje rake pomoć javite, da vam se dade pomoć. Ujedno molim, da ovo sve do izvršenja kazne držite u tajnosti, i da to ni u celosti ni u jednom delu nikom ne odate. Pukovnik Pap-Kovač Ferenc za zapovednika!“

Besedu će sastaviti drugi! To je lako! Ali mojih muka nikad neću zaboraviti, dok sam bio u strahu, sa kakvim ću izgovorom istu izreći! Jedno preslišavanje pred ženom, koja bi kad bi smela pukla od smeha, a ja u samrtnom znoju već i zbog toga samo, što će da padne jedna srpska glava. Radilo se o osuđenom zbog „logovanja u Zelenom Kadru“ vojniku Mirku Sentivancu iz Kovilja.

Što je Mirko izneo živu glavu i što sam se ja izvukao iz škripca i nesumnjive bruke možemo blagodariti dolasku toga dana u Suboticu pokojnog kaločkog arcibiskupa Leopolda Varadija, koji je došao radi krizmanja. Čuvši za ovaj slučaj odmah je telegrafisao Kralju moleći milost za Mirka, da mu ne bi dan ovde bio oskrnavljen ljudskom krvlju! Dobra neka telegrafiskinja odmah posle ponoći telefonira u kasarnu, da je stigao telegram o pomilovanju i da se sačeka sa izvršenjem.

Bog dao mira duši pok. arcibiskupa a zdravlja dobroj telefoniskinji, što sačuvaše glavu Mirku, a meni — duševni mir za ono vreme!

Držim danas u ruci tu objavu kao prazan revolver, i smejem se! Drukčije beše dok beše — kao pun!

Rekoh već da su sve škole bile sa mađarskom nastavom. Čak i one u srpskoj porti. I one su bile mađarske a zvale se tako po srpskoj deci, koja su išla u tu mađ. školu. Samo dovitljivošću i čvrstom voljom ondašnjih naših Srba i Srpkinja učitelja u toj školi*, koji su se koristili svima mogućim uticajima naših uglednih ljudi i dovijanjima, beše moguće sa prekobrojnim časovima u nižim razredima naučiti ćirilicu i nešto srpskoga.

Srbi su i u to doba ipak imali nešto, što je za njihovo nacionalno držanje bilo od pozitivne vrednosti. Srbi su imali svoju Srpsku pravoslavnu crkvenu opštinu sa opštinskom svečanom dvoranom. To je bila matica dobro očuvana našeg narodnog života, koji se kao u nekim svojim filijalama ispoljavao još u Opštinskoj javnoj biblioteci, u Pevačkom društvu, Dobrotvornoj ženskoj zadruzi, Srpskoj štedionici, povereništvu „Privrednika“ i izvršivanju humanoprosvetnih zadataka velikih Zadužbina, pok. narodnih dobrotvora Jovana Ostojica i žene mu Terezije r. Zozuk sa njihovim legatima i stipendijama.

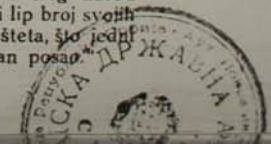
Siroti Bunjevci nisu imali toga, niti ičega, što bi tome odgovaralo. Ni jedne škole, ni jedne crkvene opštine, nijedne zadruge. Njihov jezik je dušmanski teran i iz škole i iz crkve! Iako lično stojeći hrabro sa malom plejadom svojih rodoljuba**, oni su zvanično obezličeni! U zvaničnoj statistici ono od njih, što je reklo da zna mađarski, uvršteno je u Mađare. Jedan deo od onih, što nisu znali mađarski, a takovih je dosta po salašima bilo, uvršteno je nešto malo u „Race, Dalmate i Bunjevce“, a drugo je strpano u „različija“ (egyebek).

Toliko jake narodne svesti kod Bunjevaca, kao što je beše kod Srba, u istini ne bejaše. Podsvesti je bilo kod svakoga

* Tada su bili učitelji Bogdan Svirčević i Pera Ognjanov a učiteljice gđe Katica Subotić i gđca Anka Radosavljević.

** Neven u br. 3. od 1913. g. piše na uvodnom mestu o toj plejadi ovako: „Naše žive glavice! Da nas još ima Bunjevaca i Sokaca imamo to iza dragog Boga zahvaliti našim živim glavnicama, onim izvorima, iz kojih nam izvire snaga koja nas uzdržaje.

Te žive glavice su u prvom redu oni naši dični sinovi, koji su perom i zborom i dilom svoj obraz osvitlali i rodu glas učinili. Zato nam još iza smrti živi naš narodni duhovni otac Ivan Antunović, naš dični Boza Šarčević, naš oko škula zaslužni Palić, naš Blaž Modrušić, u svojim knjigama i junačkim dilama za narod učinjenima. A hvala dragome Bogu još su nam u životu naš mili pisnik Krunoslav Grgić, naš vrstan i velezaslužan za našu knjigu Mije Mandić, živi su nam proslavljena braća Evetovići, dika našeg naroda, živi su nam naši hrabri i umni Kulundžići, al' Nikolu nam je teško zaboraviti, živi su nam Sudarevići učeni naši sinovi, koji su mnogu goroku za narod progutali, živ je naš narodni pesnik i veseljak Staniša (Neorčić berber), naš umni i neustrašivi Lajčo Budanović, naš mili pripovidač i miljenik Petreš, naš mladi žilavi borac Sandor Rajčić, naš rabadžija i majstor od pučkog govora Blaško Rajić, naši učeni nastavnici Vidaković i Diteljan, naša nada Catalinac, Aničić, Probojčević, Evetović, Pruković, Đido-Josip Vuković, Beretić, naš oduševljeni Sokac Vatroslav, od kog narod još puno iščekuje. Upravo je utešljivo da naš malen narod ima toli lip broj svojih sinova, koji naš mili materinski jezik perom proslavljaju. Samo je šteta, što jedni gube volju i istrajnost i ne nastavljaju dičan i narodu mili i koristan posao.

Bunjevca, što je znao za krv svoju, pa ma i plivao mađarskom strujom, sa kojom se plivalo kao sa klasnom partijom, koja čoveku osigurava nasušni hleb, daje mu zvanja i počasti „pod toranom“ (u Gradskoj kući, koja je ideal za Bunjevce, uglavnom još i danas), i osigurava mir i slobodu kretanja u osionom i netrpeljivom mađarskom društvu!

Ipak su i Bunjevci nešto imali. Imali su svoju „Pučku Kasinu“, jednu svetlu žižu i žar zapretni u pepeo, koji će pod moćnom tradicijom naše reči na ustima bunjevačkih „nana“ (matera) što pevahu o Kraljeviću Marku biti u dane oslobođenja razvejan, da iz njega sijne lepa naša svest onih Bunjevaca, što nam očuvate rasnu čast u našoj Subotici!

A koliko teško beše i to malo pred nasiljem održati! Bunjevci behu pod neverovatno teškim pritiskom.

Šetao jednog dana za vreme rata pop Blaško Rajić pod ruku sa čestitim rodoljubom bunjevačkim pop Pajom Kujundžićem subotičkim korzom. Da bi odahnuli od tereta zbog teškog rata, šetajući se razgovarali su se oni vrlo tiho, jedva čujno, naravno bunjevački. Možda beše to baš u one teške dane, kada Nemci probiše ruski front kod Gorlice, što je osetljiva popa Paju u očajanje bacalo, te je govorio pop Blašku:

— E! moj Blaško, najbolje bi sada bila jedna „lipa smrt“ za mene!

Već sutra dan doneše subotičke mađ. novine napis, u kojem se grnilo protiv njih: „Nekoji od bunjevačke inteligencije mogli bi imati obzira, da je srpski jezik, jezik jednoga naroda, sa kojim smo mi u ratu, i ne bi trebalo da nas njime govoreći izazivaju“.

Bunjevac kad govori svojim jezikom i nezvanično — izaziva! Jače slike pritiska nad njima zaista ne bih mogao dati!

Moje prve veze sa Srbima.

Ovde sam imao jedinog dobrog starog poznanika, čestitog i bezazlenog Čika Đokicu Stojkovića advokata. Otkada smo se poslednji put videli u Kuli, gde je on vodio advokatsku praksu pre rata, nastale su velike promene. Ne samo time, što se on preselio u Suboticu! Odmah u početku rata odveden je on u poznati segedinski zatvor „Csillagbörtön“, navodno zbog svoje veze sa „Narodnom Odbranom“ u Beogradu. Kad se odatle izbavio, došao je zajedno sa svojom gospođom Olgom u peštanski vojni zatvor zbog špijunaže.

Kad se i odatle oslobodio, dočekao je najveće razočaranje od svojih drugova Mađara, koje je on znao, iako uvek dobar Srbin, jako voleti.

Kćerka Čika Đokicina, zlatna duša Zorka, gđa odlična gospodina Dušana Mušickoga, b. sekretara belgijskog poslanstva iz

Beograda, koja je zajedno sa svojim mužem i sinom dugo delila internirski gorki hleb sa mojom sestrom Zorkom učiteljicom iz Bos. Zvornika u Cegledu, beše onda već ovde, kod svoga „babe“, koji je dotle već bio izgubio svoga vernog druga iz života i — zatvora, suprugu Olgu rod. Dobrojevičevu*!

Prvo bez familije došao ovamo, onako inokosan, morao sam svakoga večera k Čika Đokici na kafu! „Razgovor ugodni“, i kraj čašice dobra vina i odlične pesme i svirke na klaviru gde Zorke, k njemu se tada posle večere išlo tako, kao sad recimo u kafanu za — štamtis (stalni kafanski svoj sto)! To nije onda bilo odveć zazorno, jer je tu obično dolazio na kafu i Čika Đokicin Zimmerherr — stanar Mađar dr. Got, lečnik na vojnoj službi iz Pešte! Fini gospodin znao se uvek ranije diskretno povući i nas ostaviti samima sebi!

Tu sam se upoznao i zbližio i sa drugim subotičkim Srbima inteligentima, koji su ovamo dolazili, a dolazili su dr. Joca, Duško i Cvetko Manojlovići, dr. Jovan Petrović-Čata, Bogdan Svirčević i drugi.

Naimenovani naš crkveni odbor na mesto ranije propisno biranoga odbora i crkv. skupštine, sam po sebi već beše dovoljno jasnom oznakom jednoga izuzetno važnoga momenta u životu ovih naših krajeva.

Godine 1912., mađarska vlada beše suspendovala našu crkvenu autonomiju. Narod se protiv toga bunio i protestovao. Protestovala je i naša crkv. opština, kojoj je i tada bio predsednik dr. Vladislav Manojlović advokat, narodni prvak i višekratni poslanik na nar. crkv. saborima. Zbog toga je bila raspuštena i crkv. skupština i naš odbor, koji je svojim ranijim radom zadužio subotičke Srbe naročito time, što je materijalno toliko sudio prilike u opštini, da nije trebalo novčana crkvenoga razreza, a beše i izveo 1910. god. 13. XI. nada sve svečano osvećenje velelepno novo-preopravljene naše crkve. Radi kontinuiteta ovoga korisnoga posla, udešeno je sa eparhijskom vlašću u Novom Sadu, da iako je ovaj odbor bio u protestu, da ipak on ostane na svome mestu i to ceo i u ovim novim prilikama, no tada samo pod predsedništvom g. Dušana Stojkovića trgovca, koji je zamenuo dr. Vladislava, kao potrebnu žrtvu.]

Sa oslobođenjem je uspostavljena naša autonomija, a sa njome i stara crkv. skupština i odbor, kojem je došao na čelo i opet dr. Vl. Manojlović, i kao takav je još i danas u toj časti.

* „Koliko je pak radostan bio Čika Đokica o slomu! Pa još kad je nestrljivo očekujući već jednom dolazak srpske vojske, ugledao prvoga narednika, koji se pod šajkačom vraćao samo tek iz ropstva, pa navratio uz put u Suboticu, to znaju samo oni, koji su toga večera bili naročito kod njega pozvani, da slušaju slatke reči ovoga vojnika, kojega je Čika Đokica uzgred budi rečeno, onda još na stražnja vrata svoja uveo!

Kako je to nama smešno danas, a kako je to onda ugodno pa i riskantno još bilo!“ (M. Protić „Puno srce“ str. 55.)

Najmarkantnija srpska osoba, pa i uopće naša jugoslavenska ovde u Subotici, a jedna iz prvih redova i u celoj Vojvodini i onoga vremena dr. Vladislav Manojlović nije bio ovde. On je bio kao husarski oficir na ruskom frontu.

Znao sam i ranije, a čim sam došao ovamo prepričavali su mi ljudi. Odmah na početku rata vojna konjička fanfara išla je subotičkim ulicama i po svima čoškovima, naročito u srpskom i bunjevačkom kraju, objavljivala je, da su ondašnji dobri Srbi, prvaci i rodoljubi, dr. Vladislav, dr. Joca i Cvetko Manojlovići sa Jocom Radićem na dan Sentištvana (20. VIII.) uzeti za taoce i odvedeni u zatvor, gde će oni prvi platiti glavom, ako se što desi protiv mađarske države u Subotici.

Kad su ih željeznicom vodili iz Subotice nije znao ni oficir, koji ih je vodio, kuda će i šta će s njima, i da li ih vodi u zatvor ili na gubilište. On je imao zapečaćeno pismo, koje je tek na putu smeo otvoriti.

Kad su došli do Kečkemeta, tu su ih iskricali, i kao najopasnije razbojнике su ih otpratili u državni zatvor, opkolivši svakoga od njih pratnjom od nekoliko do zuba naoružanih vojnika.

Sada je objavljena masa dokumenata u mađarskoj štampi pod naslovom: „Ono što Hefer nije javljao.“ Tu se nalazi objavljeno i jedno pismo grofa Tise od 13. septembra 1914. god. upućeno nadvojvodi Fridrihu kao vrhovnom komandantu, u kojem je Tisa odlučno tražio bolje postupanje sa njegovim Srbima iz Ugarske, koji su pali u bedu kao žrtve nekoga denuncijanta

* Navešćemo spomena radi i manja progonstva Srba i Bunjevaca za vreme rata.

Pritvoren je odmah na početku rata učitelj na Kelebiji Cvetko Čičić sa ratarima Cvetkom M. Belovljevićem, Ćirom Milutinovićem i Nenadom Belovljevićem. Posebno trodnevna apsa u policiji, oni su predani sudu, koji ih je pustio na slobodu.

Aleksa Krn. Glodin, krojač, prilikom jedne manifestacije po oslobođenju Lemberga od Rusa, kad je sept. meseca vojska i svetina išla kroz srp. kraj u Crnojevićevoj ulici napadnut je i na mrtvo ime isprebijan, što nije osvetlio prozore. On se tada baš vraćao iz vinograda, te nije znao za naredbu. Još su ga odneli i u policiju, gde je bio bijen i ispitivan kao špijun, jer je ranije bio kod brata u Beogradu. On je umro od teških tih batina

Todor Suvajdžić iz Sandora rekao je, da će svi mađ. vojnici propasti pa će Srbi biti skoro ovde. Suden je i mučen a potom interniran.

Bili su nekoliko meseci sudeni i zatvoreni Nenad Belovljev i Ćim Aradski, koji je još 1911. g. rekao: „Čujte ljudi, bolje bi bilo da ovde vlada srpski kralj, onda ne bi bila zakupnina zemlje 60—70 forinti, pošto naš kralj ne dozvoljava, da se izveze pšenica i ugojena stoka, a srpski kralj bi već to mnogo bolje uradio“.

Nenad je 1912 g. rekao: „da će srpska granica biti kod Tri Ante (tri humke sa bagrenima) na granici Tompe i Kišsalasa, jer je tamo i 1848. g. bila granica „Srpske Vojvodine“. Nenad je bio i dobrovoljac. Sada je zaista graničar, jer mu je salaš nedaleko od te Tri Ante, koje su sa Tompom ostale u Mađarskoj!

Crkvenjak Joca Krstekanić je bio bijen i mučen od žandarmerije, što je prodavao Milenka Vukićevića Istoriju Srba, a nije hteo da prizna, da mu je to naredio koji srpski sveštenik ili učitelj.

Zanimljiv je naročito slučaj sa Bunjecom Bozom Ivkovićem-Ivandečićem ratarom, ocem dr. Mirka advokata, inž. Ivana i dr. Paje lečnika.

Rudije Fišera, feldvebela iz Kule. Tisa je zapretio, ako vojne vlasti ne popuste u ovom pitanju — kojim su poimence bili tangirani i naši subotički taoći — da će on kao ministar-predsednik povući konsekvence. I to je upalilo. Sad nam je jasno, zašto su naši taoći odmah zatim već 20. sept. bili pušteni kući. Poznato je pak, da se je kod grofa Tise zauzimao za Srbe mnogo pok. Pišta Vojnić, predsednik kluba tisine stranke, što mu može služiti na čast.

Pok. Joca Radić ugledni trgovac i posednik umro je pre nego što sam ja stigao u Suboticu. I on, a i rođeni mu brat Dušan, koji je također umro za vreme rata, ubeležili su se sa svojom poslednjom mudrom voljom u red najvećih subotičkih i uopće srpskih narodnih dobrotvora.

Sa dr. Vladislavom sam se upoznao tek kad je prvi put došao sa fronta na dopust.

Moja prva poznanstva sa Bunjercima.

Na neku naročitu vezu sa Bunjercima još u to ratno doba, kad sam došao, nije se moglo pomišljati. Prvi od njih, sa kojim sam se morao upoznati, bio je oduvek dobro poznati javni radnik, publicista, narodni učitelj Ćika Mija Mandić.

Pošto je centralna osnovna škola, tako zvana „Crveni Vo“ (današnja ženska gimnazija) pretvorena bila u bolnicu, to je onda Ćika Mija sa svojim razredom bio premešten u portu u „srpsku

Prve godine rata posle prvog pada Beograda (2. XII. 1914.) u subotu ode Boza kod Mađara berbera Fodora da se „očisti“, obrije. Ušavši unutra on nazove prisutnima:

— Dobro veče! Na to će berber naduto odvratiti:
— Talán jóestét is lehetne — Zar se ne bi moglo reći mađarskim dobro veče! Našto je Boza odgovorio:

— Dosta je već vašega mađarovanja!
— Pa zar vi niste Mađar? — zapita brica
— Ne nisam! I ja sam Srbin!
— Vi imate tri sina na frontu, dva oficira (Mirko i Ivan) i jednog pod-officira (brat Marko kadrovski narednik) i oni ne misle tako kao vi!

— Ako je to tako kao što vi kažete, onda je to dosta žalosno! odbruši odlučno Boza.

Brica je prijavio čestitoga Bozu i ovaj je bio toga radi osuđen na 12 meseci tamnice. Najstrožije se postupalo prema njemu i najteže mu je bilo, što mu nisu dali pušiti. Lakoća je bilo za njega to, što je sa Ćika Đuricom Ognjanovim (ocem dr. Cvetka adv. i Nikole), koji je također osuđen „za reči“, pilao i cepao drva u avliji. Nikakve olakšice mu nisu priznali, iako se po pravilu za dobro ponašanje uslovno opraštala poslednja četvrt kazne. Čestiti Boza je izdržao do iziče!

Kad ga je sin Mirko posle pitao, što je to uradio, i da nije možda bio napit, kad je to rekao reče:

— Ta nisam sinko, već mi je baš protivno, što da mi ne smemo racki divaniti!

Kad se rat svršio Fodor je strahovao šta će s njim biti, mada mu je Mirko poručivao, da se ne plaši osvete! Nisu Bunjevci takvi! Ipak se on na kraju krajeva otrovao i tako okajao Bozin zatvor.

školu". Tu smo se u porti upoznali preko g. Svirčevića. Čitajući bajagi „A Nap“, zbog drugih očiju u porti, mi smo se do mile volje slobodno narazgovarali i davali na volju pustim osećanjima i željama.

Ne mnogo po mome dolasku došao mi je u stan sa pismom jedan stari bačo — Bunjevac. Čirilsko pismo je bilo pisano rukom Blaška Rajića. On je tražio da mu pošljem ako imam Stanojevićevu Istoriju ili kakovu drugu, kojom bi se koristio za bunjevački kalendar Danicu. Ja sam inače potpuno shvatio, šta znači ova prijatna tražena veza, iako se nismo lično poznavali. Naravno je, da je stari bačo — sada već pokojni dobri otac Blaškov, Čiča Ilija, kao sigurna pošta — u svojoj torbi odneo Stanojevića, koji je bio inače proskribovan.

Prvi put smo se ja i Blaško sreli i videli o završnim školskim ispitima kod nas u školi. Bez mnogo reči, kratak ali srdačan i govorljivi stisak ruku bio je pečat našim izjavama u duši da smo jedno!

Blaško nije svoju slovensku krv nikada zatajivao. Kad je Hrvatska Zemaljska Banka pokušala spasavati bunjevačku materijalno ugroženu „Zemljodilsku Stedionicu d. d. (Osnovanu 1903 g. od Ice Malagurskog, Marka Dulića i dr. Franje Sudarevića) onda je Blaško napisao članak za kalendar „Danicu“ a što je i „Neven“ otšampao. Tu je Blaško pisao, da akcije ove Banke treba upisati, jer će one vrediti i onda ako Austrougarska propadne! I nije se prevario, ali je zato odgovarao i na sudu!

Njemu je za vreme rata dvaputa bila namenjivana internacija. Tako su jedanput šiljali vojnu istragu na toranj njegove crkve sv. Roke, jer da neko daje znake sa crkve (po prijavi nekadašnjeg komšije apotekara Hofmana). A ono što je bilo? Kad se zidala nova Gradska Kuća budu vatrogasci sa osmatračnicom premešteni kod njega u toranj. Kada su se pak kasnije natrag u Gradsku Kuću oselili, ostali su na toranju polupani prozori, pa su ostaci na mesečini svetlucali!

Internirati ga nije dao ni arcibiskup ni onda već bivši gradonačelnik Laza Mamuzić, koji je govorio svemoćnom tada kapetanu Maći Salajiji:

— Nemoj mi dirati moje Bunjevce. Može se kadgod sreća i obrnuti i znaj da vam onda to ni ovakav Bunjevac, kao što sam samo ja, nikada oprostiti neće.

Salajiju je dao izabrati u svoje vreme sam Laza i verovatno je, da ga je Maća poslušao, no sada je već jasno, na osnovu spomenuta zauzimanja za nas grofa Tise i Pište Vojnića.

Smatram da je Blaško Rajić bio centralna ličnost među Bunjevcima u Subotici onih istorijskih dana, u kojima sam je zatekao, i zato neću odustati od namere, da budem iscrpan, kada je o njemu reč.

O onome našem prvom videnju u školi, kuda je on došao kao izaslanik gradske „škulske stolice“ (šk. odbora) dođe Blaško prvo u IV. r. kod Svirčevića.

G. Bogdan je dobio te godine dve trećine đaka iz mađarskih škola, te je imao od 35 samo 15 srpske dece, i nastavljao je čisto mađarski. Kada je g. Bogdan pred Blaškom otpočeo ispit i nastavio na čisto mađarskom, Blaško je kao oparen izašao iz razreda sa primedbom, da je on došao na ispit u srpsku, a ne u mađ. školu. Onda ga je g. Bogdan obavestio o pravom stanju, te mu je rekao, ako baš želi da čuje nešto i srpski, neka ode u I. i II. r., gde predaje gđa Katica Subotička. I on je otišao tamo. Kad je bio ispit gotov, Blaško se oprostio od učiteljice i otišao bez uobičajena izaslanikova govora. Gđa se tužila Svirčeviću kao upravitelju bojeći se, da Blaško možda nije bio čime nezadovoljan.

Naprotiv! Blaško je bio toliko očaran, da je odmah zatim jednoga dana pisao gđi Subotički vrlo interesantno pismo. Kada je gđa pročitala to pismo, ona se zbunila i pitala g. upravitelja, opreznoga inače u svemu, šta da radi sa tim pismom?!

— Gospodo! ovo pismo ja nisam čitao! Niti Vam savetujem, da ga uništite, a niti da ne! Radite šta znate!

Dobra gospođa je pismo sačuvala do danas, reskirajući da zbog njega ne spava mirno sve dok ne dođe... „pod okrilje Majke Jugovića“, koje je Blaško po tom pismu tvrdo očekivao.

Radi krasote patriotskih misli kao i radi toga, da se bolje upozna način pisanja njegovim, „pučkim stilom“ bogatim u lepim slikama, ja ću ovo pismo objaviti u celini. Adresa na zvaničnoj, mađarski pisanoj, koverti njegova paroh. zvanja piše: „Sa poštom preč. paroh. ureda srp. prav. crkve u Subotici. Na ruke blagorodne gđe Subotičke učiteljice u pučkoj osnovnoj školi iste crkvene oblasti.

„Milostiva Gospodo!

Ne mogu da mirujem. Mori me savist i neda mi pokoja, dok ne popravim pogrešku što sam ju učinio. Ja sam se u Vašoj školi pri ispitima nauživao milja, što ga za svoga života nigda uživao nisam. Pa sam ipak znao biti tako neotesan, te se za ovo ni zahvalio nisam. Ja se stidim i prosim od Vas Milostiva oprostjenje. Ujedno uzimam slobodu, da objasnim ovaj svoj kako ću reći nespretni postupak. Mene su ispiti u Vašem razredu tako zanimali, da sam ih s najvećom napetošću do kraja pratio. Međutim se do zadnjega časa nisam osvrnuo ni jednom misli, šta ću na koncu kazati. Pokle je pak tako sjajan niz najuglednijih gostiju bio tamo prisutan, ja se nisam usudio zapresti govor odužega daha, da ne bi svojim slabim narečjem kazao štogod, što bi bilo svim prisutnim za smeh. Otuda je to da sam samo nekoliko praznih reči protepao. A tek imao sam bio reći ovo i slično:

Draga deco! Ja se sada nalazim u velikoj neprilici. Neznam gde da počmem da vas hvalim. Da li da istaknem vaše čedno pristojno vladanje za celo vreme ispita, da li ću vas pohvaliti zbog uspeha u jednom posve tuđem jeziku, gde govorite kao

prava Madžarčad, ili ću vas pohvaliti kako ste lepo ćirilicom čitali kao kakav dakon, ili bi vas hvalio kako dobro računate da ni grk* ne bi veštije, ili bi se divio vašim deklamacijama, gde govorite kao mali glumci i glumice. Svaki odgovor vaš, draga deco bio je po stručak mirisnoga cveća, a svi skupa kao lepe velike bukete, kojima ste iznenadili vaše roditelje i obveselili vašu dobru Gospodu, koja se s vama toliko trudila. Zavredila je, da joj svi klićete: Bog Vam plati na nebeski vrati! Samo se bukete vašega znanja imaju razlikovati od ovih na stolu buketa, jer će ovi uvenuti a vaši buketi, to lepo znanje, što ste stekli ima da ostane i nadalje da vas kiti i da se njime ponosite i da napokon od njega bude rod, plemenita i korisna dela. To nastojte, s tim ćete zahvaliti najdostojnije i roditeljima svojim i dobroj Gospodi učiteljici svojoj. Bog vas poživio. I tako dalje... A ja sve to nisam kazao... Bio sam nešto smeten od neočekivanog — koli uspeha toli načina postupanja i Vašega i mojega. Pa se ne usudi smetati ovo divno uživanje svojim mucanjem i kolebanjem. Oprostite milostiva i primite obećanje moje, da do godine, ako li nam Bog i sreća dade, pa uživimo, i meni opet padne u deo taj užitak, e kod vas budem predsedavati, da ću sve popraviti i naknaditi... možda pod okriljem Majke Jugovića!

Nemojte mi pisati, nek sam u neizvesnosti, da li ste mi oprostili. Tako sam zaslužio. U Subotici dne 25. juna 1918. uz rukoljub pop Blaško Rajić."

U tramvaju putujući na Palić g. Svirčeviću, koji je sedeći čitao iz „Az Ešta“ nepovoljne vesti po Antantu, jednoga dana u 1917. g. dobacio je Blaško utešno:

— Nemojte virovati gospodine! Biće to onako kako mi želimo! Svoj optimizam Blaško je rado hteo i drugima da nametne. Čuo je za dr. Jocu Manojlovića, koji je bio onda direktor Srp. Štedionice, da vrti glavom na događaje! Blaško se tada nije ni poznavao sa njime lično, ali će mu otići toga radi u Banku. Na šalteru je rekao, da traži direktora zbog većeg zajma. U kancelariji se prikazao dr. Joci i počeo govoriti kao ono pre i g. Svirčeviću. G. Joca je bio malo iznenađen a prema gostu, dotle mu nepoznatom — tako se bar onda Blašku činilo — malo i nepoverljiv beše.

Na vratima iz kancelarije u bančinu veliku dvoranu, kuda će Blaško izaći, ipak su se srdačno opraštali:

— Od toga nemože biti ništa... tobože su govorili o zajmu! Zabašurivao je dr. Joca, u stilu sviju Srba već vičnim u takim prilikama.

Ogrešio bih se o svoju čistu savest, kada ne bih spomenuo moje drago poznanstvo iz tih dana i sa jednom divnom Bunjevkom. Gdca Kata Prčić, i onda kao i sada činovnik žel. direkcije — onda knjigoprodavac a sada pomalo i književnik — posetila

* trgovac.

me je nepoznata, da me pridobije za pretplatnika na zagrebački „Književni Jug“.

Odlična nacionalka, zajedno sa svojom sestrom Kalom (Klarom) u kući svojih dobrih roditelja gostoljubivo je primala u porodični njihov kružok mnoge Srbe vojnike „frajviligere“, a s njima i kao upisana onda lepa i vitka ruska kozačka praporščika Tišu Dunajeva, koji je bio komandant zarobljenim Rusima. Prilična sloboda za ono vreme! Tu se pričalo, pevalo i čekalo! Od moга prvoga videnja u njihovoj kući, kada sam uz gitar slušao ono Kalino meko „Mehandži, mori mehandži!“ sevdalijskije nego valda igde u Beogradu, kada sam slušao „tavankutsko“ kolo sa bač' Perine* (očeve) tamburice sitno kao sremački duplir, i kada sam uživao u punoj čistoći jezika „mamina“, što je Kalu i Katu „sićala“ sa blaženim osmejkom te na ovu te na onu „starovinsku pismu, što se kadgod pivala“, ja sam za tu toplu kuću još i danas vezan više nego pravim prijateljstvom!

Ne prođe njihov Božić, a da im ne odnesem „bukaricu“... Oni opet kod mene čarkaju — badnjak! Ja sam kod njih „položaj“, a oni kod mene „položeni“! Badava! Isti koren i u reči i u običaju „položanja“ o Božiću, neda sakriti, da smo starinom i krvlju — jedno!

Posle proboja na Solunu.

a) Rad Madara

1. novembra 1918. god. osnovan je u Subotici mađarski „Nemzeti Tanács“ (Narodno Veće) i „Katonai Tanács“ (Vojno Veće). Sutradan 2. nov. sazvaio je dr. Karolj Biro, gradonačelnik Prošireni Senat u vanrednu sednicu. Na kraju ove istorijske sednice odmah je napisan i overovljen zapisnik. Svega je bio jedan predmet i on je pod br. 235. ovako zaveden: „Prisutni: dr. K. Biro, članovi užeg i Proširenog Senata, te članovi novoosnovanih Narodnih Veća.“

Dr. K. Biro izjavljuje, da je Senat sazvaio zbog iznimnih prilika, i pošto su sada prisutni skoro svi članovi, on predlaže, da se ta sednica i održi. Uz jednoglasan pristanak na to sednicu otvara dr. Šimon Mukić, predsednik Narodnog Veća, i daje reč gradonačelniku, koji kaže:

„Vrlo sudbonosne dane preživljujemo, i sada treba da padnu sve razmirice između nas, jer se radi o biti ili nebiti. Svi Madari

* Pero Prčić, gradski činovnik u miru.

„Prvi dan Božića stariji nisu išli nikada od kuće, a mladež i dica su posli podne nosili bukaru (ili bukaricu, t. j. vino u bocij). Bukarašima bi nalili manju bocu ili četuru sa vinom, i oni bi ošli s njom u komšiluk ili rodacima, čestitali i bukarom domaćinu nazdravili. Domaćin primi i ako mož, bukaru u dušak ispije a bocu nalije svojim vinom. Bukaraš sa tim ide dalje, dok sve ne obreda.“

— Kata Prčić: „Stari božićni običaji kod subotičkih Bunjevaca“. Književni Sever 1930. VI. 7—10.

treba da se slože, i nije danas onaj Mađar, koji se deli. Bez razlike vere i narodnosti svi treba, da se složimo, pa da odbranimo domovinu, naše domove i mir Subotice. Treba suzbiti strasti, jer se ne može dozvoliti, da se poremeti mir i javna sigurnost našega grada. Zato je nužno da se stvori Narodna Garda (polgárórség). Taj je posao započelo Narodno Veće (Nem. Tanács) kojem se juče priključio i Katonai (Vojno Veće) Tanács. Sinoć je uveče položio oficirski kor Vojnom Veću zakletvu vernosti a danas i vojnici. Gradski je senat to isto učinio i sada treba rame uz rame stvoriti Narodnu Gardu. Treba Narodnu Gardu decentralisati po policijskim kvartovima u stanice i tako će se pomoći Narodnom Veću. Još jednom poziva, da svi ostave na stranu svaki nespornost, da se svi slože u svetoj slozi i onda neće biti nikakve opasnosti."

Zatim je uzeo reč dr. Mukić:

"Danas se ne treba boriti za nezavisnost Mađarske, jer je ona danas evo već nezavisna. Ali se danas valja truditi, da ona takvom i ostane. Ako se svi složimo u ovim teškim trenucima, ostavljajući na stranu svaki nespornost, onda će Mađarska i ostati nezavisnom. Nemzeti Tanács kao mesni organ Nove Mađarske preuzeo je vlast u svoje ruke, ali on neće tu vlast za sebe da monopolise, niti hoće da ju za sebe zadrži. U sporazumu i s ljubavlju treba zajednički raditi sa vlastima i sa svakim, ko želi mir. Narodna Garda nas je za prva 24 sata obnadeždila uspehom. Ona jedva dospeva da smogne davanje legitimacija. Ali treba dobro paziti, da samo poverljivi ljudi dobiju oružje. Slaže se sa predlogom, da se Garda decentralise."

Zatim dr. Jene Ač upoznaje odbor sa ustrojstvom Garde. Jene Kalmar upozoruje na to, da je organizovano radništvo u takozvanoj „vörösgárda" (crvenoj gardi) i dosada učestvovalo u Nar. Gardi, te daje primer građanstvu.

Dr. Lajoš Rajzner potpreds. Nar. Veća čita proklamaciju Nar. Veća, kojom se traži od građanstva izdržljivost, mir i sloga.

Dr. Emil Havaš adv. (od Jasijeve mađ. radikalne stranke) veli: „Po gradu se šire uznemiravajuće vesti i protiv toga treba svako da se bori. Takove vesti treba pobijati a protiv onih, koji ih šire treba strogo zakonski postupati. Moli svakog da takove vesti ne širi, već da ih šubija. Neka svako obavesti svoje kod kuće i na ulici, da je sada reč o pobjedi a ne o revoluciji, da je reč o vaspostavljanju a ne o rušenju reda."

Dr. Biro (tisinovac) da bi pokazao, da od danas ne treba Mađar Mađaru da bude neprijatelj, u ushićenju i sa suznim očima pruža ruku dr. Mukiću (levičaru Košutovcu). Dva stara politička protivnika stisnuše ruke jedno drugom uz veliko odobravanje prisutnoga naroda.

Prošireni senat jednoglasnom svojom odlukom izriče, da u današnjim nemirnim prilikama zbog imovne i lične sigurnosti (po selima se palilo i rušilo) građana jedino može pomoći usta-

nova Prekog Suda. Zato odlučuje da brzojavno umoli Ministra Pravde u Budimpešti, da uspostavi Preki Sud. Najzad se izriče da se zapisnik današnje sednice ima odmah overoviti. Subotica 2. novembra 1918. dr. Janoš Veldi gl. beležnik."

Predsednik dr. Mukić imenovao je za članove Nar. Veća od Srba gg. dr. Jocu Manojlovića i Bogdana Svirčevića, a od Bunjevaca dr. Josu Vojnić-Hajduka, koji je otvoreno izjavio Mukiću — sa kojim je on uvek dobar bio — da on neće zakletve položiti. Na to je Mukić izjavio, da on i pored toga, što ga neće terati na zakletvu, ipak ga smatra svojim na osnovi lična poverenja, što ga ima prema njemu. Isti je slučaj bio i sa Srbima. Posle prve sednice nije nijedan od njih više učestvovao u radu.

Poznato je da se dr. Mukić za vreme rata kavalirski ponašao prema Srbima i Bunjevcima, i da je kao čovek bio vrlo dobar. Bivši tisinovci, Mukićevi zagriženi protivnici, da bi mu nahudili i da bi ga najedili, bez preke nužde u vreme rata uvek su mu u kuću ukonačavali oficire, što mu je vrlo neprijatno bilo.

Polazeći u Mađarsku, gde se otelio, on je govorio, da tamo ide samo radi toga, što se on, odrastao u mađ. duhu, osećao uvek kao Mađar, a priznaje vrlo rado, da se u Subotici prijatnije osećao pod srpskim režimom, nego za vreme rata pod mađarskim, kada su Suboticom gospodarili tisinovci sa dr. Biroom. Dr. Mukić je umro u Mađarskoj.

b) Rad Srba i Bunjevaca

Srbi i Bunjevci u to vreme govorahu međusobno svaki u svom krugu da već valja nešto preduzimati i spremati se za — nove prilike. Dr. Jovan Petrović-Čata sa dr. Vojnić-Hajdukom, sa pok. Albom Malagurskim i dr. Josom Prčićem tražahu vezu sa Blaškom Rajićem, koji je bio izaslat od najbližih svojih prijatelja u Zagreb u Narodno Veće, koje mu je dalo svoju legitimaciju, da učestvuje u radu. Tamo je bio od 27.—29. oktobra. Poslednjega dana je bio svedokom izrečenog narodnoga ujedinjenja u jednu državu u svečanoj sednici Narodnog Veća.

Već 14. oktobra 1918. godine, kad se videlo, posle proboja kod Soluna, da je sudbina Austro-Ugarske zapečaćena, sazvan je u Subotici prvi sastanak Srba Vojvodana radi pripreme oslobođenja. Pređašnji urednik „Zastave" Mita Klicin dao je inicijativu za ovaj skup napominjući nar. vodi Jaši Tomiću, da je već vreme, da se sprema za doček oslobođenja. Tomić je prihvatio predlog, da se ovaj sastanak održi u Subotici, jer je ona kao željeznička sredokrača najzgodnija za skup prijatelja iz Bačke i Banata. Odmah je Klicin napisao do 30 pozivnica, koje je razaslao prijateljima. Interesantno je, da su ti pozivi onda već pisani na otvorenim dopisnicama, mada je još trajalo ratno vreme. Jedna takova karta upućena Spiri Rajiću u Srpski Itebej, vratila se, pošto je Rajić međuvremeno umro, i čuva se. Odazvao se vrlo mali broj

prijatelja. Pošto je dr. Vladislav Manojlović još kao oficir bio na dužnosti u Somboru, konferencija je održana kod dr. Joce Manojlovića u njegovoj kancelariji. Osim Tomića i Klicina na ovu sednicu je došao iz Sombora Stevan Maglič trgovac izjavivši, da se sa ovim pokretom slaže i dr. Joca Lalošević advokat. Iz Kikinde nemogući lično doći Joca Budišin poslao je mesto sebe prof. Đorda Grujića.

Na ovoj konferenciji se govorilo o potrebi akcije i osnivanja Narodnog Odbora, koji bi dočekao srpsku vojsku i sproveo organizaciju oslobođenja. Još je govoreno i o pokretanju lista, pošto su za vreme rata svi naši listovi bili obustavljeni. Ova se konferencija razila sa odlukom, da se ponovo sastane, ne svršivši ničega određenog. Međutim je nastupio slom Monarhije i događaji su pretekli drugu konferenciju. Do nje nije ni došlo, pošto se i onako obrazovao u smislu intencija ove konferencije Narodni Odbor u Novom Sadu. Za Suboticu je ipak prijatno, da je baš ona bila mestom, gde se održao prvi sastanak za dogovor o oslobođenju Vojvodine.

Prvi broj „Srpskog Lista“ izašao je u Novom Sadu već u sredu 24. oktobra 1918. g. pod uredništvom Mite Klicina, a u izdavačkoj odgovornosti prof. dr. Milana Petrovića.

U svom trećem broju ovaj list javlja iz Sombora: „da su tamo Srbi i Bunjevci održali svoj zbor i doneli odluku da primaju Vilzonova načela o samoopredelenju naroda i na osnovu toga žele, da urede sudbinu jedinstvenog srpsko-bunjevačkog naroda, izabrali su izvršni odbor od 25 lica. Radujemo se ovom rodoljubivom pokretu, a nadamo se, da će uskoro progovoriti i Subotica, gde ima do 70000 Bunjevaca i 3000 Srba. Na posao braćo jer vreme žuri!“ U Novom Sadu se radilo uveliko. Izabrat je za političkog referenta Narodnog Odbora Jaša Tomić, a dr. Joca Lalošević iz Sombora dobio je punomoć istog Odbora, da se stavi u sporazum sa Bunjevcima u Subotici i okolini o pitanju naše organizacije.

U Zagrebu su učestvovali u to doba kao zastupnici Bunjevaca u Narodnom Veću dr. Mirko Ivković-Ivandekić i pok. dr. Stipan Vojnić-Tunić advokati, koji su se u doba prevrata tamo zatekli kao oficiri. Birani su na zboru, kojem je predsedavao Vasa Stajić onoga dana, kad je iz Beča preko Slovenije stigao (oko 31. oktobra). Kad je Narodno Veće dobilo obavest, da je srpska vojska prešla već preko Dunava u Oršavu i da će i dalje napred, onda su se i njih dvojica odlučili na dolazak u Suboticu, da bi narod umirivali i spremali za doček. Sa velikom žalošću na putu preko Mađarske pokidaše oni svoje legitimacije Narodnog Veća, a samo zato, da bi bez smetnje što pre stigli kući. Krenuli su se 12. novembra i na smetnju nadoše tek kod nas, pred samom Suboticom u Bajmoku, gde je voz zadržan od nekih logošaboljaševika. Stigli su 13. nov. pre podne i ovde već zatekli na tornju našu zastavu, i sve spremno za doček srpske braće!

Zato se ipak u Subotici u to vreme nije još ništa ozbiljnije zajednički preduzimalo. Čekalo se, da neko dođe, koji neće ni čekati ni oklevati.

Dr. Vladislav Manojlović u to vreme beše u Somboru, gde je provodio svoje tromesečno odsustvo sa fronta. Još u oficirskoj uniformi osnovao je on sa dr. Jocom Laloševićem srpsko-bunjevačko Narodno Veće u Somboru. Kad je došao ovamo, zatekao je nas u stavu očekivanja, a u vlasti još uvek samo mađarsko Narodno Veće.

Kraj svega toga karakteristično za prilike u Subotici beše, da se na gradskom tornju već vila srpska zastava, koju su naši hrabri omladinci oficiri Žarko Petrović, braća Iskrići, braća dr. Rada i dr. Bora Miladinović i drugi tražili zabadava i kod gde Mice Radičke i kod Albe Malagurskog. Našli su je tek kod direktora Jugobanke g. Voje Stankovića, koji je na stovarištu u pripravnosti imao ne samo srpsku, već i sve druge bratske i savezničke zastave. Voja je rado omladincima dao srpsku zastavu, i dok su se neki od nas pobožno prekrstili, kad su je videli na tornju uz mađarsku, bilo ih je još koji su toga radi i strahovali.

Čim je stigao dr. Vladislav u Suboticu, sporazumevši se sa svojim najbližim prijateljima, sazvaio je u svoju kancelariju (današnja Halbrorova kuća iznutra) dana 5. novembra posle podne prvu konferenciju radi osnivanja našeg Narodnog Veća. Na ovoj konferenciji bejahu prisutni: dr. Vladislav, dr. Joca i Cvetko Manojlović, pop Blaško Rajić, pop Marko Protić, kanonik Ilija Kujundžić, dr. Joso Prčić adv. kandidat, koji je sobom doveo i tri oduševljena mlada Bunjevca, rezervne oficire još u uniformi, dr. Lazu Oršića, Andriju Mazića i Gavru Čovića, dr. Joca Petrović-Čata, dr. Joso Vojnić-Hajduk, dr. Rada Miladinović, Alba Malagurski, Bogdan Svirčević učitelj, Pera Bajić trgovac i ratari Đurica Ognjanov, Toša Segedinčev i Jova Ognjanov Severov.

Dr. Vladislav je otvorio sednicu sa kratkim pozdravom, koji je subotičkoj braći doneo od Narodnog Veća iz Sombora. Govorio je, zašto je ovu sednicu sazvaio i izjavljuje u ime svoje, da se on odaziva pozivu somboraca, da se i ovde osnuje takovo Veće, koje će dočekati oslobodilačku srpsku vojsku i pita, ko će još sa njime:

— Evo brate Vladislave ruke, ja hoću — rekao je odmah i rezolutno pop Blaško.

Poveo se zatim dosta dug razgovor o tome, kad i kako da se osnuje naše Veće. Bilo je predloga, da se još malo čeka, naročito zbog Bunjevaca, a bilo je reči i o odmah. Naravno, da je na kraju krajeva ovo drugo preovladalo, naročito posle odgovora naših odlučnih omladinaca.

Dr. Vladislav pita:

— Da li bi mi ovoga časa imali toliku svoju oružanu i rešenu silu, da bi mogli suprotstati organima mađarske vlasti u slučaju

potrebe, i da li bi to bilo dovoljno za zaštitu lične i imovne sigurnosti naše?

— Mi izjavljujemo — kaže dr. Laza Oršić — da sile imamo dovoljno i ako je potrebno zauzećemo i kasarne i druge potrebne objekte u gradu!

U skromnom očekivanju će zapitati Blaško: — Da li ćemo imati bar dvesta oružanih ljudi — sa koliko je on mislio u boj!

— Ne dvesta već punu hiljadu ako treba — odgovorio je u pouzdanju svome Andrija Mazić — koji je posle odluke odmah sa ostalim drugovima razvio barjak naše Narodne Garde.

Na sednici je rešeno, da se osnuje Narodno Veće izborom, putem Narodne Skupštine, koju će sazvati bunjevačka Pučka Kasina (proslavila je svoju 40 godišnjicu god. 1918.) navodno kao vanrednu svoju skupštinu!

Po predlogu dr. Petrovića-Čate predsednikom na Narodnom Zboru, koji će se održati u nedelju 10. XI. u Hungariji, ima biti poreklom ugledni Bunjevac potpukovnik Šime Milodanović*. Za njega se znalo, da u poslednje vreme rata, a neki tvrde još i ranije, jako poentira svoje bunjevačko osećanje. U „Gospodskoj (danas: Građanskoj) Kasini“ sa bivšim tisinovcima, koji su do dna duše mrzili dr. Mukića, koji beše tada predsednik mađarskoga Narodna Veća, nije Milodanović krio, da bi im bila prijatnija naša srp. bunjevačka uprava. To je dr. Čati bilo poznato iz Kasine, a dobro je mislio, da će to od efekta biti, da aktivni austr. ugarski obrštar (pukovnik) u ovim prilikama predsedava našem Veću, jer će dati više maha kurazi naših Bunjevaca i Srba. To je rado usvojeno.

Još je data punomoć našoj omladini za organizovanje Narodne Garde. Osim toga beše rešeno, da neko od naših članova gradskoga Proš. Senata na našem jeziku izrazi naše gledište u sednici 8. XI., koja beše zakazana, da se na njojzi prikaže novi vladin komesar i župan karoljijeve vlade dr. Luka Plesković. Naši virilci u senatu pak behu dr. Vladislav i dr. Joca Manojlović, dr. Joca Petrović i dr. Stipan Matijević, advokati.

Kasnije je utvrđeno, da nam slovoslovi u toj sednici budu dr. Joca i dr. Stipan.

Pučka Kasina, kojoj je tada bio predsednikom Veco Sudarev, a tajnikom Mate Dulić i počasnim tajnikom i odvetnikom dr. S. Matijević prihvati rado predlog ove značajne konferencije, pa 9. XI. pod br. 31/430 iz 1918. god. podnese pismeno prijavu od „predsedništva“ Kasine gradskoj kapetaniji za održanje vanredne svoje skupštine. Kapetan Breščanski izašlje potkapetana dr. Jenu Meznerića i odbori skupštinu.

* J. S. Milodanović rod. 1. III. 1856. Srednje škole svršio u Subotici, Petrovaradinu i Budimu. Karijeru počeo kod ulanera 1879. Penzionisan 1911. Za vreme rata bio komandant mesta u Subotici, komandant tvrđave Petrovaradina, inspektor pešadije itd. Umro 25. jan. 1930. god.

Srpsko-bunjevačka Narodna Garda.

Andrija Mazić priča mi svoj susret sa ulanskim majorom Bisejom, koji je po svojoj ženi knjeginjji Lobkovic u rodstvu sa Habzburzima. Beše to još pre naše prve organizacije. Sav izvan sebe od sablazni kaže grof Bisej:

— Je si li čuo družo, šta uradi nesrećni Paja? — misleći na P. Dobanovačkog, bivšeg aktivnog pešad. kapetana austrijskog!

— Šta to?

— Možeš misliti! istakao on u Sentomašu (Srbobranu) srpsku zastavu na crkvi!

— I mi ćemo tako isto — pomisli Andrija — za koji dan! Tako i bi.

Čim je Mazić sa našim omladincima Oršićem i Čovićem izašao sa naše konferencije 5. novembra odmah su oni sa sebe skinuli sve stare oznake i oko ruku sebi stavili su hrvatske boje. To isto veće sretne Andriju Mazića na šetnji jedna Srpkinja i zapita bolećivo, zašto je on metnuo na ruku hrvatsku, a ne srpsku trobojnicu, na što joj on uzvрати:

— Ovaku imam, a da imam srpsku — koja se onda u trgovinama nije mogla dobiti ni za suvo zlato, jer joj je za vreme rata i trag bio uništen — ja bih nju još kako rado obavio oko ruke.

Nije trajalo ni desetak minuta a ista se Srpkinja vratila od svoje kuće noseći u ruci poširoku trobojku, koja se osećala na tešku ustajalost, nauzevši je se stojeći dugo skrivena gde u kutu tavana ili podruma!

Andrija sav veseo poneo je i ovo lepo znamenje.

Još tu noć i sutradan naši vredni omladinci Gavro Čović i Andrija Čakić pojahaše konje i sa našim trobojkama prokrstariše salaše kupeći momčad za Gardu. Oni su tako bili i glasonoše, da će se u nedelju osnovati naše Narodno Veće, koje ima da sačeka srpsku vojsku i oslobođenje.

U samom gradu odmah je počela organizacija pod rukovodstvom naših aktivnih i rezervnih oficira Srba i Bunjevaca, koji su međusobno podelili uloge i sproveli organizaciju, kojoj su onda na čelo stavili bivšeg austrijskog aktivnog potpukovnika gosp. Milana Vilišića.

Organizatori se podeliše po krugovima, tako u Gat u — IV. krug — preuze sav posao na sebe Andrija Mazić, u Keru — III. krug — Laza Ivandekić, u Šandoru — Nikola Suvajdžić, u VII. krugu, — u Verušiću i srpskom kraju Milivoj Bešlin, itd.

Naša Garda je časno izvršila svoju dužnost. Ona je potpuno organizovana dočekala srpsku vojsku i učinila joj je velike usluge posednuv već ranije neke vojne objekte i oružajući

Poslednja sednica Gradskog Senata pod Mađarima 8. XI. 1918.

Veliki događaj i značajan! Prvi put će se na njemu začuti u gradskoj novoj velelepnoj većnici srpsko-bunjevačka reč, netrpljena nikako za vreme Mađara.

U ovoj sednici razvio je svoj program novi vladin komesar dr. Luka Plesković. On je dodirnuo i naše nacionalno pitanje sa mađarskog gledišta. Iako je znao da po primirju utanačenom u Beogradu 6. novembra između maršala Deperea i Karoljija demarkaciona linija mora biti povučena iza Subotice, pa tako isto i vojska mađarska, on je ipak govorio uvereno i kao da on neće biti poslednji predstavnik mađarske vlasti u Subotici!

Da bi bila slika jasnija neću govoriti o našem silnom uzbuđenju, kada smo iz foajea i sa galerije prviput ovde čuli našu narodnu reč kroz usta dr. Matijevića i dr. Joce Manojlovića, već ću u izvodu dati sadržaj cele sednice iz gradskog zapisnika br. 236—240. 1918. godine, koji je vođen mađarski, a samo je dr. Stipanov govor unet srpskim jezikom:

„Vanredna sednica. 8. novembra 1918. Prisutni dr. Luka Plesković vladin komesar, zamenik gradonačelnika dr. Lajoš Dembic itd.

No. 236. Dr. Lajoš Dembic predlaže, da se izabere odbor od 10 lica, koji će dopratiti u većnicu vladina komesara. Od naših ulaze u odbor dr. Čata, Stipan Jurić i Remija Lendvaji.

Komesar oduševljeno pozdravljen izgovara za beležnikom dr. Janošem Veldijem ovu zakletvu: „Ja Luka Plesković zaklinjem se, da ću biti veran Mađarskoj, da ću braniti njezinu punu nezavisnost, i da ću služiti na svako dobro, slobodu i napredak narodu mađarskom. Tako mi Bog pomogao!“

Iako je vladin program u glavnom poznat, ipak komesar govori o njemu, te prvo govori o ostvarenju Rakoci-Košutovih želja u pogledu mađarske nezavisnosti, koja je bila sputana 1868. godine (dualizam). Govori protiv bivše reakcije i o budućem njegovom staranju za dobro, a naročito integritet Mađarske. Vrlo je to teška zadaća veli on, i zatim govori, da treba da se odsad izvršava narodnosni zakon, a da se u isti mah brani i integritet. „Zato sam se i primio, da u smislu programa Vilsonova dovedem do pobeđe i ostvarim prava subotičkih stanovnika, Mađara, Bunjevaca i Srba. Glavna i osnovna mi je misao u ovom pitanju to, da narodna prava treba ostvariti tako, da svaki narod ima isto i jednako pravo sa drugim narodima i da u budućnosti ne bude ni seni sumnje da mađarski narod treba da ostane mađarskim, bunjevački bunjevačkim, srpski srpskim, tako da svaki narod ima svoje pravo posepce. Bunjevcima, kao najslabijem narodu želim da budem naročitim braniocem, pa da Bunjevci očuvaju svoju narodnosnu samostalnost, kako oni ne bi pretapa-

njem propali i pretopili se u Srbe ili Hrvate“. Nastavlja još, da će se starati, da leči stare rane (sa partijske podvojenosti) i obećava opšte tajno, izborno pravo za izbor narodnih poslanika.

Posle njega govorio je dr. Veldi u ime Gradskog Senata, dr. Šimon Mukić u ime mađarskog Narodnog Veća, a odmah za njim ustaje u ime našega Veća* dr. Stipan Matijević i kaže:

„Jučerašnjim danom obrazovani bunjevačko-srpski Narodni Odbor ovlastio me, da u ime njegovog pozdravim vladina poverenika dr. Luku Pleskovića. Ovoj dužnosti dvostrukom radošću se odazivam. Prvo zato, što mi je gosp. poverenik vlade lični prijatelj, drugo zato što u njegovoj ličnosti potpunu garanciju nalazim, da će ovde u varoši i u okolini potpuni red i mir vladati i svaki građanin bez razlike vire i narodnosti biti obezbeđen. Ja ga zato svesrdno pozdravljam i obećajem, da će ga bunjevačko-srpski Odbor u pogledu ove zadaće podupirati i pomagati. Neću da navodim ovde one patnje i jade, što je bunjevačko-srpski narod pretrpio, neću da otvaram rane, koje je isti narod u prošlom vremenu zadobio, jer ne smatram niti ovo vreme za sposobno. Nego želim da gosp. poverenik vlade uspije da u današnjim teškim vremenima mir i red sačuva. Živio g. vladin poverenik dr. Luka Plesković.“

Zatim govori Jene Kalmar u ime organizovana radništva a dr. Emil Havaš mađarski radikal kaže: „Narodnosno pitanje u budućte treba — ne kao dosad — rešavati. Poslednji je čas da se to popravi. Vladini organi i srednji stalež do sada je u Subotici davio Srbe i Bunjevce. Neki će se još i danas sablazniti, što se je jedan govornik (dr. Matijević) usudio ovde hrvatski govoriti, iako mu je to prirodno pravo državni zakon i dosad osiguravao, a vlasti mu ipak branile.“ Govornik dalje traži, da se zemlja vrati zemljoradniku i da se iz gradske uprave izbaci zavedena protekcija! Govorio je još u ime tisine stranke Nandor Maurer, zatim je doneta odluka, da se pomogne vladin komesar a svi govori unesu u zapisnik.

Pod br. 237. Čita se dopis mađ. narodne vlade, da se ona obrazovala pod predsedništvom Mih. Karoljija. Odlučeno je brzojavno ju pozdraviti.

Pod br. 228. Dr. Karolj Biro podnosi ostavku na gradonačelnstvu i stavlja svoje mesto Senatu na raspoloženje. Prima se. Vladin komesar predlaže da se postara, da se to mesto popuni, a dotle da bude zamenikom dr. Dembic. Prima se.

* Zapisnik Senata kaže, da se ova sednica držala 8. nov. Po ovoj izjavi Matijevićevoj, kao i po „Nevenu“ i drugima, koji su spominjali ovaj dan, izgleda, da je ta sednica držana tek 11. novembra.

** Od 1868. g. nije se čula bunjevačka reč u proš. gr. veću. Prvu bunjevačku reč u varoškoj skupštini rekao je 14. okt. 1893. (prilikom debate treba li novopostavljena zabavilja u bunjevačkom kraju da zna ili ne zna bunjevački, radi čega je bila žestoka borba između Bunjevaca i Mađara) Ago Mamužić, koji je svome bratu doviknuo: „Lazo, Lazo, gdi su naše hiljade?“. Za ovo je Ago bio ukoren od v. župana zato, što je bunjevački govorio“! Koj. Sev. 1930. sv. 7-10. V. Dulčić: Borba za maternji jezik kod B.

Pod br. 239. Ostavka gradskog fiškala dr. Joške Kiša uzima se na znanje.*

Pod br. 240. Izglasava se pozajmica od 500.000 kr. za izdržavanje Nar. Garde, dok mađ. država te pare ne vrati!

Ovaj je predlog podneo g. dr. J. Manojlović, koji je i ranije iza Stipana dao sličnu njegovoj izjavi, počevši srpski, a nastavivši mađarski. Ovaj je predlog trebao da osigura isplatu naše Narodne Garde, koja već od pre dva dana postojaje! — Overovljeno 15. novembra. —

Naš Narodni Zbor od 10. nov. 1918. god.

Dr. Jovan Petrović-Čata je svoj zadatak, koji je primio na pretkonferenciji, ostvario dosta lako. Odmah se na prvi poziv odazvao puk. Šime Milodanović i primio da bude predsednikom našega Narodnoga Zbora. Dru Čati nije bilo potrebno da izvlači poslednji adut, kojim je mislio pridobiti Milodanovića. On se i sam osetio potomkom i članom one bunjevačke porodice, koja je Srbiji god. 1876. za vreme srpsko-turskog rata dala jednog i jedinog dobrovoljca novinara Kalora Milodanovića.**

Za deset sati pre podne bio je plakatima unapred zakazan zbor u staklenoj sali Hotela Hungarije (danas Pariz, bioskop Lufka). U Pučkoj Kasini, gde je bio naš generalštab, strepilo se hoće li doći naš narod a pogotovo Bunjevci. U samoj Hungariji, koja je još oko pola 10 sah. zvrjala prazna, dr. Čata se uzvrpoljio, dok ga je Andrija Mazić uveravao, da će dvorana uskoro biti puna. U tom dode iz Pučke Kasine i naš štab, a odmah za njim pristizahu u grupama, pa i pod zastavama naši Srbi i Bunjevci. Brzo se dupkom ispuni dvorana. Naša rezolucija od toga dana kaže, da je prisutnih bilo 10000 ljudi. Pošto smo i sami onda bili toga uverenja, nema smisla to danas demantovati, upravo da je zaista bilo samo 5000 duša!

* Interesantno je ovde obeležiti kako je došlo do Kišova izbora 1916. g., dokle je sve od 1908. god. uvek, pa i protiv volje zvaničnih krugova, biran od bunjevačke i mađarske paorije dr. Joso Vojnić-Hajduk. Hajduku je istekao mandat još 1914. god. ali mu je zbog rata ovaj bio produžen do 1916. god. kad je trebao po zakonu da se obavi ponovo izbor. Pred ove izbore u Gradskom Senatu, u kojem se i sam dr. Vojnić-Hajduk nije dobro osećao izjavio je on otvoreno: — Ne želim više zadržati ovaj položaj. Došao sam sa namerom da zajednički radim. Prilike su bile snošljive, no otkako je izbio rat, osetio sam, da je nepoverenje među drugovima-saradnicima prema meni poraslo. Priznajem da se u raspoloženju među nama otvorio veliki jaz i u današnjim teškim vremenima mislim, da treba da nadete čoveka, koji će više s vama harmonirati."

Tako je došlo do izbora dr. Kiša.
** K. Milodanović beše urednik i izdavač rodoljubivih novina u Subotici pod imenom: „Misečna Kronika“ god. 1872. i „Subotički Glasnik“ od 1873—1876. god. On se naročito obarao na odrode svoğa plemena, ne štedeći ih kao ni Mađzare. Zbog toga su ga Mađžari zvali: „moskovitom, panslavom i prorokom umišljene Jugoslavije“. Umro u Beogradu iza rata u grobu, čije se mesto danas ne zna, on tamo zadovoljen danas odmara svoje umorene slovenske kosti.

Zbor se organizovao izabrav sebi za pretседnika Šimuna Milodanovića, za potpredsednike dr. Jocu Manojlovića i pop Blaška Rajića, a za sekretare-referente dr. Jocu Petrovića-Čatu i dr. Josu Prčića. Ovo isto pretседništvo je stavljeno i na čelo novoizabranoga srpskobunjevačkog Narodnog Veća, koje se sastojalo ispočetka od 40 članova i ubrzo je kooptiranjem po spisku zapisnika Narodnog Veća poraslo na 132 člana. Po zapisniku Narodnog Veća, koji je vodio Joško Mukić naknadno su izabrani za potpredsednike još i dr. Babijan Malagurski advokat, koji je stigao u Suboticu tek 13. novembra popodne i direktor Jugobanke Vojislav Stanković.

Posle kratke reči dr. Stipana Matijeвиća o Vilzonovim načelima i posle njegova predloga, da se za pretседnika izabere pukovnik Milodanović, koji je zatim Zbor otvorio sa nekoliko reči, govorio je dr. Vladislav Manojlović i isporučio subotičanima pozdrav od njihove srpsko-bunjevačke braće iz Sombora, sa kojima je on tamo već osnovao Narodno Veće. Zatim je neobično pažljivo slušan govorio Blaško Rajić:

„Rat je svršen. Ko je dobio ko li je izgubio u tom ratu? Izgubile su rat središnje vlasti: Njemačka i bivša monarhija Austrougarska. A mi? Mi smo dobili! Kako to? Tako, da je monarhija svoje narode držala u stezi. Mi nismo imali škole ni svoga materinskog jezika, od svakuda su nas istirali, ako smo progovorili svojim maternjim jezikom. Toga sad nema. Vilzon pretседnik Sjedinjenih Američkih Država stavio je za uvet mira, da se svima potlačenim narodima ima dati sloboda.

Sloboda samoopredelenja. Ta sadržaje prvo, da oni ljudi koji dosada nisu imali prava glasovanja, odsada ga imaju, da sami odlučuju o svojoj sudbini. Drugo da svi ti narodi imaju svoje škole i svome jeziku mesta u urédima. Naš jezik je slavenski. Sotim jezikom možemo proći od Beringova zaliva do Trsata kroz pola svita. To znadu bivši zarobljenici. Naš jezik je jugoslavenski, kojim govore naročito Srbi, Hrvati i Bunjevci. Mi smo svi jedan narod, sinci Majke Jugovića. Mi ćemo zajednički, jer smo mi Srbi i Bunjevci jedno. Nesme da nas rastavlja način kako se ko krsti, da li ovako (krsti se šakom) ili ovako (krsti se s tri prsta). Ko nas dili taj je neprijatelj naš. Ako se pak mi sami dilimo, mi smo nerazumni ljudi, baš kao onaj Mika što je ubio magare u mesto zeca, pa kad su ga korili, on se još opire i kaže: „zna Mika šta je zeka!“ Dakle mi Jugoslaveni Bunjevci i Srbi, mi smo dobili, jer odsada neće nas psovati, ako kod Varoške Kuće progovorimo bunjevački, neće nam šibati dicu, ako neznađu u školi rešiti zadatke na tuđem jeziku. Neće nas istiskivati iz crkava, koje su naši oci gradili. Ali moramo i sami raditi. Moramo se bar toliko latiti da primimo ove velike dare. Da ne činimo kao oni, kad im reduša zgotovila na Božić užinu, a oni se stali nadotezati, jedan čak na njivi, drugi spava, treći pijan... a čorba se zgusla, pa se bacila. Tako mi, ako li oklivali

budemo, neće nam koristiti ove velike pravice. Znam ja, da smo mi dugo bili svezani, pa smo kao pilići, kad ih donesu sa salaša. Odrise im noge, a oni drže noge i dalje ispružene, jer ne osičaju, da su već slobodni. Mi da činimo kao onaj prosjak, koji je od poroda šanadnih nogu sedio i prosio. Kada ga je sv. Petar iscelio on od dragosti poskakujući hodijaše i nikada više nije seo prositi. I mi skočimo slobodni na noge lagane, ne sedajmo više prosjačiti. Kod nas narod čini razlike između divojke i cure. Na divojku troše roditelji, među braća sve što je za nju, da se pristojno divojci među drugaricama. A cura nosi što je sa divojke spalo i ne sme u društvo. Mi smo dosada cura bili. Veliki, jedri, ali cura. Nosili smo oderke, ne sestrine nego tuđe kao ciganka. Sada nam je poslao Vilson pripređene svile, meke kumaše... prava koja nismo imali! Sada tribamo samo dobre krojače, koji će to za nas pokrojiti. Na vama sada stoji građani da odaberete u Narodni Odbor ljude, koji ume i oće da vam kroje krasnu odeću, u kojoj ćete ići u društvo među slobodne sestre svoje sa Srbijom, Bosnom, Dalmacijom, Hrvatskom. Birajte krojače mudro i oni će vam krojiti povoljno!" Silno odobravanje.

Zatim je govorio dr. Čata kao zbarski referent. On je biranim rečima raspirivao oduševljenje i preporučivao, da se u ovim ozbiljnim danima prihvatimo rada, jer su nam danas potrebija dela nego reči. Zatim čita i predlaže Zboru na usvojenje ovu rezoluciju koja je poslata Srpskom Narodnom Odboru u Novi Sad 11. studenog 1918. god.

„Bunjevci i Srbi grada Subotice održali su juče u nedelju pre podne u 10 sati Narodni Zbor, pa je bilo do 10000 posetilaca i koji je jednoglasno i oduševljenjem doneo ovu odluku, donešenu na pripremnom Zboru Bunjevaca i Srba subotičkih održanom 10. studenog 1918. godine.

Bunjevci i Srbi grada Subotice, svijesni svoga slovenskoga imena, krvi i jezika, a primajući i usvajajući načelo celoga kulturnoga sveta, po kome svaki narod ima pravo odrediti sam svoju sudbinu, odlučuju, da biraju mesni bunjevačkosrpski Narodni Odbor, koji će imati zadatak, da spremi sve, što je potrebno za održavanje velike Narodne Skupštine, koja će sa Srbima, Bunjencima i drugim Jugoslovenima Ugarske imati preko svojih zastupnika da rešava o sudbini našeg naroda u Ugarskoj. Odbor Srba i Bunjevaca, koji se posle zbora danas konstituisao izabrao je sebi za predsednika g. Š. Milodanovića, veleposednika i biv. 6. domobr. puka pukovnika, za potpredsednika g. dr. Jocu Manojlovića odvetnika i upravitelja Srp. Štedionice i preč. g. Blaška Rajića katoličkog župnika, za tajnika g. dr. Jovana Petrovića-Čatu odvetnika i g. dr. Josu Prčića adv. kandidata.

Odbor je zatim rešio da digne (ona je stvarno već postojala) Narodnu Stražu, koju će oficiri Bunjevci i Srbi obrazovati. Odbor ovaj moli, da se obzirom na to, što broj Bunjevaca i Srba

prelazi 60000 duša, da se ovom Odboru dozvoli, da na glavni zbor pošalje sedam, mesto ustanovljenih pet poslanika. Ujedno izveštuje, da je za izaslanika izabrao potpredsednika g. Blaška Rajića, tajnika g. dr. J. Petrovića i g. dr. Josu Prčića, dalje braću gg. dr. S. Matijevića, dr. Vladimira Manojlovića, dr. Josipa Vojnić-Hajduka i Tomu Tumbasa.

Molimo za izveštaj o primanju ovoga dopisa kao i za daljnje izveštaje.

Bratskim pozdravom predsednik dr. J. Manojlović, tajnik dr. J. Prčić.**)

Po pročitavanju rezolucije izabrat je narodni odbor od 40 ljudi, koji je kasnije kooptiranjem porastao na 132 člana. Osim toga izabrat je i Izvršni Odbor od 13 Bunjevaca i 8 Srba. Predsednici ovoga užeg Odbora bili su Šimun Milodanović, Blaško Rajić i dr. Joca Manojlović. Perovode su dr. J. Petrović-Čata i dr. Joso Prčić. Članovi su bili dr. J. Vojnić-Hajduk, dr. Stipan Matijević, inž. Ivan Ivandekić, dr. Stipan Vojnić-Tunić, dr. Mirko Ivković-Ivandekić, Lazar Oršić, Petar Gencel, Andrija Mazić, dr. Babijan Malagurski, Šandor Rajčić, Duško i dr. Vladislav Manojlović, Stevan Prodanović, Bogdan Svirčević i dr. Svetozar Ognjanov. Odbor je odmah otpočeo rad i dao nalog, da se i zvanično organizuje Nar. Garda.

Istoga dana oduševljena bunjevačka Omladina ponevši trobojnu hrvatsku zastavu, donetu sa sobom na Zbor, pronela ju je kroz glavne gradske ulice, kad su one zbog nedeljne šetnje bile najživlje. Iako je hrvatska zastava od Mađara tolerisana nekako kao ona, koja se smela i u ratu razvijati, ovde je to ipak onda značilo veliku slobodu, jer su sa druge strane Mađari sada već bili ljući na Bunjevce nego i na same Srbe. Srbi su bili i pre Srbi, a za Bunjevce su oni mislili, da oni to ranije nisu bili! Oduševljeni omladinci i njihova pratnja složno su klicali bratskoj slozi i sreći, što je organizovano Narodno Veće srpskobunjevačkog naroda, kako je to izjavio dr. Matijević već i u Gradskom Veću. Uz barjaktara Gavru Čovića i Stipana Vidakovića trgovca šćetila se još jedna četica dobrih mladih Bunjevaca i to Laza Ivandekić, Andrija Mazić, Lajča Vidaković trg., Andrija Kujundžić šef vatrogasaca, Geza Prčić, Vinko Orčić, Andrija Čakić i Remija Miljački. Ovi su omladinci — deset ih na broju — 1928. god. proslavili desetogodišnjicu ovoga svoga hrabra podviga. Za uspomenu su se zajednički slikali i podarili tu sliku Blašku Rajiću za spomen. Svake godine toga dana oni drugarski provode

* Ovo je prvi dokumenat donet u Subotici u stvaranju naše države. Nikako ne odgovara istini onaj dokumenat, koji je datiran već 2. oktobra navodno iz Subotice, a nalazi se štampan u zbirci javnih dokumenata iz dana Oslobođenja u knjizi prof. dr. Ferda Šišića na str. 168. Kada je dolazio ovamo g. Šišić 20. novembra 1929. on je rekao, da su ga o tome već više njih pitali, i da sada i on vidi, da je taj dokumenat, izašao inače u Obzoru, odakle je i preštampan, zaista apokrif.

sećanje na taj dan uvek u domu drugoga svoga druga. — Srbi su pak pod svojim zastavama otišli pravo srpskoj crkvi, oko koje i stanuju.

Istoga dana posle konstituisanja Nar. Veća, naši su otišli vladinom komesaru dr. Pleskoviću, da mu notifikuju svoje osnivanje i da ujedno sa pravom i za sebe traže odgovarajuće prostorije u Gradskoj Kući.

Komesar je primio na znanje osnivanje Veća i odmah mu je dodelio prostorije s lica Trga Oslobođenja, (današnje matričarsko zvanje u prvom spratu). Inače nam je komesar u ime svoje kao i u ime mađ. Veća prigovarao govoreći, da nije bilo potrebe osnivati posebno Veće. Trebalo bi se spojiti sa mađ. Većem, i oni bi sada u tom Veću nama dali više mesta nego ranije. Čak bi primili onu listu, koju bi mi dali. Naši su to najkategoričnije odbijali prigovarajući Mađarima, da je sada već sve kasno, da su oni svoje Veće imenovali, dok je naše Veće sam naš narod birao, da Mađari nisu u svoje vreme vodili obzira o tome, da smo mi većina u Subotici, pa su nam bili namenili samo dva-tri mesta i t. d.

Radi spomena navešćemo po spisku Nar. Veća sve birane i kooptirane članove Nar. Veća, u Subotici:

Aradski Vojin i Ignjat, Bajić Pera trgovac, Budinčević Simun, Bogešić Ilija, Čović Gabor činovnik, Čović Tome, Čović Grgo, Čović Nikola, Đelmiš Gavro trgovac, Đelmiš Mate, Dulić Mate Markov, Dulić Marko, Dulić Mate činovnik, Dedakin Nikola štampar, delegirani član socialdemokrata, Dimitrijević Bogdan činovnik, Evetović Matija profesor, Gencel Pere činovnik, Grbić Rada, Jurić Marko, Jurić Boda, Jurić Bela, dr. Ivković-Ivandečić Mirko adv., Ivković-Ivandečić Ivan inžinir, Isakov Vojin, Kulundžić Mijo, Kulundžić Ilija kanonik, Krnajski Puškaš Vlada, Krnajski Jović Marko, Krnajski Jović Đura, Krnajski Puškaš Bogdan, Krnajski Mata, Krnajski Jović Steva, Kovačević Antun, Kopunović Lojzija, Košić Milan, Kirjaković Branislav činovnik, Kurteš Miloš trgovac, Ludajić Isa paroh, Lučić Moco, Lepedat Ilija bankar, Malušev Milan trgovac, Malagurski Joso, dr. Malagurski Babijan advokat, Malagurski Albe, Malagurski Vranje, Milodanović Šimon pukovnik, Milodanović Marijan, dr. Miladinović Rada advokat, dr. Miladinović Borivoj lečnik, Marodić Milan, Mijatov Mladen, Medanski Gliša, Miljački Remija činovnik, Miljački Agapit činovnik, Mazić Andrija činovnik, Marković Nikola, Marković Antun, Manojlović Dušan činovnik, dr. Manojlović Joca advokat, dr. Manojlović Vladislav advokat, Manojlović Cvetko profesor, dr. Matijević Stipan advokat, Mukić Josip, Novaković Marko, Nedeljković Miladin činovnik, Orčić Vince, dr. Oršić Lazar advokat, dr. Ognjanov Svetozar advokat, Ognjanov Pera učitelj, Ognjanov Đurica, dr. Ostrogonac Bela lečnik, Olka Kala, Pušić Dančika, pop Marko Protić, pop Miloš Pilić, Prodanović Stevan bankar, dr. Prčić Joso advokat, Prčić Ive,

Prčić Miško, Prčić Veco, Poljaković Lazar, Pijuković Sandor, Pešut Ivan činovnik, Pendžić Đurica industrijalac, Pejić Marko, Pavluković Pajo, dr. Petrović Jovan advokat, Radić Milenko, pop Rajić Blaško, Rajčić Sandor bankar, Ruski Jesta, Šibalić Ilija trgovac, Stantić Šimun, Stantić Bela, Svirčević Bogdan učitelj, Svirčević Dušan industrijalac, Sudarević Veco, Stojković Đoka advokat, Stojković Dušan učitelj, Stipić Lojzija, Stanković Vojislav bankar, Skenderović Mate, Segedinčev Toša, Sarić Marko, Tumbas Marko, Tumbas Lajčo, Tumbas Ivan, Tumbas Antun (delegirani član socialdemokrata), Tumbas Stipan, Teodorović Kosta trgovac, Terzin Dušan trgovac, Čakić Andrija činovnik, dr. Vojnić-Tunić Stipan advokat, Vojnić-Tunić Ivan profesor, Vojnić-Tunić Time činovnik, pop Vojnić-Tunić Antun, Vojnić-Tunić Joso, Vuković Joso, Vukov (Gaboš) Marko, Vukov Grgo, Vukov Grgo Cilikin, dr. Vojnić-Hajduk Josip, Vojnić-Hajduk Sandor, Vidaković (Mukić) Veco, Vidaković Felo trgovac, Vidaković Stipan trgovac, Vidaković-Hadnadev Gabor, Vasiljev Marko, Vujković Lamić Lajčo, Vizin Andrija delegat socialdemokrata i Zvekić Petar profesor.

Rad srpko-bunjevačkog Nar. Veća od 10.—13. nov. 1918.

Tako je otpočelo svoj rad naše Veće u Gradskoj Kući. Naše je Veće bilo u stalnom dodiru sa vladinim komesarom i mađ. Većem, od kojih smo tražili, da nam oni dadu oružje, novčano izdržavanje, odevanje i ishranu iz vojnih slagališta za našu Gardu.

Mađari su uvek stvar zatezali, i nisu nam hteli dovoljno izlaziti u susret, iako su znali, šta ih uskoro čeka. Dr. Plesković je sigurno doznao uslove primirja od mađarskih ugovorača, sa kojima je on bio u društvu o njihovu povratku preko Subotice iz Beograda. Mi smo pak bili otsečeni i poštom i željeznicom od Juga, i ništa nismo znali, šta se tamo dole dešava. Dr. Dembic je u poverenju rekao doduše dr. J. Vojnić-Hajduku već pre podne 13. novembra, da su naši u Topoli, no mi drugi nismo to znali.

Na nevolji budući, dr. Plesković je uvek nudio našima, da dadu svoga kandidata za upražnjeno gradonačelničko mesto. On će pak poraditi kod Gradskog Senata, da taj kandidat bude i izabran, pa onda neka on upućuje isplatu našoj Gardi.

Naši na taj uslov nikako nisu hteli pristati, negirajući sada već mađarski prošireni Gradski Senat, koji se posle 8. novembra zaista nije više ni sastajao. I njega i mađ. Nar. Veće u poslu uskoro će potpuno zameniti naše Nar. Veće.

Obzirom na svoje stare partijske odnose iz ranije Mađari su, kao što rekosmo, nudili, da im mi dademo kandidata za

gradonačelnika ili dr. Vojnić-Hajduka, dr. Andriju Pletikosića ili dr. Jocu Manojlovića. Naši su tu ponudu u načelu odbijali, a dr. Vladislav Manojlović je u sednici Nar. Veća povodom toga održao jedan revolucionarni pun elana govor, u kojem je tvrdio, da je u našem gradu jedino suvereno naše Nar. Veće, jer je ono izniklo u revoluciji, i mi ne treba da priznamo ni vladina komesara, ni Mad. Veće, niti ikoju staru državnu, građansku ili vojnu vlast. Mi smo suvereni!

Biće da ovo stanovište nije ostalo nepoznato ni samom vladinom komesaru, kada je on posle toga u svome popuštanju išao toliko daleko, te nam nudio, da mi sami izaberemo kao kandidata za gradonačelnika koga mi hoćemo, ali da ipak pazimo, da i oni imaju poverenje u njega.

Naši nisu ni to primili. Odbili su. I inače je kod nas uvek bilo kao u košnici kad se pčele uzbune. Danju i noću se dežuralo i radilo. Tu se svrtalo kao na čabu. U glavnom da se čuje, gde su naši i kad će već jedanput stići?! Subotičke mađarske novine stalno pišu, da naši neće ovamo ni doći, i da se i iz Novog Sada, kamo su zaista stigli, povlače preko Dunava!?

Vladin komesar dana 13. novembra pred dolazak srp. vojske toliko zateže sa izdavanjem novca i zahire našoj Gardi, da naš prestiž prema Mađarima dolazi u pitanje. Odnos je na mrtvoj tački. Ili će dati ili ćemo sami uzeti.

Naši su bili mnogo brižni i nemirni. Sa sela su stizali glasovi o pljačkama, paljevinama, i razbojništvima. Svetili su se vojnici, koji su stizali sa fronta onima, što su davali a i onima, što su za vreme rata uživali „felmentés“ — oslobođenje od vojske da rade zemlju! A tu je bilo zloupotreba i korupcije naročito od opštinskih beležnika! Bilo je negde i antisemitskih pogroma, nacionalne i svake vrste osvete, ravne boljševizmu!

Kroz subotičku željezničku stanicu prolaze vozovi jedan za drugim neprekidno, danonoćno. Ceo front se sjurio ovuda, i žuri što pre da stigne kući. Subotica je sredokraća i željeznički čvor prvoga reda u čitavoj Mađarskoj i centralnoj Evropi. Prašte puške od veselja, što se ide kući. Kao na frontu smo, jer svaki vojnik pre nego što će ovde predati puške i fišeke, prazni ih i šenluči! Puca se kao na zapovest! Mi svi u duši strahujemo, da puške okrenute u vis ne obrnu kakogod svoje cevi na — grad!

Srećom toga ovde nije bilo! Nikoga glava zbolela nije! Od vojnika se na stanici oduzimalo oružje i municija. Zato je još uvek situacija bila kritična. Mnogo se u strahu govorkalo, da je lako moguće, da nam pre stigne — zloglasni „zeleni kader“ iz Hrvatske, nego naša vojska iz Novoga Sada.

Ovo poslepodne vladin komesar, preko svoga običaja, dolazi lično k nama da pregovara! Pre njegova dolaska, naši uzbuđeni i nervozni odlučili su se već na silu!

— Novaca mora biti za našu stražu — grmi dr. Čata.

— Ako nedadu milom, uzećemo silom — odziva se u basu pop Blaško. U to dolazi komesar! Kidaćemo, to je očevidno. Sumorno u Veću, a još sumornije napolju. Hladan novembarški dan. Sever studi kroz izmaglicu, koja se spušta na Suboticu kao otopljeno olovo. Unutri neraspoloženje, što naših već nema, i šta rade već toliko?! Skoro da nas obuzme rezignacija! Nikakve veze sa Novim Sadom, te ama baš ništa neznamo! Nervi napeti, samo da prsnu kao žice!

Plesković zaintačio pa neprestano traži od nas gradonačelnika, a naši traže novac i zahiru. Komesar veli da nema, a ne može ni dati bez gradonačelnika! U tom će pop Blaško, rešen i onako već na kidanje, reći Pleskoviću, sa kojim se junački nosio:

— Ne morate nam dati oružja, jer ga imamo i sami dosta (a to je znao iz Mazićeva obaveštenja), ali nam zahire radi arsenale otvoriti morate!

U taj isti tren pristupa stolu, za kojim je sedeo komesar Plesković, županijski oficijal Ivan Marcikić i u poverenju mu reče tako, da su i drugi mogli čuti:

— G. župane, srpski đeneralštabni major Mihajlo Bodi pita sa žedničke željezničke stanice (18. kilm. od Subotice na jug) prima li Subotica srpsku vojsku?

— E, hvala vam lepo g. župane! — reče na to Blaško — Od vas više netrebamo ni vašega oružja, ni zahire, ni para!

Dr. Plesković očito prebledeo ustao je i izašao iz pretsedničke sobe kroz veliku salu našega Veća, u kojoj su mnogi naši bili okupljeni, i sada on sam, i opet preko svoga običaja, lepim i čistim srpskim jezikom reče:

— Jest! Jest! Gospodo! dolazi srpska vojska. Valja nam izaći na stanicu, da je dočekamo.

Urnebes od veselja! Sva su naša pitanja rešena, jer samo još koji čas i naša braća doneće nam — oslobođenje za uvek! Tako smo mislili. Kako mislili tako i bilo!

Opće grljenje. Stiskanje ruku. Grčenje od radosti, dok se ne osu prviput u Gradskoj Kući i naša divna pesma: „Hej Sloveni“ „Srbijanci i Bosanci“ i „Orao klikće“!

Svi ćemo na stanicu. Ko bi to propustio! Šteta samo što i mnogi drugi neznaju. Ko će reskirati da ide kući da javi drugima, a da vojska međuvremeno stigne, pa da je on ne dočeka?! Rešili smo da na stanici vojsku u ime naše pozdravi dr. Joca Manojlović. Kad dođu u Veće, tu će ih Blaško pozdraviti!

— E, moj brate Marko! šta se to s nama zbiva? — u radosti stiskajući mi mišku govori Blaško Rajić, brateći se toga časa sa mnom i bližeći se stanici.

Oko 6 sati sidosmo radosni svi, i kroz Aleksandrovu — onda još Košutovu — ulicu uputismo se stanici.

Na stanicu je izašao i zamenik gradonačelnika dr. Dembic sa Senatom, a izašli su i članovi mađarskoga Nar. Veća.

Dolazak srpske vojske 13. nov. 1918. god. u 6 sati i 35 minuti.

Mi smo stajali za sebe a za sebe Mađari. Sve smo hteli da budemo gromoglasniji od njih, pa da naše „Živio“ nadjača njihovo „Eljen“! Tako je i bilo.

Laza Stipić se obazreo i pogledao na sahat, dok je voz po signalu ulazio u stanicu. Sahat kaže 6 sati i 35 minuta, na što će Laza srećan reći:

— Finis Hungariae! — U taj čas mimo nas promili lokomotiva, u kojoj je stajao jedan vojnik pod šajkačom i s puškom na „gotovs“! Pripravnost — ako bi mašinista vrdnuo!

Nemi tajac! Sam ga taj vojnik prekida sa tihim pozdravom:

— Dobro veče!

— Bog ti dobro dao — rekosmo i dodasmo se u klicanje braći, što se videla silazeći sa stepenica vagona.

— Živeli! Živeli! . . . Dobro nam došli i nikad nas ne ostavili!

Iz jednog vagona kroči na sveto mesto, na oslobođenu subotičku zemlju, komandant II. bataljona 8. pešadijskoga puka g. Anta Živulović, sa drugim oficirima, dok se bataljon postrojavao duž voza.

Očevidno ganut do uzbuđenja pesničkim navodima i lepim rečima dr. J. Manojlović pozdravlja ih i želi im dobrodošlicu govoreći:

„Draga braćo! Kosovski Junaci! Kosovski osvjetnici! Izne-nada nam stiže vest da nam dolazite. Ne mogosmo učiniti pri-preme za dostojan doček, ali vas ovde u Subotici beloj čeka 70000 Bunjevaca i Srba raširenih ruku, da vas prigrlje na tople bratske grudi. I da niste krv od naše krvi, i da niste kost od naše kosti, s ponosom bi dočekali najslavniju armiju celoga sveta . . . a kamo li braću rođenu! Braćo! „Ako je sanak lep, lep je sanak, svet nek mu se divi“ . . . ali braćo draga nije ovo san, nije san! Nek zapeva ravijojla vila: „Sad je java, što sam dosad snila“ Dobro nam došli braćo!

Za njim je dr. Emil Havaš u ime mađ. Nar. Veća rekao:

„Braćo! Poverenjem mađ. Nar. Veća pozdravljam vas u ime mađ. subotičkog građanstva. Ne samo sa prijateljstvom, nego vas dočekujemo i sa ljubavlju. Narod mađarski sa vašim narodom zajednički je 4 godine patio. Kako se miru približujemo, vas kao izaslanike jedne slobodne demokratske države pozdrav-ljamo u ime Novog mađ. demokratskog naroda. Bog vas doneo“!

Najposle je u ime Gradske mađ. Uprave govorio dr. Dembic na mađarskom kao i dr. Havaš, a što je dr. Petrović-Čata odmah tumačio srpski.

Pukovnik Živulović otpozdravlja kratko, vojnički, obećava-jući mir i poredak!

Sa majorom Mickom (Mihajlom) Bodijem komandant Živu-lović je ušao u željezničku stanicu, da učini raspoloženje za putovanje vojske još istoga večera u Sombor i Baju. U Baju je s vojskom odavde pošao, da joj tamo bude na ruci g. Milenko Radić, posednik.

Nešto kasnije vratismo se svi svojim kućama, a onda sa svojimima, i sa kokardama spremljenim već od naših žena i devo-jaka dodosmo u Narodno Veće.*

U pratnji g. dra Matijevića stigao je jedva dočekani ko-mandant g. Živulović, kojega je pop Blaško srdačno pozdravio rekavši:

„Gospodo, u ime subotičkog Bunj. Srp. Nar. Vića i u ime 70000 Bunjevaca i Srba, koji u ovom gradu stanuju, čast mi je pozdraviti vas, kao vođe pobednosne srpske vojske, kao oslobo-ditelje potlačenih naroda ispod teškog tuđinskog jarma. Zveket vašeg oružja gospodo, to je glas zvona, što navišćuje vaskrsenje naše, tresak vaših topova, koji dolaze, porušiće kule i gradove, u kojima je zasidala sila, što nas je tlačila. Dva krila slavne pobedničke vojske vaše mi smatramo kao dvije ruke naše majke Jugoslavije. To su ruke krute i čvrste od više nego četvero-godišnjeg ratovanja, ali ih se mi ne bojimo, već vas molimo, da nas one prigrlje i pritisnu na grudi materinske. Neka nas boli, ništa zato, ali će taj zagrljaj pokidati lance naše i skršiti jaram, pod kojim smo dosad čamili, pa ćemo biti slobodna lica u krilu mile majke naše, majke Jugovića. Dobro nam došli, živili!“

Isto je veče održana zajednička večera u hotelu Zlatno Jagnje, gde smo skoro svi bili na okupu sa retkim oduševljenjem.

Mi smo sedeli za zajedničkim velikim stolom. Sa nama je u čelu sedeo komandant Živulović i major M. Bodi. U dnu, kod izlaska u vratima sedela su pod oružjem i večerala četiri naša vojnika. U drugom je pak čošku sedelo veliko društvo mađarskih oficira. Bilo ih je oko 30.

Kada je major ustao i nazdravio kralju Petru otpočeh našu himnu, što su odmah Blaško i svi drugi prihvatili i po običaju ustali. Oduševljenju nije bilo kraja. Prvi put srpska himna se ori u Subotici i to javno!

* U Zastavi je 1919. godine doneta ova zanimljiva beleška iz Subotice: „Na Cveti je umrla u Subotici Milica Krnajska rođena Aradski, mati posednika Mate i Darinke supruge dr. Milivoja Miladinovića. Zanimljivo je, da je pokojna starica kao mlada devojka (rođena 1831. godine) doživela mađarsku bunu i dolazak Rusa 1849. godine, koji su bunu ugušili. Otkako je ona videla onda rusku vojsku u Subotici, uvek je sanjala i želela, da jedanput vidi i srpsku vojsku u Subotici. Otkako je otpočeo svetski rat, ona je u to tvrdo verovala, da će doživeti, još i onda, kada je po Srbe bilo najnepovoljnije stanje. Ležeći starica tako reći na poslednjem u svojoj postelji, stalno je o tome vodila brigu, hoće li ona videti srpsku vojsku u Subotici? I kada su joj njezini unuci dr. Rada i dr. Bora Miladinović — uzbuđeni od radosti otrčali, da joj tu sreću njezinu jave (13. nov.) staračko lice njezino ozari neopisana radost, što će kosti svoje položiti već u oslobođenoj otadžbini, na što zaista evo nije ni dugo čekala!“

Kad su doznali mađ. oficiri, šta se pevalo, dok su i oni stajali sa nama, počeo se tako razilaziti vrteći glavom i grizući brkove od žalosti!

Odmah te noći vojska je patrolirala sa našom Gardom po gradu. Noću je bila stigla, dok smo mi sedeli, još i konjica i artiljerija.

To večer su pokušali mađ. vojnici da otvore vojno slagalište u današnjem Oficirskom Domu i da razgrabe sa svetinom, koja se skupila, odelo, cokule, i hranu, da bi srpskoj vojsci manje bilo plena!

Izveštena brzo je tamo stigla Nar. Garda i naša vojska, i sa naperevim puškama rasterala svet i održala red.

Kad smo se duboko u noć razilazili iz hotela, već smo sretali i konjičke patrole, od kojih su naši razdragani neke vojnike silom i protiv volje njihove odvucli u podrum Stipana Matijevića, koliko da se i oni „pričeste“ kelebijskim našim vinom!

Zaista su samo toliko i tek sa velikom mukom ponudu našu primili!

Sutradan dočekasmo i štab dunavske divizije, kojem je na čelu bio simpatični art. pukovnik g. Vladislav Krupežević. S njim je stigao i pomoćnik mu rezolutni art. ppukovnik gosp. Milan Atanacković. Isoga dana stigao je i naš bivši „domaći“ osmi puk sa svojim komandantom, omiljenim i srčanim gosp. Mih. S. Nedićem i drugim oficirima.

Za njihov tačan dolazak nije niko znao, te se na željezničkoj stanici na glas, da su došli, skupilo nabrzo samo nešto malo naših predstavnika, koji su ih najusrdnije predusreli. Agilna gdca Mara Malagurska predala im je bukete cveća i kiteći ih redom nije ni slutila, da će jedan od njih uskoro zatim zaprositi od nje i njezinu ruku!

Pukovnik Krupežević je preuzeo komandu mesta, a ppukovnik Atanacković komandu vojne stanice. Oni su se odmah po ulasku dali na hitan posao, te su između ostaloga za šefa cenzure na pošti i telefonu postavili onda art. poručnika Dragoslava P. Đorđevića, potonjeg gradonačelnika i vel. župana subotičkoga.

Mi nismo mogli doleteti srcu, a da na neki vidniji način ne iskažemo svoju veliku radost, što su nam ovakvi gosti došli, stoga smo ih u ime Narodnog Veća pozvali u večer u naše prostore. Krupežević se odazvao i sa drugovima došao je u Nar. Veće, koje ga je dočekalo sa urnebesnim „živeo“. Ženske su ga obasipale cvećem, tako da se pukovnik našao u čudu od iznenađenja i srdačna dočeka. Na licu mu videsmo, kao da ga je ovo obasipanje cvećem i našom srdačnošću većma iznenadilo nego na bojištu smrtonosni metci pušaka i topova. Tu ga je dr. Jovan Petrović-Čata pozdravio oduševljenim rečima, na što se pukovnik toplo zahvalio i odazvao sa „živila Jugoslavija“. Usklicima odobravanja živila braća, živila ponosna i junačka srpska vojska, ne

beše kraja. Doček je bio u svemu srdačan i onakav, kakav za služi vojska, koja je pokazala, da i sa neprijateljem ume biti čovečna, i da u junaštvu svom ne zaboravlja na onu devizu svojih pradedova, sve za obraz, a obraz nipodašta.

Doček na stanici i u Veću beše toliko srdačan, da o njemu sam Krupežević u 3. broju Narod-a od 1919. (u članku M. Protića: „Šta nam pričaju naši poznanici srpski oficiri“) kaže:

„Iako sam u Beograd ušao kao prvi srpski viši oficir i bio stvarno zatrpan u kolima vencima i cvećem, ipak sam bio više dirnut i prijatnije se osećao u istoj prilici u Subotici, jer sam u Beogradu bio pripravan na srdačan doček i pozdrav, a u Subotici — ne!“

Sutradan po njihovu dolasku 15. nov. seli su komandanti u auto. Sa šoferom je sedeo naoružan naš vojnici, ostrag je sedeo Krupežević s mađarskim majorem Imrom Ratvajem, ispred njih na sedištima sedeo je g. Nedić sa svojim adutantom.

Ratvaji je kao predstavnik mađarske vojske predavao komandantu grad i sve vojne objekte.

Na zahtev g. Nedića g. Ratvaji je odmah sa svoja „četiri“! puka u šest vagona, koje mu je dao spremiti g. Nedić, bio prebačen preko demarkacione linije. Time je prestalo zauvek vladanje mađarske vojske.

Gg. Krupežević i Atanacković su imali već mnogo određenja svoja gledišta na situaciju ovde. Bili su ljudi od jake inicijative i blagodareći njihovoj umesnoj intervenciji, mi smo brzo preuzeli i svu gradsku i državnu vlast u svoje ruke! Mi doduše nismo ni mislili da će drukčije biti!

Novembra 24. nešto malo posle dolaska srpske vojske u Suboticu, stigla su i nekolicina odeljenja prijateljske i savezničke francuske vojske pod komandom našega dragog i nezaboravljenog prijatelja kolonela Marminja (lieutenant-colonel Al. Marminiac). Svojim ispravnim ponašanjem, on je sve nas ubrzo osvojio. On je svako jutro ranio i išao na molitvu u fratorsku rimokatoličku crkvu. Kad su ga prvih dana došli da pozovu na jednu večer u Pučku Kasinu njezini izaslanici, Marminja je izjavio, da se ničega nemože primiti, što nije pismeno zamoljeno, i to samo preko srpske komande! Tome se lako moglo pomoći. Neobično nas je voleo, i to je pokazivao na sve moguće načine. Rado je dolazio u naše društvo, na svečanosti, govorio je koliko je znao s nama srpski, osnovao je školu za učenje francuskoga jezika, gde je on sam sa svojim oficirima predavao. Samo to nije dugo trajalo, jer je već 5. maja u rano proleće došla zapovest, da se krenu za Segedin. Ispračaj je bio vrlo srdačan. Mi smo žalili za oficirima, a za vojnicima — trgovci likera!

Na pamet mi pada slika sa današnjega Zrinjskog Trga, kada je pukovnik Marminja u prisustvu naše vojske, naših drugih vlasti i građana delio svojim vojnicima na najsvečaniji način ordene Belog Orla i zlatne medalje, koje su mile svima Fran-

u Mestu (Szabadka város megszálló szerb csapat tek. Parancsnokságának!)

U proglasu komandant Krupežević objavljuje:
„Gradanstvu grada Subotice i okoline. Srpska vojska posela je grad Suboticu i okolinu. Na osnovu naredjenja nadležnih vojnih vlasti određen sam za komandanta mesta u Subotici. U interesu vojnog i opšteg reda i javne bezbednosti kao vojni komandant mesta naredjujem: 1. da se sve civilno stanovništvo preda svojim poslovima i radovima. 2. da svaki stanovnik grada Subotice ima bezuslovno odmah, a najdalje do 19. XI. dopodne, a stanovnici na salašima i okolnim selima do 23. XI. dopodne predati sve vojno oružje, ma koje vrste, kao i vojni i drž. materijal u magazin načelnika glavne vojne stanice u Subotici, koja se nalazi u bivšem gazdinskom domobranskom zvanju u Sarićevoj kući bivša Lenkei — sada Trenkova ulica.

Od ovoga se izuzima starodrevno i lovačko oružje. Pojedinci koji drže, da bi im bilo potrebno ma iz koga razloga, da i nadalje zadrže oružje, obratiće se za legitimaciju grad. kapetaniji, odnosno u selima opšt. poglavarstvu i istu podneti na odobrenje načelniku glavne vojne stanice u predašnjoj — zajedničkoj kasarni. 3. najstrožije se zabranjuje širenje obespokojavajućih i uzbudljivih vesti, koje remete postojeći red i javni poredak. Javna glasila da ne pišu ništa o pokretima naše vojske, ni o onome, što bi stvaralo zlu krv među građanstvom i remetilo red i javni poredak, kao i dobar odnosaj među vojskom i narodom. 4. do dalje naredbe ima se promet na ulici posle 11. sati noću na najmanju meru svesti 5. Putovanje civilnog stanovništva iz jednog mesta u drugo može se vršiti samo sa pismenom dozvolom dobivenom od strane grad. kapetanije, koja mora biti podnesena meni na overovljenje. 6. svi demobilizovani oficiri austrougarske vojske, koji su ostali i sada su u uniformi, imaju mi se javiti radi odobrenja, da nose unif. bez oružja. 7. Svaki ko se ove naredbe ne drži i po njoj ne postupa, biće odgovoran po ratnom vojnom zakonu. 8. Kom. mesta nalazi se u pred. kasarni domobr. 6. puka. U Subotici, dne 15. novembra 1918. Komandant mesta gr. Subotice, art. puk. VI. Krupežević.

Odgovor Breščanskov na aktu glasi: „Na br. 42. javljam, da su naredbe sl. Naslova današnjim danom u Subotici i po subotičkim salašima izdate.“

Do 19. novembra nije bilo sednice Veća, a dan 17. novembra bio je veoma značajan kao veliki manifestacioni dan naš. Taj dan je obeležen još i izlaskom prvog broja našega dnevnika Nevena, koji je prestao izlaziti u svojoj XXXI. godini izlazenja dana 24. juna 1914. god., kada mu je urednikom bio advokat dr. Mirko Ivković-Ivandekić.

Istoga dana po rešenju Narodnoga Veća prvo je blagodarenje održano u 8 sah. jutrom u srpskoj crkvi u predgrađu Šandoru. Tu su naši vojnici iz 8. puka dočekani retkim oduševljenjem i bili su iskičeni od naroda cvećem i peškirim. Blagodarenje je uz učešće učitelja Dušana Stojkovića otслужиio sveštenik pok. Miloš Pilić.

Zatim je sva ostala vojska sa artilerijom postrojena pred crkvom sv. Roke dočekala komandanta Krupeževića i pratnju mu iz Šandora. Uz vojsku bejaše svrstan i silan narod Srba i Bunjevaca, koji su sa banderijumom pod zastavama došli crkvi od Pošte, iz današnje Vilsonove ulice.

Doček komandanta je bio buran! Sve je bilo u ushićenju i očekivanju, kako će prvi put srpska vojska kročiti u rimokatoličku crkvu!

Pred crkvom ih pozdravi lepim rečima Bunjevka devojka — sada već supruga prof. Laze Curčića — Anka Malagurska: „I sinu pred zimu prva prolećna zraka u okna naša, u srca naša zatreperi prvi prolećni dan duše naše! Stotine godina čekasmo ga sa zebnjom u duši, stotine godina bile su zaprte kolibe naše, a tužna majka naša bunjevačka othranjivaše svoju dečicu u tami! Na našem krovu gakaše gavran crni, dok se oko nas u svijetlu dizali glasovi slobode. Dolejteste nam jato orlova belih, sa kliktajom bratskim dodoste nam braćo naša noseći nam slobodu — prvo proleće naše. Živeli nam orlovi beli, koji rasteraste olovne i teške oblake na obzorju našem. Mi vam sa istim klikom otklikujemo radosni, što vas možemo zagrliti na pragovima našim. Blažena da si majko Bunjevačka, jer te, tvoji sinovi neće više proklinjati.“

Zatim je pop Blaško po starovenskom običaju — kako se uvek dotle izlazilo pred predstavnike vlasti — izašao u ornatu pred komandanta Krupeževića i druge oficire iz crkve čak do puta. Tu je poškropio svetom vodom komandanta, sve prisutne oficire, građane pa i — srpske topove!

Zatim ih je, pod ruku idući sa komandantom, uveo u crkvu na počasno mesto kod oltara. Pošto je otслужиio bogoslužjenje održao je ovaj lepi govor:

„Veliča duša moja Gospoda i obradovao se duh moj u Bogu Spasu mojemu. Ove riči uzimam iz usta pričiste Bogorodice. Zašto je veličala majka Bogorodica Gospoda? Zato što je zbacio sa pristola silne, a uzvisio ponižene. Dragi moji slušaoci! I ja zato veličam Gospoda. I moj se duh zato obradovao u Bogu Spasu svojemu. One silne, one ohole, koji su nas ugnjetavali zbacio je Gospod sa pristola, one ponižene, one satrvene, one što su njih silni pregazili, one je uzvisio Svemožni! Zato eto veliča duša moja Gospoda! Zato se obradovao duh moj danas, u dan uzvišenja poniženih.

Pa kako se je to dogodilo? Evo ovako, bio jedan narod. I sada je još živ. Narod malen na broj, ali velik u ljubavi prema istini i pravdi, u ljubavi prema braći svojoj. To je narod srpski. Bog je pomogao taj narod, pa se je on još prija oslobodio ispod jarma nekrstova, ispod zuluma turskog. Sloboda je slatka bila, a ljubav je gonila narod srpski, da podili slatku slobodu sa još potištenom braćom svojom. Prija nekoliko godina skoče Srbi na noge lagane, zaletе se i oslobode braću svoju, što su u Mačedoniji i oko Kosova ravnog, oslobode ih ispod krutog dugolitnog turskog gospodstva. Ali su još imali mnogu braću svoju, koja je još u većoj bedi i nevolji čamila, u duhovnoj slepoci. To smo bili mi, koji smo pod takom stegom bili, da nismo mogli ni „Očenaš“, molitvu gospodnju, na svom jeziku naučiti. Poterali su nas iz crkve, iz one koju su oci naši sagradili.

Srbi su htili i nama pomoći. Ali ih je skupo stalo. Sudbina njina bila je ista, što i sudbina Spasiteljeva, progonstvo, smrt i uništenje. Ali ih Bog nije ostavio. Isukrst je rekao: ko hoće moj učenik da bude, neka zataji sebe, neka uzme križ svoj i sledi mene. Srpski narod je pravo shvatio riči Spasiteljeve. Ljubav koja je Spasa-Boga nagonila, da primi križ, muku i smrt, ta ljubav,

cuzima. Ne može se lako zaboraviti ona iskrenost i oduševljenje, sa kojim je francuski pukovnik govorio svojom vojnicima o Kosovskom Boju, o Karadordu, o Kralju Petru i Prestolonasledniku.

Svakom Subotičanu, kad je već reč o Francuzima, pašče svakako na pamet čestita i malo egzotična figura egzaltirana ondašnjeg direktora naše električne centrale i belgijskog konzula bez egzekviture, a sa diplomatskom uniformom, pokojnoga korzikanca Žana Bastelike! Teško je opredeliti i reći, da li je on u duši više voleo nas ili svečanosti radi nas, koje su s početka tako česte bile. A nikad bez njega i bez njegovih zdravica, emfatično izrečenih sa drhtanjem celog njegova bića! Kada smo bili u pitanju mi, naše ili francuske kakve proslave, koje je on radi nas bogato aranžirao, on nikada nije žalio ni truda ni svojih para. Pravio nam je čitave venecijanske večeri po ulicama od raznobojnih sijalica, a naročito po ulici Kralja Aleksandra. Ovo sećanje neka mu je položeno mesto venca na zaboravljeni mu grob u Beogradu u katoličkoj parceli. Ne bi bilo pravo ne spomenuti ovde, da je on Suboticu mnogo zadužio i urednim osvetljenjem. Onda kad drugi gradovi nisu imali ni noću osvetljenje, mi smo ga imali i danju bezprekorno. Osim toga on je u Subotici produžio tramvajsku vezu do Štranda na Paliću i do Šandora, — danas Alaksandrova.

Godine 1918. krajem novembra dolazi iz Novog Sada divizionar puk. Dragutin Milojević prvi put u posetu a 5. dec. dolazi sa štabom na stalni boravak. Uvek beše najsrdačnije dočekan, a 30. decembra svečano dočekan beše i vojvoda Petar Bojović.

Od dana Oslobođenja do preuzimanja Gradske Uprave

— Svečana manifestacija u crkvama 17. novembra —

Do 14. novembra nema nikakvih pisanih zapisnika, čak ni od Narodnog Veća. Tek od ovog dana vodi se zapisnik Veća, ali i to vrlo šturo. Od 14. novembra pa do 2. decembra 1918. ima svega pet zapisnika. Ovi zapisnici sa pečatima Narodnoga Veća i Garde, sa indeksom članova Nar. Veća i sa rezolucijom od 10 novembra 1918. god. nalaze se u pohrani kod g. Blaška Rajića. Njegovom dobrotom poslužio sam se sa tim zapisnicima i ispisao ono, što je glavno i što će služiti za nit ovoga odeljka.

Na prvoj sednici 14. novembra predsedavao je dr. J. Manojlović. Na predlog gg. dr. J. Vojnić-Hajduka i dr. Petrovića-Cate kandiduje se za gradonačelnika od strane Narodnog Veća g. dr. Joca Manojlović. G. dr. Joca ni ovoga puta, kao ni ono ranije, dok su se vodili pregovori oko gradonačelnštva, nije primio ovu kandidaturu. On je to od sebe uvek odbijao sa svojom odlučnom motivacijom, da obzirom na bunjevačku većinu u Subotici treba da bude gradonačelnikom brat Bunjevac.

Zatim: „Narodno Veće Bunjevaca i Srba iz Sombora poslalo je srdačan poziv našem Veću. Naše veće odgovara: Zahvaljujući se na iskrenom bratskom pozdravu, koji ste nam jučer poslali, ovaj Odbor od svoje strane raduje se dolasku brata Joca Laloševića, s kojim će imati prilike da utanači glavna načela, koja treba naš rad u buduće da rukovode. — Javljam da je odziv u narodu za našu stvar velik, osobito otkako je srpska vojska posela ovaj grad. — dr. J. Petrović, tajnik“.

Ovaj zapisnik overovio je potpredsednik Blaško Rajić i sekretar Stipan Vojnić-Tunić.

Novembra 16. održana je druga sednica pod pretsedništvom dr. J. Manojlovića, sa ovim predmetima:

a) Veće je primilo od Narodnog Odbora iz Novog Sada poziv za konferenciju 17. novembra, na koju izašilje svoje članove Duška Manojlovića i dr. Stipana Matijevića. Istoga dana rešeno je, da se za Narodnu Skupštinu, koja će se održati u Novom Sadu 25. novembra bira na svakih hiljadu ljudi jedan delegat.

b) Potpredsednik javlja, da će sutra dan (17. novembra) biti blagodarenje u prav. crkvi u Šandoru u 8 sah., u rimkat. crkvi sv. Roke (Blaškovoju) u 9. sah. a u 10. sah. u gradskoj srp. prav. crkvi.

c) Dr. Petrović-Cata i dr. V. Manojlović po tužbi novinara na strogost naše cenzure predlažu umerenost. Industrijalac Đurica Pendžić, šef cenzure, u ime njezino referiše svoj razgovor, koji je imao sa vojnim vlastima i novinarima. — Predlog dr. Babijana Malagurskog, da se bude slobodniji u cenzurisanju, usvaja se.

d) Laza Oršić natporučnik pita, zašto Narodna Garda ne dobija platu. Izašilje se dr. Babijan Malagurski, da interveniše kod grada. Po njegovu referatu plaćanje je zapelo na formalnostima gradskog zvaničenja. Sutra će biti isplaćena.

e) Blaško Rajić predlaže da se oficirima Nar. Garde povisi plata, da ne bi primali jednako kao i momčad. Dr. Joca Manojlović predlaže, da se u ovoj stvari stupi u pregovore sa Gradom. Za pregovore se izašilju članovi dr. B. Malagurski i Bogdan Dimitrijević.

Zapisnik su potpisali B. Rajić i dr. Stipan Vojnić-Tunić.

Vredno je zabeležiti da je pod datumom ovoga dana komandant Krupežević uputio vl. komesaru dr. Pleskoviću svoj prvi pismeni akat br. 42. a koji je zaveden kod Gradske Kapetanije pod 17./XI. i pod br. 31.-722/1918. kap.

Ovim aktom on moli, da se njegova naredba br. 26. od 16. XI. a koju štampanu prilaže (nažalost nijedan se primerak nije očuvao za uspomenu!) u 400 primeraka, primi i objavi u gradu i po salašima. Na aktu od strane Gradske Kapetanije zapisano je ćirilskim slovima — prvi put — i našim jezikom zadovoljavajuće rešenje. Potpisao ga je kap. Breščanski sa adresom: „Glavnom komandantu posedne čete grada Subotice

ljubav za braću navela je narod ovaj, da primi poniženje i muke, da pode na Golgotu za spas braće svoje.

Mogli su se oni radovati svojoj slobodi, ali oni su radije primili križ i muke. Iznani iz zavičaja svoga ostavili su oni nejačađ svoju u kolevcu, žene, sestre, oca i majku, na milost krutog silnika, krvarili su po svim bojištima, uvijek u prvim redovima, gdi je smrt vladala. A što im je najteže bilo, borili su se sa onom braćom, koju su baš osloboditi hteli. Naš krvoločni silnik prinudio nas je, da se borimo baš protiv rođene braće svoje, da idemo u sukob onima, koji idu da nas oslobode, smrću da plaćamo onima, koji nam život donose. Na nama se izvršila ona narodna, kad su Turci didu silovali, da on kolje troje unučadi!

Ima u Srbiji jedna gora. Zove se Crni Vrh. Crna je, jer je u crno zavila 70 hiljada majki, supruga i sestara, jer tamo leži sto hiljada naše braće i dice, a u crno zavila do 30 hiljada srpskih majki, sela i supruga. Naš tlačitelj šalje samu našu braću i dicu, da bi braća braću klala i tako se iskorenila. Ali se ljuto prevario, jer je Crni Vrh postao beli vrh od kostiju 70 hiljada braće rođene. Krv naše dice i srbijanske braće naše ujedno se slila, i niko je više razdiliti neće, kosti su se njine izmešale, i nitko ih više razbratiti neće, ostajemo jedna krv, jedno tilo, rođena braća do vika vikova.

To je učinila svemožna ruka Božja. Poniženje, koje nam je silni čovik nanio, Bog je upotrebio, da nas po time uzvisi, jer i mi smo poniženi bili. Ta kud ćeš veće poniženje, nego kad moraš da dižeš ruku na brata, da usmretiš onoga, koji ti širi ruke, da te primi u bratski zagrljaj? Desnica Božja je učinila, da smo mi ipak oslobođeni ispod vlasti tlačiteljeve, a oni, koji su za nas sve izgubili osim jedne časti, da su sve natrag dobili, još triput više i dostigli za čim su težili. Zato slava i hvala prvo Bogu a onda miloj braći našoj, koji su iza muka i Golgote evo došli slavni, dični kao osloboditelji naši.

Hvala vam dična braćo, Bog vam platio obiljem blagoslova svoga. Nego jednu molbu stavljam na vas, izvinite što vas ne primamo tim oduševljenjem, tom slavom, kako ste vi zaslužili. Uzmite u obzir, da smo mi kroz stoleća u bukagijama i u spornama bili, pa sada, kada su spale s rukuh i noguh naših, ne znamo, nevesti smo micati se bez tih okova... Molimo vas budite milostivi, uzmite nas ispod pazuha, dižite nas, vodite nas, dok ne naviknemo na slatku slobodu, onda ćemo s vama uz rame raditi za lepšu budućnost mile naše Jugoslavije. Sada pak dajmo hvalu Svevišnjemu svi skuća pred žrtvenikom Njegovim, da Njegovo delo bude u nama učvršćeno i blagoslovljeno".

Po otpojanom: „Tebe Boga hvalim“ izlazilo se iz crkve sa retkim zadovoljstvom zbog Blaškova divna govora i sa mirom za našu pravednu stvar. Dok je pak Blaško sedao u auto, da sa komandantom ode u srpsku crkvu, može se pomisliti, kakve

su primedbe padale od onih, koji su čudom bili zapanjeni zbog njegova otvorena držanja, pa još i u — samoj svojoj crkvi.

Nakon službe Božje pred crkvom u ime male dece pozdravi mala Hrvatica Blaženka kći Vojislava Stankovića dične sokolove:

„Zdravo braćo, zdravo osloboditelji! Kao mladi bršljan oko hrasta ponosita i ja se sa svojim malenim sestricama sklanjam pod vaše okrilje srećna, što vas mogu pozdraviti na putu, na kojem vas slava prati. Zdravo da ste naši sokolovi tisuć puta pesmom opevani! O vama mi majčica pričala svaku večer na našem ognjištu. Ali sad vidim, da to nisu bajke, jer iskoči sestoperac Markov, stigoste nam prvi sokolovi. Zdravo bili, sretno doleteli! Zdravo, zdravo, po sto puta zdravo!“

Poljubac bratski od komandanta na čelo detinje poprati urnebesno: Živili! Poljubac je dat od Srbina brata — Bunjevcu ponositom! Polazeći srpskoj crkvi narod je oduševljeno klicao i manifestovao za oslobodenje i narodno jedinstvo!

Može se pomisliti sa kakvim su ih osećanjima tek Srbi dočekali. Oduševljena gospoda Taza Duška Manojlovića sa kćerkom Ivankom spremila je i predala komandantu uz pozdrav kitu cveća. Sveštenici su pod Nebom i sa kadicom izašli pred njih, da ih uvedu u crkvu po prostrtom platnu od ulaska u portu pa sve do praga crkve, a koje su od radosti prostirale dobre domačice srpkine.

„Održalo se svečano Blagodarenje, na kojem oslovi vernike i vojsku paroh Marko Protić punom žara besedom. Jecaji, ganuća, „Živio“ od oduševljenja prekidalo je neprestano umnog govornika. Štogod nas je tamo bilo nikad ovih slatkih, toliko otmenih, koliko jednostavnih reči zaboraviti nećemo.“ (Neven).

Taj govor u dan oslobođenja glasi:

„Da mi je govor silniji od Jerihonskih Truba, da su mi oči svetlije od zvezda i da su mi mišići finiji od svilenoga tkiva, još ni onda ne bi bili kadri, istinskom pokazati, bezgraničnu snagu neslućena radosna osećanja, što mi se danas u grudima razliva...“

No tako, ovoga časa ne osećam jedino ja! Ja čujem kako srcu mome priželjkuju i sva srca Vas, mojih vrlih Subotičana. Ja razumem poruke i navale vaših zažarenih očiju, da budem što snažniji, što odrešitiji, što topliji u izrazima ljubavi i bratskog zagrljaja, sa ovom našom braćom svetla čela i poštena obraza...

Danas ja to ne umem činiti. Danas neću kititi, danas neću veštački birati reči. Ovoga časa hoću da govorim prosto, od srca srcu, svojski. Hoću da ova naša braća što bolje osete onu milu prostodušnost srpskoga praga... Dosta su se bili po tuđini, danas treba da se osećaju, da su kod kuće, da su kod svojih najrođenijih.

Sa ovoga svetoga mesta, sa kojega u ime Hrista Boga govorim, te u ime Oca i sv. Duha, kojem sam uvek verni sluga, primite napaćena no, proslavljena braćo obilati blagoslov za neizmerno uzdanje u Njega, i za dobra dela vaša.

Vi niste ni onda posumnjali u Boga, kada vas je besgermanski razvijao sa ognjišta vaših. Vi niste ni onda očajavali o milost Božju, kada ste se hladni i gladni probijali kroz nepro-

hodne planine arbanaške. Vi niste roptali na Boga ni onda, kada vas je Sinja Adrija, mora i druga beda tamanila... Za takvu veru bi i Spasitelj rekao, da je bolje ni u Izrailju nema! Takvom ste samo verom i mogli, inače maleni, zadiviti svet, — takvom ste samo verom mogli zaljuljati osnove sveta, takvom ste samo verom, a pomoću hrabrih mišica svojih, mogli izvojevati pobjedu najboljoj ideji otkako je sveta, bratstva i zajedničarstva, ideji slobodnoga samoodređivanja...

To je to dobro delo vaše, radi kojega će blagoslov Božji trajno biti na vama i na deci vašoj. Toga radi evo i mi, vekovima ugnjetavani, no nikad nesavladani, spremni stojimo, da vam iz dubina naših, svom snagom telesnoga nam bića kliknemo: ponosita i viteška braćo naša hvala vam!...

I nas su vodili do Krsta, no vi ste baš na samom Krstu bili. Ali ubod i gorka žuč nije vas srećom usmrtila. Ona vas je naprotiv još potstakla, da počupate kline sa ruku i nogu, pa da — istina krvavi — ali ipak zdravi sa njega nama sidete...

Vaše neiskazane muke, vaše neopevno viteštvo, vaša gorostasna požrtvovanost i vaša nenasitna ljubav za sve, što je srpsko i jugoslavensko, neka bi nama i pokolenjima našim nauka bila, kako da se borimo za ono, što se našim zove. Vaša duševna jačina krepila nas, kao ono što je anđeo krepio Spasitelja u Getsimanskoj Bašti... i da budemo iskreni, reći ćemo vam, da nas prisutnost vaša iz pameti izvodi, i sada, kad vas dočekujemo sa „u dobri čas“ i „sa srećom“, kao prijamni samo znak naše blagodarnosti, primite sokoli i svetski junaci, nepostidena braćo naša, i opet najiskrenije hvala!

Hvala vam rečima, a kada ustreba i delom! A pre nego što ovako složno okupljeni kliknemo mnogaj, i premnogaj zajednički se Bogu pomolimo:

Bože pravde, ti što spase
Od propasti do sad nas,
Čuj i od sad naše glase
I od sad nam budi spas
Moćnom rukom vodi, brani
Budućnosti srpske brod
Bože spasi, Bože hrani
Srpskog kralja, srpski rod!

Prvo mnogoljetstvije za Kralja Petra i Njegov Dom vozglasio je u crkvi srbijanac prota Gavra Milošević, iz Beograda, koji se na putu iz ropstva zatekao toga dana ovde.

Narod je manifestujući i pevajući nacionalne pesme otrpao komandanta u svečanu Gradsku Dvoranicu. Pred Gradskom Kućom odeklamuje Bunjevka Mariška Dulić u ime Srpkinja i Bunjevaka Preradovićeve „Zora puca bit' će dana.“ U Gradskoj Većnici puk. Krupežević se zadovoljan zahvalio na srdačnom prijemu.

Prvi put se tada zahorila srpska himna u Grad. Dvorani iz usta poznatog bunjevačkog svirača i pevača omiljenog Mimike, Joce Mlinka iz Mola.

Ovoga istoga dana izašao je prvi broj Nevena, za čije se izdanje naročito zauzimao i dao dar pokojni kanonik Ilo Kujundžić, Mija Mandić i drugi. Oduševljeno se očekivao prvi broj Nevena kao sinonim tiho očuvane žari bunjevačke nacionalnosti iz starih teških vremena! Listu je na čelu napisana XXXI. godina izlaženja, jer se ova godina htela smatrati nastavkom nacionalna života Nevena, koji je bio prekinut u njegovoj XXXI. god. života dana 24. juna 1914. god. Neven je sada bio stvarno organ Nar. Veća. Po želji njegova prvog nominalnoga urednika dr. Jose Prčića adv. kandidata pod naslov lista stavila se u glavi krilata lozinka „Glas Slobode i Narodnog Jedinstva!“ Prvi članak za Neven u prisustvu mome i Lazara Stipića pisao je oduševljeni Joso! Svome članku je dao ime: I kamenje popuče...! Hteo je dobar Joso da napravi aluziju na Vaskrsenje Hristovo! Kao što je Hristos — dobro je mislio Joso — ustao slavno iz groba, tako evo i mi vaskrsavamo!

Ovaj lepi članak dr. Jose Prčića adv. kand. u celini donosimo:

„Šta je? Što tareš oči, zar ti smeta svetlost, pa me ne pripoznaj? Ja sam Neven. Ili si još neverni Toma? Poslušaj glas, gledaj u oči, stisni ruku. Jest. Ima povratka iz groba! Ta ja sam bio živ zakopan! U početku rata zakopaše mene i mnogo moje braće, misleći oni, da su nas usmrtili. Naš kraj postade dolinom suza. I ponovo zaplače Majka Jugovića i plakaše dugo... Ali njen plač izazva srdžbu Božju protiv zlotvora naših. I gle čuda, ta uništena srpska vojska u — Subotici! Naši nikad nevideni barjaci na — varoškoj kući, mrtav progovara — Neven!

A sad?! Hoću l' da sinem sa ovog vedrog neba jugoslovenske slobode i da grunem gromovima svojim, neka drhću teški zločinci, zavedeni po špiljama. Ili da zatrubim u trubnju sazivajući na Poslednji Sud, na kom će se suditi živima i mrtvima. Bi l' bilo dosta? Ali ne! Dosta je! Nek zveče lanci i okovi skinuti s nedužnih robova. Nikad nisam ispodivao silu, ali pravdu uvijek, ona će suditi i sada svakom po zaslugi.

Nemam mjesta ni za svoje jade. Ta kad bi ih počeo slagati jedno na drugo, mogao bih se po njima popeti do neba, tako veli pjesnik. Ali jedno moram da pitam i odgovor dajem, zašto su nas žive zakopali? Zašto su nam kuće u crno zavili, zašto nam najmiliji leže po svim ratnim poljanama ovoga svijeta, a nad njima nit' se suza lije, nit' se ikad svijeća zapali, zašto su nas paše i poturice rekviracijom tolko puta orobile? Svoje bezdane džepove punile, a našu sirotinju gladnu ostavile? Ali neću dalje da navodim i otvaram rane! Sada je vrijeme da se čoporamo i zadobivena prava u život donesemo. Dakle raditi, raditi i opet raditi! Na posao narode!

Stvarno je Neven uređivao poznati naš novinar Laza Stipić, a saradivao je pop Blaško, Mija Mandić, Šandor Rajčić, Bogdan Svirčević, dr. J. Manojlović, potpisani i drugi.

Preuzimanje Gradske Uprave od Mađara.

Gradska je Uprava još uvek bila u rukama mađ. činovnika. Naravna je stvar, da je Gradska Uprava sabotirala i naše Veće i srp. vojsku. Zato su naši prvaci bili zato, da se vlast uzme iz ruku Mađara. Sav se za to naročito zalagao u Veću dr. B. Malagurski. Kada je tako rešeno, obavešten je o tome po njegovu predlogu komandant Krupežević, koji se s tim potpuno solidarisao. On je to zaista i učinio otišavši sa ppuk. Atanackovićem zameniku gradonačelnika Dembicu 18. nov. pre podne. On je njega odmah sa celim Senatom smenio, a 19. nov. već uveo u vlast naš Senat sa obrazloženjem, da je primio naredbu Vrhovne Komande, po kojoj ona ne pripoznaje, da ju ugovor primirja veže, jer su Srbi Suboticu zaposeli pre nego što je ugovor o primirju bio potpisan, a i iz toga razloga, što komanda mesta sa mađ. Upravom nije mogla do suglasja doći, da se glavna mesta Gradske Uprave sa takvim ljudima popune, u kojima ona ima potpuno poverenje, i s kojima bi mogli komandanti vojske u neposrednoj vezi biti glede nabavljanja vojnih potreba.

Kad je dr. J. Manojlović odbio kandidaturu za gradonačelničko mesto, ova je ponuđena od samog dr. Matijevića dr. Babijanu, ali je on nije prihvatio, već je u Nar. Veću zajedno sa ostalima bio zato, da prvim gradonačelnikom bude dr. Stipan Matijević.

Po zapisniku treće sednice Narodnog Veća od 19. novembra, (izgleda da se zapisnik vodio uvek post festum ili istovremeno, zato kolizija u datumima ovde i u knjizi kod Matijevića), predsedavao je Blaško Rajić, perovođa je bio dr. Jovan Petrović. Tajnik dr. J. Petrović upozorava članove na želju vojne komande, u pogledu promene Gradske Uprave.

„Dr. Đoka Stojković advokat pita, ima li dovoljno ljudi da se popune sva pa i niža činovnička mesta. Član Time Vojnić-Tunić drži, da će niže činovništvo ostati, budući da je polovica i onako od naših Bunjevaca, a ono ostalo će „naterati na to njihovo materijalno stanje“!

Dr. Stipan Matijević predlaže, da se stave referenti uz pojedine činovnike.

Iza govora Blaža Rajića imenuje Odbor sledeću gospodu za preuzimanje uprave: za gradonačelnika dr. Stipana Matijevića, za podgradonačelnika dr. Stipana Vojnić-Tunića advokata, za vel. kapetana mernika Ivana Ivković-Ivandečića,* za varošskog senatora za aprovizaciju i finansije Šandora Rajčića, knjigovođu

* Čudno stvar izgleda, što inžinir uzima policiju u ruke. Valja znati, da je to mesto u ono doba bilo vrlo teško, i niko ga se nije rado primao. Ivan se srčanim osećao za te prve trenutke, te je izjavio, da se dragovoljno prima. Svom je silom legao na posao, i kad se osetilo olakšanje, on je to predao drugom, a za sebe je primio svoju struku, inžinirsko zvanje.

podupravitelja Jugobanke, za gradskog blagajnika Bogdana Dimitrijevića gradskog činovnika u penziji, za gazdačkog senatora dr. Mirka Ivković-Ivandečića advokata, za velikog beležnika dr. Josu Prčića adv. kand., za velikog fiškala dr. Milorada Mijatova advokata, za glavnog računovođu Petra Gencela, za varoške poreske savetnike Matu Dulića i Miladina Nedeljkovića.

Iz pera je valda izostalo, da je za kulturnoga senatora imenovan Mijo Mandić, za čije su ime vezane uspomene na prve korake jugoslavenske prosvete u Subotici. Za kratko vreme desile su se neke promene u Gr. Kući pa i u resorima. Tako je Stipan Vojnić-Tunić otišao za župana u Baju. Onda je dr. Josu Prčić preuzeo podgradonačelnništvo sa vojnim senatorstvom. Ivan Ivandečić se odrekao kapetanije, pa je uzeo kao mernik merničko zvanje. Vel. kapetanom je postao dr. Milorad Mijatov, vel. fiškalom dr. Mirko Ivković-Ivandečić, glavnim beležnikom pravnik Lazar Oršić, finansijskim senatorom Bogdan Dimitrijević, a glavnim blagajnikom Dušan Manojlović.

Dr. Stipan Matijević položio je zakletvu vernosti Narodnom Veću, a senatori su položili zakletvu u njegove ruke.

Bivši zamenik gradonačelnika dr. L. Dembic, čim mu se ono zapretilo silom, dragovoljno je ostavio svoje mesto.

U istoj sednici dr. Petrović-Cata predlaže, da se u nedelju 24. nov. sazove zbor, za izbor delegata na Narodnu Skupštinu u Novi Sad po pozivu Narodnog Odbora, što se i prima.

Isti predlaže da se kao eksperti uz mesnu vojnu komandu izušalju članovi Nar. Veća Grgo Vukov i Dušan Suvajdžić. Prima se.

Dr. Vladislav Manojlović predlaže, da se za potpretsednike Veća izaberu još i gg. dr. Babijan Malagurski i Vojislav Stanković direktor Jugobanke. Zapisnik su overovili dr. Petrović i pretsednik Milodanović.

Sva je naša uprava, kada je zauzela svoje mesto, imala pune ruke posla, a pogotovu Mija Mandić, pod kojim su bile sve škole od zabavišta do gimnazije i preparandije. Od Matijevića je on dobio kratku instrukciju: „radite što znate, (a znalo se, da on zna što treba) samo nam što manje dosadajte“!

Još uvek su stizala školama dokumenta i dopisi od mađ. vlasti, za gimnaziju iz Segedina (tamo je bio inspektorat), za preparandiju i osnovne škole iz Sombora od Janoša Faragova, pa i iz samog Ministarstva Prosvete iz Pešte.

Mija Mandić se u tom pogledu pre otepio od Mađara nego i sam naš Prosvetni Savet u Novom Sadu. Zato se Farago tuži Prosvetnom Savetu na Miju Mandića. Prosvetni Savet šalje taj dopis M. Mandiću na izjasnjenje, koje naravno nije dato, a dopis se čuva za uspomenu u hartijama njegovim! M. Mandić je sam javio Faragovu, da mu više ne dosaduje, jer da mi više ne priznajemo njegova nadzorništva, pošto smo sami osnovali svoje, a Min. Prosvete u Peštu piše M. Mandić, da nam ono više ne dosaduje, jer mi sada više nismo u Mađarskoj, već u — Jugoslaviji!

U broju od 21. decembra Mija Mandić piše u Nevenu oduševljeni članak:

„Zora puca bit' će dana“! Prije 40 godina pokojni i nezaboravljivi veliki rodoljub i dobrotvor Bunjevaca Ivan Antunović velikim trudom i troškom pisao, izdavao i uređivao je Bunjevačke i Sokačke Novine, Bunjevačku i Sokačku Vilu, zatim pobožne i poučne knjige: Bog s čovikom — Čovik s Bogom, Slavjan, Putne uspomene, Odmetnik, O nazarenima i Raspravu o Bunjevcima. I premda je bunjevački narod prema tadašnjim prilikama i neprilikama, dosta glavno prigrljio Antunovićevu knjigu i podupirao pothvat njegov, stvar nije na toliko uspela, da je Antunović zadovoljan biti mogao. Antunovićev poziv i naputak, da se svi Južni Slaveni pod jednim imenom jugoslavenskim slože, i da svi jednim izgovorom jednu knjigu prime, također nije našao željenoga odziva. I stranom ove okolnosti, stranom Antunovićeve starost i slabost, prisili Antunovića da svoj rodoljubivi rad napusti.

I kad sam ga ja godine 1893. pohodio u Kalači i predložio mu, da kanim sa pomoću Ilije i Paje Kujundžića, Ivana Palića, Bariše Matkovića, Stipana Vujevića, Ivana Evetovića, Eusebije Termendžića, P. Kanka i dr. Neven izdavati, reče mi: „E moj Mitre! neće to tako lako ići, kako vi mislite, nu mene će veseliti, ako vama mladima pođe za rukom, što meni staromu nije pošlo“. Mi smo rad Antunovića nastavili u njegovom duhu i po njegovom pravcu, a sada se to sve evo ispunjava, izvršiva. Ne visi nam više sablja više glave, nestalo je žandarskoga zuluma, bez straha hodamo po ulicama i slobodno govorimo naš mili jezik, a školska vrata se otvaraju, da dadu mista nepravedno i nedostojno zanemarenom i zapostavljenom našem maternjem jeziku. Zato veseli se mili moj narode jer je nestalo mraka! Evo ti slobode, svanulo je. Žarko sunce sija, evo dana!“

23. decembra piše Neven: „Novi mađarski ministar nudi nama sada da u I. i II. razredu možemo decu učiti na maternjem jeziku, a mi mu odgovaramo: kasno!“ I zaista je već nešto ranije Neven objavio i ovu vest:

„Bunjevački jezik u školama. — O čemu se pre nekoliko meseci ni govoriti nije smelo, u subotičkim školama poučavaće se bunjevački jezik, što mi sa najvećom radošću primamo, jer znamo što znači ovo i koliku važnost ima. Školska Uprava (t. j. Mijo Mandić) u sporazumu sa Gradskim Većem odredila je, da se bunjevački poučava od I.—V. razreda. Za kratko će se vreme i to odrediti, da se i u gimnaziji, trg. školi i u ostalim svim školama bunjevački poučava.“

Od 13. nov. 1918. kako je srpska vojska ušla u Suboticu Dobrotvorna zadruga Srpkinja na čelu sa prets. Micom Radićkom, a udružena sa bunjevačkom dobrotvornom zadrugom žena, koja je improvizovana, a tek kasnije organizovana, uredila je bolnicu za vojnike, kojoj je upravn. vojn. lekarem bio dr. St. Najdanović, (koji se ovde zadržao, pa i ostao u povratku iz ropstva). Istu je snabdela sa 200 kreveta, slamarica, čebadi, perjanih jastuka, veša za postelje i vojnike. Osim svega toga ove dve zadruge nabavile su i posude i namirnice u velikoj količini. Kroz osam meseci Zadruga je vodila brigu o ishrani bolesnih i ranjenih vojnika sa sretstvima iz svoje kase iz prikupljenih priloga u građanstvu. Kroz osam meseci Zadruga je plaćala svakodnevno dve krojačice, koje su zajedno sa nekoliko dobrovoljnih gospodica šile rublje za

* Osnivačka Skupština održana je tek u dan sv. Tri Kralja, 6. jan. 1919. god.

bolesnike. Za vreme epidemije gripa, kad su naši stigli, zadrugarke su svojom ličnom negom dosta doprinele, da se ova bolest među vojnicima što pre uguši. Svaki vojnik, koji se nalazio na bolovanju, dobio je o Božiću od Zadruga poklon, i proslavio je svoje krsno ime o trošku članica. U to vreme zadruga je 27000 kruna — prihod od priređenih zabava — utrošila za bolnicu. Više je puta ukazana pomoć u haljinama i novcu i ruskim izbeglicama, koji su već u velikom broju stizali. Oni su bili bratski primani i od Srba i od Bunjevaca. Još i danas je njihova kolonija velika, i u glavnom smeštena u Želj. Direkciji i Gradskoj Kući.

U opće u to vreme radilo se svugde orno i voljno. A u znaku oslobodenja, i u stalnom duševnom pijanstvu sa toga, mnogo se i provodilo, bratilo, pevalo i igralo, skoro besprestanika!

Tako su sa pop-Markom Protićem stigli 15. dec. 1918. na žel. stanicu u Kelebiji — na samoj granici — oficiri 8. puka ppuk. Đoka Golubović, major Đoka Pavlović, kap. Dragi Stefanović, poručnik dobrovoljac Kiš i drugi. Na stanici ih je dočekao banderijum od 40 konjanika pod komandom Jefte Krnajskeg i sa barjaktarem Savom Pilićem. Na barjaku s jedne strane beše lik kralja Petra, a s druge strane Regentov. Svi kelepčani behu u belim šubarama, i kralj Petar je nosio belu kapu! Vojna muzika svira, a veselje u domu učitelja Cvetka Čičića, koje je on sa svojim dobro poznatim gostoljubivim kelepčanima spremio, posle održana blagodarenja u školi, teče kao retko kad veselo! Da bogme da je tu bilo i Bunjevaca, da bratski podele ovu radost.

Konferencija od 17. novembra i Narodna Skupština od 25. nov. 1918. u Novom Sadu

Ova je konferencija bila sazvana u Novi Sad u Srp. Maticu. Tu se rešavalo o tom, da se sazove Narodna Skupština za 25. nov., kao i šta da reši ta Skupština. Na toj sednici osim novosadana učestvovali su i delegati iz drugih mesta. Uz to su na toj sednici prisustvovali kao Vojvodani svojim poreklom još i pretstavnici naše kolonije iz Beograda: rektor univ. dr. Bogdan Gavrilović, inž. Jovan Smederevac, prof. Milan Šević, dr. Mita Lukić i Mih. Mika Ilić, bivši ministar građevina u Srbiji. On je po materu u srodstvu bio sa Lakićevima iz Novog Sada.

Pre ove konferencije prvi je govorio sa ministrom spoljašnjih poslova u Beogradu Petar Konjević, koji je kao delegat Nar. Veća iz Zagreba bio poslat na posao u Vojvodinu. On je u ministarstvu spoljnih poslova dobio savet, da se u Novom Sadu u Skupštini izreče spajanje Vojvodine preko Zagreba. To su isto čuli tamo među vremeo i prota Boža Popović iz Vršca, Pera Miloradović iz Pančeva i drugi. Jaša Tomić koji je posle njih sviju bio u Beogradu, dobio je na tom istom mestu uputstvo, da Vojvodina izreče odmah

ujedinjenje sa Beogradom, odnosno sa Srbijom. On je o tome imao u svome notesu zapisku, overovljenu potpisom samoga ministra dr. Momčila Ninčića.

Nastala je velika raspra oko predloga Konjevićeva i Tomićeva. Izgledalo je, da će doći do razlaza, a da se ništa ne svrši, što dr. Bogdan Gavrilović spreči sa svojom izjavom, da on neće u ovako važnom trenutku dozvoliti nikom da izađe iz dvorane, dok ne potpiše bar njegovu posrednu redakciju oba predloga, Konjevićeva i ministra Ilića, koji je bio predlagatelj za Tomićevu tezu. Predlog dr. Gavrilovića glasilo je, da se prvo ide preko Zagreba, a ako ovaj ne bi izrekao ujedinjenje, onda će se Vojvodina priključiti neposredno Srbiji. Velika većina delegata potpisala je ovaj predlog, među ostalima i naš delegat dr. Stipan Matijević. Za predlog Jaše Tomića su bili, odnosno nisu glasali za Gavrilovićev, osim Tomića i Ilića, još ni Mita Klicin, ni naš delegat Dušan Manojlović. Nije glasao ni prof. Milan Petrović, ali ne načelno, već iz formalnog razloga.

Politički referent Narodnog Odbora Jaša Tomić, ostao je ipak pobednikom, jer je mogao lako osigurati uspeh sebi, pošto je njegovo stanovište odmah zatim i zvanično u Beogradu, i nezvanično u narodu — a naročito u Banatu — definitivno primljeno. Ono je utvrđeno i na Narodnoj Skupštini 25. novembra u Novom Sadu i od Srba, i od složnih sa njima Bunjevaca.)

Dana 23. nov. po zapisniku u pretposlednjoj sednici našeg Veća predsedavao je dr. J. Manojlović. Odmah po otvaranju sednice on predlaže, da se izaberu članovi za veliku novosadsku Narodnu Skupštinu, gde će biti pozvani i zastupani svi slovenski narodi iz Bačke, Baranje i Banata. Iz proglašenja novosadskog Glavnog Odbora od 4/17. XI. pod potpisom predsednika Arkadija Varadanina i perovođe tajnika Mite Đorđevića čita se:

„Došlo je vreme da Srbi, Bunjevci i ostali Slaveni u Bačkoj, Baranji i Banatu odluče slobodno po svojoj volji, kojoj državi žele da pripadnu. Toga radi sastaje se u Novom Sadu 12/25. XI. o. g. u 11 sah. pre podne Narodna Skupština. Mesto sastanka je velika dvorana u Grand-hotelu (današnja Sloboda). U ovu skupštinu poslaće svaka opština onoliko broj poslanika, koliki joj pripada po broju duša. Srbi, Bunjevci i ostali Slaveni biraju poslanike po opštinama tako, da na svakih hiljadu srpskih, bunjevačkih i ostalih slavenskih duša bira po jednog poslanika. Ako prede 1000 duša broj sa 500 bira opština još jednog (n. pr. na 5450 duša bira 5. poslanika, a na 5501 bira 6.) ... Poslanika može opština birati ne samo iz svoje sredine. Za poslanike mogu dakle biti izabrati i članovi drugih opština. Izbor poslanika mora se obaviti najdalje do 10/23. XI. U nedelju 11/24. XI. može se izbor obaviti samo u tom slučaju, ako bi poslanici mogli doći u Skupštinu na vreme. Koliko koja opština ima duša iskazaće za pravoslavne Srbe dotična parohijska zvanja. Za Bunjevice iskazaće bunjevačko-srpski Narodni Odbor u Subotici, koliki je broj po opštinama... Čim ovaj poziv stigne, mesni pododbori srp. nar. Odbora objaviće bubnjem, a i drugim načinom, kada će se birati opštinski poslanici za nar. Skupštinu Srba, Bunjevaca i ostalih Slavena... Poslanici su dužni da neizostavno dođu u Narodnu Skupštinu. Pravo glasa imaju svi muški i ženski članovi opštine, koji su navršili dvadeset godina života... Izabrat može biti svaki birač. Ako je iole moguće treba birati jednoglasno ljude, koji su po svom radu najugledniji, i o kojima se može pretpostaviti, da će istinski zastupati volju onih, koji su ih birali... Predsednik proglašuje izabranim one, koji su dobili većinu

glasova... O izboru vodi se zapisnik... izdaje se svakom izabranom poslaniku ovakva punomoć: „Danas je u opštini N. za poslanika Narodne Skupštine Srba, Bunjevaca i ostalih Slavena, koja je sazvana u Novi Sad za 12/25. XI. izabrat N. N.“ ... Nesme se oklevati sa izborima. Sporazumite se kao braća i nastojte, da svuda izbor bude jednoglasan. To će uzdići ugled našem narodu, a ko na biralištu kvari red, biće izložen ne samo javnom preziranju, nego će biti i kažnjen. Budimo složni i posvedočimo pred kulturnim svetom, da smo dostojni slobode.“

Našem Veću pripada u delokrug, da ustanovi broj Bunjevaca u Subotici, jer poslednji mađ. popis nije ispravan. Utvrđuje se da ima 70000 Bunjevaca, a po izveštaju srp. prav. paroh. zvanja ima 5000 Srba. Prema tome isposlaće se u Novi Sad 75 poslanika. Prima se jednoglasno.

Dr. Petrović predlaže, da se u sutrašnjem zboru izabere i 4—5 ženskih. Prima se jednoglasno.

Dr. Jovan Manojlović prikazuje odboru gg. prof. Bogoljuba Prešića i Milana Kašanina, koji govore o potrebi kupljenja priloga u novcu i rublju u dobrotvorne svrhe, kao i o dobrovoljnoj narodnoj porezi. Prima se na znanje. Overovljači sednice su predsednik Milodanović i beležnik Josip Mukić. (On je zapisnike Nar. Veća sačuvao i predao g. Blašku Rajiću.)

Pred zakazani veliki narodni zbor u Subotici bunjevačko-srpsko Narodno Veće je izdalo sledeći proglas:

„Subotičani! Na osnovu rešenja Narodnog Veća u Novom Sadu održaće se opšti zbor svih Jugoslavena: Srba, Bunjevaca, Hrvata i Šokaca u Novom Sadu. Za taj zbor imamo mi subotičani također prema broju stanovništva izaslanike da pošaljemo. Radi izbora tih izaslanika držaćemo u nedelju 24. novembra 1918. g. u Hungariji prije podne u 10 sati veliki Narodni Zbor, na koji se svaki Bunjevac i Srbin kao i svaka Bunjevka i Srpkinja poziva. U Subotici 21. novembra 1918. Blaško Rajić potpredsednik, dr. Jovan Petrović tajnik. — Nadamo se, da će naš narod isto tako zanimati ovaj događaj, kao naša prva Velika Skupština, i da će svedočiti svoju silu.“

U nedelju 11/24. nov. na ovoj velikoj našoj Skupštini izabrati su poslanici, i to ova lica: Ignjat i Mita Aradski, Petar Bajić trg. Milivoj Bešlin čin., Šimun Budimčević, Blagoje Bojić, Veco Buljović, Tome Čović, Mate Dulić, Koloman Ivanović, Gavro Delmiš trg., Petar Gencel čin., Vojin Isakov, dr. Mirko Ivković-Ivandečić adv., Matija Ispanović učitelj, Bela Jurić, Marko Jurić, Obrad Krljakov, Stevan K. Jović, Lujo Kopunović pravnik, Mata Krnajska, Vlada Puškavev. dr. Jovan Latinčić iz Novog Sada, dr. Vitimir Ludajić adv. iz Sente, dr. Jovan i Vladislav Manojlović, gđa Taza Manojlović, Alba Malagurski posednik, dr. Babijan advokat, Ivan učitelj i Joško Malagurski ekonom, gđa Mara Malagurska, dr. Stipan Matijević, Petar Marković, Toma Miljački, Šimun Milodanović, Joško Mukić, Mila Marodić, dr. Rada Mladinović advokat, Kala Olka, Bela Orčić, dr. Bela Ostrogonac lečnik, Petar Ognjanov učitelj, Mijo Prčić, dr. Jovan Petrović, Đurica Pendžić ind., Ivan Pešut čin., Đura Popović prof., Ive Prčić, dr. Joso Prčić, prof. Bogoljub Prešić iz Novog Sada, Marko Protić sveštenik, Aleksander Rajčić senator, gđa Katica Šandora Rajčića, Blaško Rajić paroh, Toša Segedinčev, Vojislav Stanković dir. Jugobanke, gđa Olga Vojislava Stankovića, Bela

Stantić čin., dr. Vranje Sudarević lečnik, gđa Manda V. Sudarevića, Bogdan Svirčević učitelj, Dušan Terzin trgovac, Lajčo Tumbas, Stipan Tumbas, Veco Vidaković, prof. Ivan Vojnić-Tunić, dr. Stipan Vojnić-Tunić advokat, Grga Vuković trgovac, Maća Malagurski čin., Lazar Oršić beležnik, Andrija Čakić čin. i Gavro Čović.

Istoga dana u veče pristizali su vozom u Suboticu neki poslanici iz Banata, koji su imali ujutro rano s nama krenuti za Novi Sad. Svi su oni nosili oko ruke široke srpske trobojnice s natpisom: „Živela Velika Srbija!“ a mi treba da idemo pod drugim znacima! Pod znacima one rezolucije, koju je dr. Stipan Matijević potpisao u Novom Sadu 17. novembra.

Ujutro rano svi se radosno ukrcasmo u voz, da odmilimo — onda se tako putovalo — u Novi Sad, uvijeni u bunde u hladnim vagonima, u kojima nas je trebao da greje „kelebac“ iz velikoga demijžona Albe Malagurskog.

Impozantna naša velika grupa sa nekoliko žena pod velikim barjacima stigla je dosta rano u Novi Sad. Ulazili smo pešice. Krupni vlažni sneg zavejao nas je, a meki vetar raznosio je pesmu sa usana našeg stalnog predvodnika u pesmi iz tih dana, miloglasne gđe Taze Duška Manojlovića.

Već nam je usput rečeno, da je prošlu noć pod uticajem pok. Jaše Tomića stvoren konačni predlog za odluku, da se Vojvodina bezuslovno pridruži i pripoji Srbiji, pa da nas ona i na Mirovnoj Konferenciji zastupa.

Na pretkonferenciji pak, kojoj je u Srb. Matici toga dana prisustvovao i dr. B. Malagurski sa dr. Mirkom Ivk.-Ivandečićem, Blaškom Rajićem i drugim bunjevačkim vodama, on se odlučno protivio takvom rešenju sa motivacijom: „mi imamo od našeg Narodnog Veća određeno, šta imamo da činimo, i šta da zastupamo. Pošto se to ne slaže sa datim nam uputstvom od našega Veća, ja sa drugovima svojim na ovo rešenje pristati ne mogu!“ Bilo je oko toga natezanja sve do same Skupštine, na kojoj pop Blaško, ovladan srcem i glasom očevidne većine, koja je primordijalnim klicanjem primila spajanje Vojvodine sa Srbijom, izazvat bude, da dade izraza i sreći svojoj i svih Bunjevaca, koji da isto tako svim srcem preko njega prihvataju ovaj predlog. Posle toga ni dr. Babijan Malagurski sa drugovima već nije imao kud!

Na predlog privremenog prets. Skupštine izabrato je 8 pret-sednika iz uglednih vojvodanskih opština. Za Suboticu je izabrat dr. Babijan Malagurski. Posle poznatog govora i predloga Jaše Tomića, da se Vojvodina priključi Srbiji, i da je ona na Mirovnoj Konferenciji zastupa, pročitan je i poslednji deo (4-ti) rezolucije, po kojem se biraju po dva člana, da budu na usluzi Srpskoj Vladi i Narodnom Veću u Zagrebu. Od subotičana, da bude na usluzi srpskoj vladi u Beogradu izašilje se pop Blaško Rajić sa Jašom Tomićem, a u Zagreb dr. Joca Manojlović sa Perom Konjovićem.

Kod imena Blaška Rajića Skupština se ustalasala, i izazvala ga na govornicu. I B. Rajić je svojim gromkim glasom izjavio: „Ja zaista nisam ni sanjao, da bi mene na ovoj Velikoj Narodnoj Skupštini ovaka čast zapala. Došao sam ovamo kao jednostavan borac za našu narodnu stvar. Izjavljujem, da ja ovaj način rešenja našega pitanja, kako je malo čas izvršen, da ja ovaj način pozdravljam i uz njega pristajem. A sada dozvolite, da vam prostim pučkim jezikom kažem, kako ja sve to posmatram. Naša buduća jugoslavenska država je kao jaje, iz koga će se izleći orao, koji će se dići nebu pod oblake. No kao što jaje, ako je u njemu samo belance ne vredi ništa, jer nema u njemu sadržine žumanceta, tako ni Jugoslavenstvo samo za sebe ne vredi ništa. Ono bi bilo samo belance u jajetu, a sadržaj je jajeta ovoga srpski narod u Srbiji. (Živeo pop Blaško Rajić! pozdravlja ga skupština. Živela Srbija)!

Neću ovde razlagati, šta je Srbija uradila. Ta o tom govori danas sav veliki svet, nego ću u ime mojega, do sada potlačenoga, pritisnutog, dosada na uništenje osuđenoga naroda (živela naša braća Bunjevci!) javno pred skupštinom da zahvalim Srbiji, što nas je svojom neprispodobivom vojskom oslobodila jama i smrti! A vama braćo obećajem svojom muževnom reči, da ću na tom mistu, na koje me uz g. Tomića poslaste po najboljem svom uverenju i znanju zastupati našu narodnu stvar!“ (Živeo). Neopisano oduševljenje posle ovoga govora učinilo je Blaška najpopularnijom ličnošću toga dana u Novom Sadu, a kasnije i dalje, u celoj Vojvodini.

U Narodni Svet, kao izvršni organ Narodne Skupštine, koji je imao 50 članova, od subotičana budu izabrani ovi naši poslanici: B. Rajić, dr. Stipan Vojnić-Tunić, dr. Mirko Ivković-Ivandečić, dr. Babijan Malagurski, Šandor Rajčić, Vojislav Stančević, prof. Ivan Vojnić-Tunić, dr. Jovan Petrović i dr. Vladislav Manojlović.

U trećoj sednici ovog Velikog Upravnog Saveta pod predsedništvom dr. Slavka Miletića dana 14/27. novembra tačka 3. dnevnoga reda glasi: „Delegati Jaša Tomić i Blaško Rajić izveštavaju, da su najviši politički i vojnički forumi u Beogradu primili odluke i rad Velike Narodne Skupštine od 12/25. nov. u Novom Sadu s punim zadovoljstvom i odobrenjem. — Veliki Narodni Svet uzima ovaj izveštaj na povoljno znanje“.

O svom odlasku i boravku u Beogradu posle Vel. Nar. Skupštine piše Blaško Rajić u navedenoj već Spomenici Oslobođenja Vojvodine ovo: „25/XI. 1918. god. je bio veliki sabor, Velika Nar. Skupština svih Vojvodana. Mene su uz poč. g. Jašu Tomića poslali iz Nar. Vel. Saveta u Beograd, da tumačimo g. Pašiću i Srpskoj Vladi, što se ovde u Novom Sadu zbilo. Neko od demokrata — već se ne sećam ko — rekao mi je: „idite pa objasnite stvari, jer će ovaj stari radikal — J. Tomić — preterivati“. Mi smo otišli lađom u Beograd, mislim sutra dan, a s nama

su došli i svi banačani, što su se iz Novog Sada vraćali kući, i mnogi drugi. Od pristaništa do Kalimegdana oteгла se povorka, sve sami muževi, uz pevanje „Zovi, samo zovi“ i drugih patriot-skih pesama, i nije se stalo sve dok nismo dospeli na Terazije pred privremeni stan Regenta, (Krsmanovićeва kuća, danas Kleridž) sada već Kralja Nj. V. Aleksandra I. Pozdrav i poklonstvo iskazao je prota Stevan Mihaldžić. Regent je kratko i jezgrovito odgo-vorio, i zatim je nekoliko nas pozvano pred Regenta, i On je najljubaznije razgovarao s nama. Na rastanku upitao sam Ga, šta će da poruči na sever Subotičanima, a on je rekao: „Kažite da ću, čim mogao budem, doći k vama.“ Tako je i bilo.

Onda smo se nas dvojica, g. Tomić i ja, dočepali nekog auta i odvezli se g. Pašiću. G. J. Tomić je govorio, a ja sam mogao samo da mu potvrdujem, jer je govorio to, što nam je bila jedina želja, Ujedinjenje u jednu državu. Šta je g. Pašić odgovorio, već se ne sećam, a nisam ni nastojao da to zapamtim, jer sam bio ubeđen, da ni on ne može drugo reći, nego što smo svi mi hteli i znali: da ćemo biti jedni, svoji, nerazdeljeni!“

Preuzimanje državne vlasti.

U istoj trećoj sednici Narodnog Saveta u Novom Sadu od 27. nov. bude izabrana Narodna Uprava na čelu sa dr. Jocom Laloševićem adv. iz Sombora. Od subotičana bude izabrat za narodna poverenika za finansije dr. V. Manojlović, koji je 26. februara 1919. god. dao ostavku iz ličnog razloga, a na njegovo mesto bude postavljen od Ministra Finansija Stevan Karamata. Zamenikom narodna poverenika za pravosuđe bude izabrat dr. Jovan Petrović, no i on, iz partijskog razloga, zajedno sa svima demokratima dade ostavku i na upravi i na članstvu u Vel. Savetu istoga dana 26. februara 1919. godine.

U plenarnoj sednici Narodne Uprave od 4. decembra budu imenovani naši župani za županije i slobodne gradove. Tako za župana grada Subotice bude naimenovan naš gradonačelnik dr. S. Matijević. Za Baju bude imenovan dr. Stipan Vojnić-Tunić. On je 28. januara 1919. godine podneo ostavku na to mesto, u kojem ga je nasledio Vasa Dolinka bivši austr. akt. kapetan, a naš dobrovoljac.

Pod br. 6./1918. od istoga dana poslat je novim županima dekret sa ovim uputstvom:

„Narodna Uprava u Novom Sadu opunomoćila Vas je, da vršite u muni-cipiji grada prava i dužnosti velikog župana, te Vam naročito stavlja u dužnost sledeće: 1. da svima državnim, municipalnim, avtonomnim zvanjima i ustanovama, osim sudske struke, saopštite rezoluciju Nar. Skupštine držane u N. S. 12/25. XI. 1918. god. te da pozovete ceo činovnički kor na zakletvu. 2. da nam podastrete činovnika, koji ili neće da položi zakletvu, ili neće da se podvrgne disciplini Nar. Uprave, ili po Vašem mišljenju ne zaslužuje poverenje. Ovi će biti suspendovani i zamenjeni drugim licama, glede kojih molimo od Vas predlog. 3. glavni cilj

neka Vam bude, da se zvančenje ne prekine, nego da svi državni, municipalni i avtonomi organi pravilno funkcionišu. Veoma Vam preporučujemo energično ali taktično postupanje, da bi se izbegle izlišne trzavice i suvišno vredanje opštih i ličnih interesa. 4. sve zvanično osoblje državnih, munic., opštinskih i avtonomnih zvanja i ustanova ima položiti ovu zakletvu: „Zaklinjem se Bogom živim, da ću sve dužnosti, koje mi moje zvanje nalaže, verno i savesno ispunjavati, da ću biti veran Narodnoj Upravi za Banat, Bačku i Baranju, da ću njene naredbe izvrša-vati, svojim pretpostavljenima se pokoravati i zvanične tajne čuvati. Tako mi Bog pomogao.“ Šefovi zvanja polažu tu zakletvu Vama u ruke, a potčinjeno im osoblje u ruke svojih šefova. O tome, da je do znanja stavljena rezolucija Nar. Skupštine od 12/25. novembra 1918. god. i da je po tom položena zakletva, imaju se zapisnici sastaviti, koje potpisuju svi oni, kojima je rezolucija do znanja stavljen, i koji su zakletvu položili. Ove zapisnike imate sabrati, te ih skupa ovamo poslati. 5. U varoškim municipijama municipalno veće, kao i svi odbori i pododbori prestaju funkcionisati, i imate tu varošku skupštinu odnosno munic. pretstavničko telo kao naš ovlašteni punomoćnik razrešiti. Na mesto tako raz-rešenog mun. veća stupa provizorno prošireni varoški senat, u kome učestvuju svi oni zvaničnici, koji su i dosada imali rešavajućeg glasa u varoškim skupšti-nama, i njima dodaju mesni srpski i srp.-bunjevački nar. odbori za članove lica iz svoje sredine, ili van svoga kruga, i tako prošireni senat će obavijati skup-štinski delokrug uz napomenu, da se on kao provizorno telo može upuštati samo u rešavanje neodložnih tekućih poslova, a nikako u izbor činovništva ili donošenje statuta ili naredaba. 6. pošto je izvršenjem svega toga dovršena privremena organizacija adm. stroja, dosadašnji mesni Nar. Odbor ili Veće, koje je učinilo neizmerne usluge u prvim danima, i čija je zasluga da se prve teškoće mogle uspešno da prebrode, gube svoj delokrug i postaju izlišnima, i zato ih uz izraz priznanja na dosadanjem delanju razrešite. Naravno razrešiti valja kako srpske ili srp.-bunjevačke, tako i strane takve Odbore, 7. uostalom pridržavajte se pro-pisa zak. XXXI. od god. 1886. Napominje se, da oni činovnici, čije se versko uverenje ne slaže sa zakletvom, mesto zakletve polože uverenje. U tom slučaju mesto reči zaklinjem se živim Bogom dolaze reči: zadajem svoju poštnu reč, a reči, tako mi Bog pomogao, izostaju. 8. O izvršenju ovoga uputstva, i o stanju i funkcionisanju svih zvaničnih organa molimo iscrpan izveštaj. Ako je među-vremeno što od gornjih poslova već sprovedeno, imate nam iscrpan izveštaj podneti. Iz plenarne sednice Narodne Uprave održane u Novom Sadu 21. novembra 4. decembra 1918. godine“.

Pošto je dr. Stipan Matijević 9. decembra preuzeo državnu vlast u ime Narodne Uprave u svoje ruke, odmah je sporazumno sa pukovnikom Krupeževićem tražio od dr. Luke Pleskovića, mađarskog vladinog poverenika, koji je još uvek dolazio u kancelariju, da on napusti svoje mesto, i da preda vlast njemu, jer nemože biti u jednom mestu dva župana. Dr. Matijević je to tražio porukom, ne hoteći o tome dati pismena dokumenta. Dr. L. Plesković se tome opirao. Onda dr. Stipan poveri izvršenje ove poruke Miji Mandiću, koji je oduvek sa Pleskovićem prvi komšija u vinogradu, a bio mu je i dobar poznanik. Mandić je taj posao brzo i časno svršio.

— Dragi g. Luka — kaže mu Mandić — mi Srbi i Bunjevci, dok je bila Mađarska, vršili smo svoju dužnost prema državi. Sada kad je Srbija zavladala, red bi bilo, da se i mi svi stavimo njojzi na uslugu. Ja vam predlažem, da svoje zvanje napustite i predate novom županu.

— Šta Vi to govorite g. Mandiću — odgovori Luka — Zar Vi ne znate, da sam ja komesar i ujedno župan Mađarske?! Ja to nemogu nikako učiniti, što Vi od mene tražite!

— Mađarske u ovim krajevima g. Pleskoviću više nema, i ona sa nama više nikakva posla nema. Ovi su krajevi potpali pod Srbiju, i tu sad srpska vojska vlada. U ostalom, ako se ne pokorite našoj želji, onda Vam ja izjavljujem, da ćemo mi protiv Vas upotrebiti silu.

— E! onda ja idem — ustane, ogrne se i pode sa rečima: — vidite g. Mandiću, šta sve čovek ne dočeka u svom životu!

M. Mandić ga je otrpao do vrata, rukovao se s njim najljubaznije i oprostio. Kad je došao, da to javi dr. Stipanu i Krupeževiću, koji su ga sa osmehom očekivali, i pitali šta je:

— E! sad sam ugasio sveću Mađarskoj u Subotici — rekao je radosno Mija Mandić. Kao veteran i stari narodni borac zaista on beše najdostojniji za taj posao!

Uzgređ budi rečeno, da je brzo posle tog dr. Plesković sa porodicom otišao u Mađarsku. Kada je tamo izbio komunizam, on se vratio u Suboticu. Vraćajući se kući preko demokracione linije gazio je on kroz halaške barušine vodu do grla sa ženom i decom u naručju. Plesković je kasnije bio i našim nar. poslanikom demokratske stranke ovde!

Odmah sutradan dr. Matijević je tražio zakletvu od sviju šefova mesnih državnih nadležstava, koje je on sazvaio u svečanu Gradsku Većnicu.

Tu su bila oba kr. javna beležnika dr. Hodi i dr. Flat, direktorka preparandije poznata Barkačka, direktori drugih škola, šef željezničke direkcije, pošte, poreznog zvanja i t. d.

Tu im je župan dr. Matijević saopštio, da su pozvani zato, da polože zakletvu novoj državi. Odmah istupa dr. Hodi i kaže:

— Ja sam položio zakletvu mađarskoj državi i nikakvoj drugoj državi neću više polagati zakletvu.

— U tom ću Vas slučaju za 24 sata suspendovati, i Vaše mesto popuniti drugim licem — izjavljuje odlučno dr. Matijević. Zatim se on obrati svima drugim licima sa pitanjem:

— Ko hoće da položi zakletvu? — Na to istupi Mija Mandić i reče:

— Evo ja ću! — No veći deo nije hteo položiti zakletvu. U to i Barkačka izjavi, da je ona već položila zakletvu ugarskom Ministru Prosvete, i da se ona ne oseća obveznom, da zakletvu i nekom drugom polaže. Na što je dobila odgovor kao i dr. Hodi.

— A kada bih položila zakletvu, ko bi mi onda bio šefom? pita ipak Barkačka.

— G. Mija Mandić — odgovori dr. Stipan. Običan učitelj direktorki preparandije da bude šefom, činilo se gdi smešnim! No Mandić je zaista bio odličnim prvim organizatorom škole u Subotici od zabavišta pa sve do gimnazije, pogotovu kad se uzme u obzir ona poruka županova: „Radite šta znate, i mnogo ne dosadujte“. U organizaciji školstva bio je Mandić pomognut od prof. Ivana Vojnić-Tunića novog direktora bunjev.-srpske gradske gimnazije, od Milke Dimitrijević i Kate Taupert Sudarevićeve, onda učiteljica grad. škole, od učitelja-upravitelja Matije Ispanovića, Bogdana Svirčevića i drugih.

Naše je Narodno Veće 2. decembra 1918. god. pod predsedavanjem dr. Babijana Malagurskog održalo svoju po zapisniku petu sednicu, na kojoj se rešavali tekući poslovi.

Tako je tada data dozvola za šestonedeljni rad prvom narodnom pozorištu iz Bosne i Hercegovine, a mađarsko Nadaždijevo može tek posle toga doći. 2. dozvoljava se „Kolevci“, domu za nahodčad da može primiti iz Pešte i Segedina poslati novac i poručenu robu. 3. snižava se broj Narodne Garde na polovicu. 4. primljeno je nekoliko novih članova u Veće. 5. Učinjeno je raspoloženje sa nekim cenzorima, koji više nisu potrebni, kao što je doneto i rešenje, da se cenzura pisama ublaži, naročito u unutrašnjosti. 6. Na mesto dr. J. Petrovića, koji je izabrat za zamenika komesaru pravosuđa u Novom Sadu, za tajnika se bira dr. Cvetko Ognjanov. 7. Bogdan Svirčević prikazuje nar. pevača Uroša Jurišića, i moli da se izdejstvuje dozvola od komande, da on može održati svoj koncerat. Prima se. Overovljači su dr. Babijan Malagurski i Josko Mukić.

Na poslednjoj sednici Nar. Veća, koja je održana a nije uneta u spomenute zapisnike, izrečen je raspust našeg Veća (26. dec. u 10 sahati). Po raspisu Nar. Uprave u Novom Sadu imalo se naše Veće raspustiti i izabrati novi gradski odbor, Prošireni Senat.

Potpredsednik dr. Babijan Malagurski, pre nego što bi se pristupilo izboru predlaže, da se onaj novac, što je kupljen u narodne celji (oko 20.000 kruna) ustupi na potrebe „Nevena“. Delegat radnika Vaci traži, da se dade nešto i na radnike. Pop Ilija Kujundžić predlaže, da se dade nešto vojnicima, što dolaze kući na prazne jasje. Dr. Stipan Vojnić-Tunić predlaže, pošto je suma tako mala, da se ona sva ostavi „Nevenu“, a o vojnicima će se starati Gradski Senat. I tako je rešeno.

Potpredsednik saopštava, da novi gradski župan dr. Stipan Matijević želi da Narodnom Veću položi zakletvu. U prisustvu sviju članova on je svečano izgovorio propisanu zakletvu.

Po tom se bira 60 lica u Prošireni Senat (Nar. Uprava je naredila, da se bira 30 članova, ali kako je Subotica grad od 100.000 duša, bira se 60) i to:

Tomo i Grgo Čović, Šimun Budinčević, Gabor Đelmiš, Mate i Marko Dulić, Marko, Bela i Boda Jurić, pop Ilija Kujundžić, Antun Kovačević, Maća Lučić, dr. Babijan, Alba, Vranje i Josko Malagurski, Šimun Milodanović, Agapit Miljački, Nikola Matković (Josin), dr. Bela Ostrogonac, Kala Olka, Lazo Poljaković, Paje Pavluković, Miško (Perin) i Veco Prčić, Blaško Rajić, Šimun Stantić, Veco Sudarević, Veco-Lojzija Stipić, Bela Stantić (Joškov), Ivan Tumbas ml. mlinar, Ivan, Ante i Joso Vojnić-Tunić, dr. Josip Vojnić-Hajduk, Veco i Gabor Vidaković, Grgo Vukov, Grgo Vuković, Vojislav Stanković, Mija Mandić, dr. Vranje Sudarević, Isa Ludajić, Đoka Stojković, Đurica Pendžić, Pera Bajić, dr. Joca Manojlović, Đurica Ognjanov, Mata Krnjski, Đura Krn. Jović, Cvetko Manojlović, Milenko Radić, Bogdan Svirčević, Mita Aradski Lekin, Mila Marodić, dr. Pajo Ivković-Ivandečić, Luka Vaci i Marko Nosković.

Vaci kao organizovani radnik ne prima se članstva, jer neće da se izjavi pre okončanja Mira za Jugoslaviju, a što se od njega tražilo. Dr. Joca Manojlović izjavljuje na to, da će izabrani

Odbor i bez njega voditi uvek račun o radništvu, a Bogdan Svirčević predlaže, da se izreče časništvu, kao i celom Narodnom Veću blagodarnost na svemu onome, što je ono u prvo značajno vreme učinilo za nar. stvar!

Izbor poslanika za Privremeno Narodno Pretstavništvo u Beogradu.

— Misija Blaška Rajića u Parizu. —

Za 27. februar 1919. god. bila je sazvana Skupština Narodnoga Saveta u Novi Sad, gde se imalo izabrati 24 poslanika za prvo narodno Privremeno Predstavništvo u Beogradu. Skupština je bila sazvana u Novi Sad u salu Hotela Slobode u 11 sah. pre podne. Tu su od subotičana bili izabrati za poslanike dr. Joca Manojlović (zamenik mu Živko Terzin trg. iz Bečkerek), pop Blaško Rajić (zam. mu Joško Malagurški posednik), dr. Joso Vojnić-Hajduk advokat (zamenik mu dr. Stipan Vojnić-Tunić adv.), dr. Martin Matić advokat, (zamenik mu Vojislav Stanković, direktor Jugobanke) i pop Ivan Evetović župnik (zamenik mu pop Lajčo Budanović). Pošto se dr. Joso Vojnić-Hajduk zahvalio brzojavno na ovom izboru, to je u parlamenat uz druge redovne članove, kao jedini zamenik ušao dr. Stipan Vojnić-Tunić.

Već u jednoj od svojih prvih sednica Narodna Uprava u NovomSadu izabrala je i poslala u Pariz kao stručne referente, dodeljene našoj delegaciji na Konferenciji Mira, da brane interese Bačke, Banata i Baranje episkopa Ilariona Zeremskog, protu Stevana Mihaldžića iz Branjine, i profesore dr. Nikolu Radojičića, Vasu Stajića i dr. Irineja Čirića.

Radi sigurnije zaštite naših interesa u Gornjoj Bačkoj, u intenciji naše vlade pod predsedništvom Stojana Protića, a po savetu župana dr. S. Matijevića i komandanta mesta pukovnika Krupeževića odlučeno je, da se izašlju u Pariz kao stručni referenti još i Blaško Rajić i Lajčo Budanović. Blaško Rajić se odazvao rado. Krenuvši se preko Pešte i Beča 14. marta* iz Subotice stigao je u Pariz 17. marta. Pre svoga odlaska dao je on uredniku Zastave, Svetislavu Banici interju (Zastava od 28. marta) i rekao: „Razlog, što ja — kao izaslanik udruženja Bunjevaca i Šokaca, te kao narodni poslanik — idem u Pariz je taj, što sam iz Subotice, severozapadnog mesta naše otadžbine, i ondašnje prilike vrlo dobro poznajem. Stoga biću u stanju, da odbijem napadaje, osobito sa strane Mađara, koji se napadaji tiču narod-

* Toga dana, kad se pop Blaško kretao za Pariz, prviput je pošao internacionalni ekspres preko Pešte i Beča. Blašku se nije išlo preko Pešte, ali ga je na mađ. zemlju otpratio puk. Vojin Čolak-Antić, koji ga je uveravao, da mu ništa biti neće! I zaista, sa civilnim licem, koje mu je od naše vlade u pratnju bilo dodeljeno, Blaško je srečno stigao u Pariz.

nosnih odnošaja tih krajeva. Subotica nije najsevernije mesto, ali je ona brojem najjače slavensko mesto u tim krajevima. Više Baje ima neprekidan niz sela i mesta, ne manje važnih od Subotice i drugih gradova, u kojima živi čisto slavenski narod. U njima je šta više postotak slavenskog elementa veći od onog u Subotici. To su mesta Sikuzda, Baćin, Dušnok, Miške i t. d.

Raspoloženje Bunjevaca i Šokaca je vrlo dobro. To je narod svestan, i u najboljoj je nadi za svoju budućnost. On mirno čeka odluku Mirovne Konferencije.

Beogradska Pravda iz zvaničnog presbiroa već 29. marta javlja: „Subotica naša. — Beograd 27. marta. Na Mirovnoj Konferenciji u Parizu je odlučeno da Subotica potpadne Jugoslaviji.“

Rajić je ostao u Parizu sedam nedelja. Tu se kao ekspert za Gornju Bačku i donji deo peštanske županije, radeći sa prof. dr. Jovanom Radonićem, upoznao i govorio sa predsednikom naše etnografske sekcije, zaslužnim za naše krajeve prof. dr. J. Cvijićem, a video se prvi put i sa predsednikom naše delegacije pok. N. Pašićem. U vezi sa boravkom Rajićevim u Parizu održana je u Subotici i prva sednica novoimenovanog Proširenoga Gradskog Veća 17. aprila, koja se isključivo bavila pitanjem Mirovne Konferencije. Sa te sednice poslata su ovi brzojavi u Beograd i Pariz:

1. Nj. Visočanstvu Regentu Kraljeviću Aleksandru: „Narodni Odbor grada Subotice iz svoje prve sednice pozdravlja Vaše Kr. Visočanstvo. Proslavljena srpska vojska junaštvom svojim izvojevala je i nama slobodu zlatnu, da pod slavom uvenčanom dinastijom Karadorđevića u bratskom zagrljaju Srba, Hrvata i Slovenaca produžimo život svoj, te zajednički poradimo na daljem procvatu i unapređenju naše Domovine. U to ime da živi Nj. Veličanstvo Kralj Petar I. da živi Nj. Visočanstvo Kraljević Aleksandar. Da živi mila Domovina!“

2. Ministru Predsedniku Beograd: „Narodni Odbor grada Subotice iz svoje prve sednice pozdravlja Vladu ujedinjene Kraljevine braće Srba, Hrvata i Slovenaca uz izjavu svoje gotovosti, da ćemo je svaga svojski potpomagati, da našu slobodnu i milu Domovinu učinimo srećnom i naprednom.“

3. Mirovnoj Konferenciji u Pariz: „Narodni Odbor grada Subotice iz svoje prve sednice želi Mirovnoj Konferenciji srećan rad i izjavljuje, da Bunjevci, koji čine ogromnu većinu subotičkih stanovnika, kao jedan i istovetan narod sa Srbima, Hrvatima i Slovencima, nepokolebivo stoje na rezoluciji novosadske Skupštine, koja je izrekla priključenje cele Bačke županije, dakle i grada Subotice, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, i odlučno molimo, da ovo priključenje Mirovna Konferencija u smislu Vilzonovih načela sankcionisati izvoli.“

Rajić se vratio kući 10. maja. Kad se vratio kući, održao je on na zahtev našeg naroda konferenciju u Gradskoj Kući, gde

je pričao o svojim utiscima u samom Parizu kao velegradu, a u vezi svoje misije rekao je (Zastava od 23. maja), da se on kao izaslanik bavio u Parizu nekoliko nedelja, i da na Mirovnoj Konferenciji i najmanju stvarčicu raspravljaju stručnjaci. Bačka sa Suboticom pripada Srbiji! Jedino je Baja u pitanju zbog jednog dela Baranje. I pitanje Banata je rešeno u korist Jugoslavije. Veli, da mi i kod Vilzona i kod Francuza uživamo najveću simpatiju. Misli, da će Konf. Mira krajem ovog meseca svršiti svoj posao.*

U našem razgovoru o ovim zlatnim danima iz vremena Oslobođenja, za koje i B. Rajić ima tako mnogo pijeteta i poštovanja, danas, podobro već daleko od tih dana, i kada je u tom među-vremenu naših velikih kriza osetio kadgod i on dobre bubotke na sebi, priča mi on, da mu je tih dana podrugljivo rekao neki Mađar:

— No eto ti tvoje braće Srba!

— Neka nas Bog samo od vas sačuva, a sa braćom ćemo se mi već lako podeliti! — reče Blaško na to. — A kada ga opet drugi pakosnjak, njegov partijski protivnik, iskušavaše rečima:

— A šta bi sad radio Blaško, da se vrati devetstoosamnaesta godina?

— To isto, i ništa drugo! — odgovori hitro Blaško.

— Amin! — rekoh mu ja na to!

Dr. Jovan Manojlović član Privremenog Narodnog Predstavništva bio je izabran za našeg člana u parlamentarnu internacionalnu konferenciju, koja se držala u Brislu u Belgiji, od 20—24. maja 1919. godine. Svrha je tome upravo bila ta, da se naši članovi Predstavništva informišu o stvarima, koje njih interesuju na Mirovnoj Konferenciji u Parizu. No i oni su sami trebali da druge informišu u Parizu. I pre i posle odlaska u Brisl naši su parlamentarci imali u Parizu sastanke sa našim delegatima. Naročito je bila značajna konferencija u našem poslanstvu u Parizu o njihovom povratku. Tu je delegat dr. Ante Trumbić izneo opširan ekspoze baš o Subotici, kao i o Bajskom Trokutu.

* Za to vreme, dok je bio u Parizu, učio je Blaško vredno i francuski, i koliko je mogao naučio je. Prvi javni ispit iz svoga francuskog imao je ubrzo po svom dolasku, kada nas je obilazio jedan američki major, kojemu je Grad dao banket! Tu je Blaško, iz onda pojmljivih razloga govorio kao Srbin katolik, što je na Amerikanca efektno dejstvovalo! Da je rekao Bunjevac, Hrvat ili Jugosloven — ko zna kako bi onda još mislio Amerikanac, a stalo je do njegova dobra mišljenja. Na Blaškovu preporuku ovih krajeva u dobrohotnost Amerike, major je odgovorio, da će Amerika učiniti od svoje strane sve što je pravedno, a naročito da će sprečiti komunizam!

Znatniji događaji do Regentova dolaska.

Te prve zime svečano je proslavljen i prvi dan Kraljeve slave sv. Andrije Prvozvanoga (30 nov. 12. dec.) kao i rodendan Regentov 17. decembra. U oba dana održata su blagodarenja za Kraljevski Dom, i izrečene su čestitke preko komandanta mesta. Početkom januara u najboljem redu je izvršeno žigosanje krunskih novčanica.

Ovo je bila prva zima iza rata, u kojoj su i Srbi i Bunjevci mogli održati svoje predratne svečane dane. Srbi su o danu sv. Save, a Bunjevci o Marindanu održali svoje zabave sa igrankama. Još pre rata beše čuvena zabava Srpskog pev. društva o sv. Savi, koju su zabavu posećivali i Bunjevci. Srbi su pak još obilatije vraćali posetu Bunjevcima o Marindanu (Sretenju), kada su Bunjevci držali svoje Veliko Prelo, kojim su davali izraza svojoj narodnoj svesti, i kojim su istu svest budili i snažili. To su bile velike manifestacije bratske sloge među ovdašnjim Srbima i Bunjevcima! Toga radi su ranije u očima vlasti te zabave bile u velikom podozrenju!

Može se misliti koliko su bile posećene tek sada ove zabave! Te godine beše teško razlikovati, da li nije svetosavska zabava — bunjevačka, ili da nije Veliko Prelo — srpsko! Obe zabave su u jednakom broju posetili i Srbi i Bunjevci. Vilo se i izmenjivalo staro srpsko sa bunjevačkim velikim kolom.

U martu mesecu bila je (26. dana) u Subotici Mis Majoris Pops, plemenita kći Gordog Albiona — Engleske. Više od dve godine provela je ona na solunskom frontu sa našima. Naročito na „Jelaku“ beše aktivna prenoseći naše ranjene i bolesne vojnike za bolnicu. Ovamo je sada prispela, pošto se vratila sa svoga velikog puta do Južne Afrike, gde je nakupila do 600 pari vunenih čarapa, i donela ih da podeli vojnicima 8 puka.

Aprila meseca pre prve obljetnice komandant mesta puk. Krupežević, sporazumno sa gradskom policijom, naredio je skidanje mađarskih natpisa na firmama. On je propisao, da se firme imaju ispisati prvo ćirilicom, a tek onda latinicom, i to našom. Oni ljudi, koji su kasnije ubacili kroz naše novine netačnu ideju, da treba slaviti 10. a ne 13. novembar kao dan oslobođenja Subotice, jer da smo mi izrekli otepljenje od Mađarske i stvarno se oslobodili već na svom prvom Narodnom Zboru, ti isti ljudi su prigovarali i propisu upotrebe ćirilice pri ispisivanju firmi. Ipak se i onda, a i danas ostalo kod ove uvedene prakse, jer je tako i kod napisa imena mesta u subotičkoj željezničkoj Direkciji. Sada je to tako već odomaćeno, da iako se danas već ne mora pisati i ćirilicom, ipak zato svi pišu i njome. Pukovniku Krupeževiću je bila namera, da postigne utisak kod stranaca na prvom njihovom koraku kad pređu granicu Jugoslavije, pa da oni tada što bolje osete razliku, jer je sama latinica domaće pismo i u Mađarskoj i u drugim susednim državama.

Isto je tako njegovim zauzimanjem preinačen i mađarski spomenik pred Građanskom Kasinom. Spomenik su podigli Mađari u znak svoje pobjede nad Srbima 1848. god. kad su ovi od Sombora zapretili Subotici, ali su kod Kaponje (severozapadni subotički salaši) bili od Mađara razbijeni. U ovoj bitci su Mađari oteli od Srba veliki top, prozvani „Čiča“. Jedno dule Čičino nalazi se i danas u gradskom muzeju.

Bio je to spomenik u vidu visoke piramide od mekana krečnjaka kamena, a na vrhu stajao je bronza soko sa mačem u kljunu. Ovoga sokola su neznano kad skinuli naši omladinci, a piramida je stajala. Jednoga dana je osvanuo ovaj spomenik bez stara mađarska natpisa, a na njemu se obreću natpis „13. novembar 1918. god.“. Svake godine o obljetnici oslobođenja polagala je Srpska dobrotvorna ženska zadruga venac na taj spomenik, kao na spomenik — našeg oslobođenja. Tu su se često dešavali i drugi skupovi i manifestacije.*

29. juna 1919. Sokoli iz Novog Sada sa sokolskog Sabora i sleta dolaze u imponantnom broju, oko 670 članova i članica, sa starešinom sokolskog saveza dr. Lazarom Carem advokatom iz Zagreba, sa don Jurjem Biankinijem, dr. Rokom Vukovićem i još nekolicinom nar. poslanika.

Subotica se spremala svim srcem da dočeka braću iz svih krajeva, složne Srbe, Hrvate i Slovence. Odbor za doček, a naročito dr. Joso Prčić i Pera Ognjanov učitelj organizovali su prijem i doček tako, da se domaćina za prijem gostiju prijavilo više nego što je bilo sokola. Velika je jagma bila za gostima, naročito posle vanredno uspele povorke i pozdrava pred Gradskom Kućom.

U nedelju 29. juna oko 11 sah. stigao je posebnim vlakom Savez sa sokolima i sokolicama. U okićenoj stanici pozdravio je goste u ime grada dr. Babijan Malagurski, a onda se formirala imponantna povorka, nikad još neviđenih crvenih košulja, koja

* Ovaj spomenik sklon padu, nedostojan inače predstavnik ideje našega oslobođenja, i neukusni trag mađarskih vremena, trebao je da bude 1927. g. sa toga mesta premešten u skver, gde je danas spomenik Cara Jovana. Kad se počelo demontiranje, ovaj se spomenik raspao. On je odnet u gradski magazin, a na određenom mestu u skveru otkriven je 27. novembra 1927. velelepni spomenik Caru Jovanu, začetniku, zaštitniku i žrtvi prve misli o slobodnoj slovenskoj državi na jugu Mađarske, mučki ubijenom na vojnom mu pohodu za tu misao 26/VII. 1527., kao i dobrim mu saradnicima Suboti Vrlčiću kapetanu i osnivaču grada Subotice, po čijem se imenu ona tako i danas zove, i Fabijanu Literatu franciskancu sekretaru Cara Jovana Nenada. O 400-godišnjici postanka Subotice, a po ideji prof. pravnog fakulteta dr. Alekse Ivića osnovao se odbor rodoljubivih Bunjevaca i Srba sviju partija i staleža pod pretsedn. dekana pravnog fakulteta dr. Miodraga Acimovića. Odbor je ovaj spomenik iz priloga države, grada i svega naroda podigao i najsvečanije otkrio, i pokolenjima na vidik istakao. Spomenik je zamislio priznati umetnik iz Beograda Pera Palavićini. Izradila ga je subotička Industrija mramora d. d. (M. Levi i sin). Figure su izradene u žararu, a postamenat u venčakom kamenu iz Srbije. Svečanom osvećenju u ime Kralja prisustvovao je kao njegov zamenik princ Pavle.

je simbolički osvajajući Suboticu za Jugoslavenstvo, opšestarila celu Suboticu. Povorka se krenula sa stanice, pa je senčanskim putem izbila kod crkve sv. Roke, a onda kroz Vilsonovu i Sokolsku ulicu izbila pred Gr. Kuću, gde su nepregledne mase frenetički pozdravljale sokole. Pred Gr. Kućom, pošto je sok. fanfara otvirala sok. himnu, pozdravio je goste gradonačelnik dr. Matijević istakavši značaj sokolstva, i sokolskog rada u našoj novoj velikoj državi. Njemu je odgovorio i zahvalio se dr. Car. Posle toga su gosti stvarno razgrabljeni i razneti po kućama. Svako ih je hteo imati za stolom, i to što više. Oni, koji su ostali bez njih, vrlo žalosni behu! Posle podne beše zakazan skup pred Gradskom Kućom, odakle se krenulo u 4 sah. na čelu sa vojnom muzikom i sa sokolskom fanfarom na javnu vežbu na igralištu sportskog društva Bačke. Vežbe su najlepše izvedene u prisustvu pretstavnika sviju vlasti i nebrojena našeg naroda, koji se oduševljavao crvenom sokolskom košuljom, ceneći njezin značaj za vaskrs svoje nacionalne države!

U večer beše priredena na Paliću dotle najveći banket u Subotici na terasi vel. kursalona. Postavljeno beše za 1200 osoba. Veselje beše veliko, i kolo se vilo po svima stazama oko velike zgrade. Za večerom prvu zdravicu beše podigao dr. S. Matijević Kralju, a dr. B. Malagurski Prestolonasledniku. Zatim je pozdravio nar. poslanike dr. Vl. Manojlović, a pop Marko Protić vojsku. Od gostiju govorio je poslanik dr. G. Andelinović, jedan brat sokolaš Slovenac, i najposle govoraše toplo o značaju sokolstva posl. Juraj Biankini sa Primorja, koji beše burno pozdravljen. •

Oko 1 časa po ponoći naši dragi gosti su otišli železnicom natrag u Novi Sad, noseći sa sobom retko lepu uspomenu, koja je i za Suboticu bila neizbrisiva i po lepoti i po dejstvu svome. Već te jeseni dana 5. oktobra osnovalo se i ovde prvo Jugoslovenko Sokolsko Društvo pod starešinstvom rodoljubiva lekara dr. Vranje Sudarevića. U prvom odboru behu još: zamenik starešine Bešlić Antun, direktor Hrv. Štedionice; Tajnik Kratina Josip, knjižar; Blagajnik Hartl Josip, trgovac; Tehnički vođa potp. Putniković Dušan. Ostali odbornici: Stanković Aleksandar, trgovac; Krnjski Lazar, trgovac; Vojnić-Tunić Time, gr. činovnik; Dr. Popović Milivoj, advokat; Brkić Bosa; Manojlović Vukosava; Dr. Prčić Joso, advokat; Đurđević Jovan, činovnik; Profesor Jakovljević Marko i Mlinkov Aleksandar, činovnik.

Dolazak Regenta 26. jula 1919. godine.

U leto 1919. god. jednoga dana stigao je u Suboticu maršal dvora g. Ješa Damjanović, da nam javi radosnu vest, da će Nj. V. Regent Aleksandar proputovati Vojvodinom, i da će tom prilikom doći i u Suboticu. Izrazio je želju, da Regenta dočekamo svečano. Dao nam je poznati u konturi, kako se doček zamišlja,

naročito u pogledu pozdrava i govora. Dan dolaska nije bio određen, i on se pomerao dva-tri puta, dok nam nije najposle javljeno, da On zaista dolazi 26. julija posle podne u četiri sahata.

Mnogo je značio za Suboticu ovaj dan. Mirovna Konferencija je još trajala, a pozitivnih vesti o sudbini Subotice još nije bilo. Očekivalo se, da ćemo sada saznati svoju sudbinu sa najmerodavnija mesta. Već je i to doduše bio dobar znak, da On dolazi k nama! To sigurno nešto znači, govorili smo među sobom.

Već u sredu 2. jula Neven na prvom mestu donosi kratku vest: „Regent Aleksandar u Subotici: Kako nam iz najdostojnijeg izvora javljaju Nj. V. Regent Aleksandar dolazi iduće nedelje u Suboticu. Grad Subotica i celokuno pučanstvo će takav doček prirediti Nj. Visočanstvu, koji će dokaz biti tome, da smo svesni svojem položaju u državi, i da znamo šta da radimo, i šta nam je cilj“, a već 5. jula dr. Stipan Matijević štampa i objavljuje plakatom: „Gradani! Donosim Vam radosnu vest, da će Nj. V. Prestolonaslednik i Regent Aleksandar iduće nedelje proputovati kroz Suboticu, i baviti će se ovde nekoliko časova. Dočekajmo Nj. Visočanstvo dostojanstveno, da najlepšu uspomenu odnese iz našega grada. Program dočeka biti će objavljen. Subotica 2. jula 1919. god“.

Pod predsedništvom dr. Stipana Matijevića obrazovao se za doček širi i uži odbor. Učestvovao sam u oba. Širi odbor je doneo raspored dočeka, koji je narodu objavljen plakatima, a i u Nevenu od 26. jula, koji se pojavio u svečanom ruhu, sa pesmom učitelja Vladimira Mikelića: „Oslobođenje“, sa uvodnim člankom Mije Mandića: „Bunjevci Oslobođitelju svome“, sa člankom Bogdana Svirčevića: „Na mladima svet ostaje“, i sa mojim podlistkom: „Sećanje na moje prvo viđenje sa Nj. Visočanstvom“! (U Nišu 1913. prilikom proslave 600 godišnjice od edikta Cara Konstantina, i prilikom otkrića spomen-ploče poginulim u ratovima za oslobođenja Niša).

Važnosti radi donosim članak Mije Mandića: „Bunjevačka vernost i odanost prema svojim poglavarima, starešinama uopšte je poznata. Naši su predi kroz vekove čak i Turčina i Madara i Nemca služili i dvorili. U starije doba se to pripoznavalo, i mlogi su od naših pradiđova za hrabrost i vrnost odlikovani i nagrađivani, koji sa plemstvom, a koji sa vlastelinstvom (Kaići, Sučići, Antunovići, Rudići, Pilasanovići, Latinovići, Vojnici i Piju-

* Uz ovaj plakat, štampan sa plavo-belo, „Neven“ donosi belešku: „Ovo su boje grada Subotice, na kojima je otštampana plakata za doček Njeg. Visoč. Regenta Aleksandra. Za državnim bojom odmah dolaze ove dve boje nade i dobrote, što najbolje karakterizira grad Suboticu. Nepoznato je, kada su ustanovljene ove boje kao zvanične za Suboticu, ali fakat je, da potpuno simboliziraju stanje ovoga grada, koji je uvek u nadi živeo, u toj nadi, da će se osloboditi od tudinskog jarma, i čiji stanovnici su ljudi dobre duše, toplog i iskrenog srca, koji su daleko poznati po svojoj gostoljubivosti i prijatnosti. Sloboda je došla, a dobrota naša je još pojačala, jer smemo otvoriti srce pred svakim, i svakoga tako dočekati, da mu u srcu večite uspomene ostavimo!“

kovići) U poslednje vrime samo su se izdajice pripoznavale, a rodoljubi bijahu zapostavljeni i progonjeni. Dakle, kad smo mogli služiti i slaviti Madara, Turčina i Nemca, koliko radosnije i svesrdnije radi smo dvoriti i slaviti onoga našeg vladara i gospodara, koji je od naše krvi, koji našim materinskim jezikom govori i upravlja. Kao što je puna poljana šarenoga cvića, kao što je pun potok bisernih kapljica, i kao što je puno vedro nebo sjajni zvezda, tako je puno i srce naše topli osećaja danas, kada smo srećni i blaženi, da možemo u našem kolu, u našoj Subotici belo, u ime celoga bunjevačkoga naroda Njegovo Visočanstvo Prestolonaslednika i Regenta Aleksandra rado i svesrdno pozdraviti.

Bunjevci braćo! Tu junačnu i proslavljenu vojsku, koja je naše neprijatelje savladala i ukrotila, koja nas je oslobodila, koja nam je naše njive i kućišta odbranila i sačuvala, koja nam je našu materinsku rič u varošku kuću, i u razne zvanije i urede, u crkve i manastire uvela, predvodio je naš dični Oslobođitelj i Prestolonaslednik Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Zato Bunjevci braćo mila, skidajte kape dole, i u vrnosti i odanosti poklonite se duboko Oslobođitelju našem!

Pozdravite ga najljubaznije, kao dobrotvora i gospodara našega! Želite mu sreću, molite skrušeno Boga velikoga, neka Ga vazda u miru i u boju blagoslov nebeski prati, da pod mudrom i obzirnom vladom Karadorđevića svi složno i odvažno čuvamo, branimo i slavimo našu milu Otadžbinu, Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. U to ime svesrdno kličemo: dobro nam došao željno iščekivani Oslobođitelju i Gospodaru naš! Živio na mnogaja ljeta!“

U istom broju objavljen je i ovaj program dočeka Nj. Visočanstva Regenta Aleksandra:

„U subotu 26. jula u 3 sah. posle podne sakupit' će se Odbor za doček od 32 lica u zvaniji vel. župana, i kreće se pod vodstvom vel. župana dr. St. Matijevića i Gradskog Senata na 16 kola mestu dočeka Nj. Visočanstva. Mesto dočeka je označeno kod apoteke preko željeznoga mosta na segedinskom putu. (Danas prvi čošak Paralelna puta na Dančičevu putu.)

Tu se smesti Odbor obučen u svečano crno odelo za doček, a jedna kola četveroprežna, i 20 dvoprežnih namestu se i pripreme na ulici parhuzamoškoj (paralelnoj), dočim narodna banderija do 200 konjanika okičeni sa cvećem, narodnim i drž. zastavama, zauzima mesto sa desne strane od mesta dočeka. Nj. Visočanstvo stiže u 4 sah. posle podne na mesto dočeka.

Ovde ga pozdravi sa kratkim govorom vel. župan dr. S. Matijević. Nj. Visočanstvo odgovori, a zatim preda Nj. Visočanstvu u znak lojalne odanosti Bunjevac Toma Tumbas leba, soli i čašu vina. Kad Nj. Visočanstvo ovo primi, pristupi k njemu 10—12 Bunjevaka u narodnoj nošnji i predadu vinac i krunu, opletenu od vlatalog žita. Zatim jedna gdca preda Nj. Visočanstvu

buket cveća. Sada Nj. Visočanstvo polazi u grad. Napred banderija za banderijom, na koli maršal dvora sa vel. kapetanom grada Subotice, za njima na četveroprežnim kolima Nj. Visočanstvo sa vel. županom grada Subotice. Za njima Senat i ostali odbornici sa svitom Nj. Visočanstva.

Povorka ide ispod želj. mosta (tunela) pravo do zgrade sudbenog stola, tu skreće na desno, da opet skrene na levo u Košut (sada Kralja Aleksandra) ulicu i prodavši ispod slavoluka nameštenog kod svratišta „Zlatnog Jagnjeta“ zaustavi se pred glavnim ulazom Varoške Kuće. Tu Nj. Visočanstvo i Njemu dodeljena pratnja ulaze kroz red svečano obučenih redara, da zauzme odaje njima pripravljene. Za ovo vreme razvilo se kolo na trgu pred svratištem: „Pešta“ (danas Beograd). Tu pokažu i „kraljice“ njene veštine i otpevaju narodne pisme.

Gradski Senat je na okupu u Varoškoj Kući, da proprati Nj. Visočanstvo na narodno veselje. Nj. Visočanstvo posli pohoda narodnog veselja, vrati se opet u svoj stan, u Varošku Kuću, da se preobuče za svečani banket. Isto će to učiniti i ceo Odbor za doček.

U počast Nj. Visočanstva priredit' će se svečani banket u svratištu kod „Zlatnog Jagnjeta“ za 160 lica. Banket počinje tačno u 8 sah. u veče. Na ovaj banket su izdati na ime glasajući pozivi. Na banket se ulazi samo sa za to određenom kartom, koja također na ime glasi. Svi pozvati imaju blagovremeno biti na okupu, da kada Nj. Visočanstvo stupi u dvoranu banketa, svaki već stoji kod svojega mesta.

Posli banketa serkle. — Subotica, 25. jula 1919. godine, dr. Matijević vel. župan i gradonačelnik“.

Odbor se uvelike spremio i radio. Organizovan je veliki banderijum od 200 jahača na najboljim konjima. Konak je za Regenta u gradonačelničkim prostorijama udesio luksuriozno i sa puno ukusa rezervni naš kapetan g. Slavko Kačanski. Pravo kraljevski je to bilo. A sav širi Odbor sa svima rodoljubima naročito je vodio računa, da osigura poredak, i da sačuva dragu osobu Prestolonaslednika. Svako je po našem mišljenju trebao da bude policajac! Kako smo se posle tome slatko smejali, kad je Nj. Visočanstvo, protiv našeg plana, da nikada ne ide bez sigurne pratnje, Sam zakoračio u dole okupljeni narod, da Ga vidi, i da On njega vidi! Siguran i u Sebe i nas!

Program je skoro do sitnica izveden onako, kako je predviđen! Nije samo bilo predviđeno, da će onako duga i burna kiša, da nam ometa rad dočeka. U tri sahata postrojena školska dečica i sav narod stoji kao stena i čeka!

Čeka strpljivo i moli Boga da se razvedri! Ono lije još jače! Neodeveniji napustiše redove, a ostalo ostade kao zid nepomično! Tek u neke, u 6. sah. i 15 minuti opazimo od Horgoša neke automobile, koji su kao hale žurili! Na putu od Horgoša svrnulo je Regent još i na Ludaš. i posetio i razgledao jedan salaš.

Kiša se ocedivala na naša svečana odela, dok je dr. Stipan Matijević očevidno uzrujan izgovorio svoju dobrodšlicu najmilijem našem Gostu, otkad smo živi: „Vaše Kr. Visočanstvo — otpoče S. Matijević — Subotica se srećnom i potpuno blaženom oseća, što se od stotinama godina trajajućeg jarma, i od isto tako dugog ugnjetavanja oslobodila, i njeno građanstvo, koje je ogromnom većinom slavensko pleme, svojoj jednokrvnoj braći priključilo, i kod iste braće topli zagrljaj našlo. — Nadamo se, da će ovo sjedinjenje sa našom, po krvi i jeziku jednoistom braćom, stalno i večito ostati. A kome možemo zahvaliti ovo sjedinjenje, i ono, što nam je najsvetije, najslade i najmilije, to jest zlatnu slobodu? Nikom drugom, nego jedino hlabroj i junačkoj srpskoj vojsci. Poznato nam je, što je srpska vojska prepatila, kada su je malenu silni neprijatelji sa sviju strana napali, poznato nam je, koliko je žrtve pretrpela, kada se morala povući preko albanskih gudura, poznato nam je, koliko je i sam srpski narod prepatio za vreme zaposednuća svoje mile Otadžbine, ali ipak pored silnih nasilja nije se hteo pokoriti niti narod, niti hrabra srpska vojska, videvši pred očima svoje uzdanice, svoje svetinje, našega dičnoga Kralja Petra I. i našega hlabroga junaka, ljubljenoga Prestolonaslednika i Regenta Kraljevića Aleksandra! Njihova hlabrost i prisutnost održala je duh u vojski, i ta vojska oslobodi nas, i primi u bratski zagrljaj. Te dične i herojske vojske vrhovni zapovednik je V. Visočanstvo! Vaš visoki dolazak amo jamči nam ono, što nikada ni sanjati ne smedosmo, jamči nam zlatnu slobodu. Grad Subotica iz blagodarnosti za sve ovo kliče Vašem Visočanstvu najtopliju hvalu, najlojalniju privrženost i odanost. U ime grada Subotice iz dubine srca moga kličem: Bog Vas doneo! Dobro nam došli! Živeli na mnogaja!“

„Njegovo Visočanstvo Regent je na pozdrav dr. Stipana Matijevića takav odgovor dao, koji nas je sve umirio, jer smo u ovim svečanim momentima iz usta Njegovih doznali, da je Subotica definitivno priključena državi SHS. Zatim je Njegovo Visočanstvo uzelo hleb i so sa srebrna poslužavnika, koji mu je podneo pok. Bunjevac Tomo Tumbas. Po tom je okusio vina iz srebrna pehara, nalivena iz svatovski okićene čuture, koju je držala devojčica Stojka Protićeva. Poslužavnik od čista srebra (zlatan se onda nije mogao dobiti ni ovde ni u Segedinu) isto i slanik i pehar, pa i čutura, poklon su Nj. Visočanstvu. Čuturu je poklonila Srpkinja gđca Danica Konjović (sada već pokojna i narodna dobrotvorka), a ostalo Grad Subotica. Ova je čutura obložena crvenom kadifom, na kojoj je sa jedne strane izrađen srpski grb, a sa druge strane gusle. Kupljena je ona kao lep ručni rad na novosadskoj izložbi g. 1884. i namenjena je bila svatovskom vojvodi za svatove jedinice Danice. Gđca je isti dar odmah u početku rata namenula Nj. Visočanstvu, i sada ga je predala sa ovim propratnim pismom: „V. Visočanstvo! Relikviju moga doma, toliko godina skrivanu od očiju zlobnih na sve, što se srpsko zvalo,

u srećnom času, kada nas pohodite dajući nam srpsku slobodu, u znak neopisane radosti i veselja zbog toga — dajem Vam sa toplom željom, da ju primite kao znak istrajnosti naše za sve ono, što je grb srpski značio, i o čemu su gusle i pesma nama tiho i stalno pričale."

Na srebrnom poslužavniku su upisane ove reči: „Oslobodiocu Nj. Visočanstvu Aleksandru grad Subotica 26. jula 1919. god“., a na peharu su ispod krune urezana slova A. K. (Aleksandar Karadorđević). Krasni beli hleb je umesila Srpkinja Danica Ljube Krn. Jovića, a izvrsno vino iz Bucaka dao je Bunjevac Grgo Saulić. Zatim su Bunjevke: Mariška Dulić, Marga Peić i Mara Dulić, obučene u staro belo bunjevačko ruvo, predale Nj. Visočanstvu u ime Bunj. katol. divojačkog društva na svilenom jastučiću, ukrašenom sa državnim trobojkama, venac vlatala zrele žita. Nekoliko toplih reči je rekla Mariška Dulić, sada već gđa prof. Ivana Malagurskog, na što je Nj. Visočanstvo reklo: „da se raduje, što u njojzi sreća i vidi prvu Bunjevku u svom životu“.]

Odmah zatim je Srp. pevačko društvo zajedno sa Srpskom dobrotvornom žen. Zadrugom predalo gradan veliki buket cveća, uvezan sa tri vezene vrpce u narodnim bojama, na kojima je za-beleženo kome, ko i zašto ovaj buket predaje. Buket je predala gđca Dara Prodanovićeve, a uz nju su bile kao izaslanice još i gđce Milica Krnajska, Jelka Pivnički, Dragica Damjanović i Bosa Brkić. Žensku zadrugu je zastupala gđa Mica J. Radićka.

Zatim je Regent održao kratku smotru nad počasnom četom 8 pešad. puka. Posle toga se krenula velika i dostojanstvena povorka u grad.

Napred je išla banderija od 200 konjanika pod vodstvom pok. g. Tome Čovića-Bačkoša. Za njima je na koli išao maršal dvora sa kapetanom dr. Mil. Mijatovim, zatim je na četvoropregu išlo Nj. Visočanstvo sa vojvodom Petrom Bojovićem, za njim na dvopregu ministar dvora g. Živojin Balugđić sa vel. županom, a onda drugi. Tada se već bilo sunce klonulo večeru. Za vreme povorke je stajala sa obe strane po ulicama vojska i mnogobrojni narod, koji je stalno i radosno pozdravljao Gosta. Povorka je u 6 sah. 45 min. uveče stigla pred Gradsku Kuću, gde je sve već bilo spremno za doček.

Pri ulazu u Gradsku Kuću od kola Regentovih pa sve do gore po putu i po stepenicama su prostirale po narodnom običaju srpsko platno i obasipale cvećem dragog Gosta u belo obučene mlade srpkinjice Draginja Ognjanova i Zorka Beleslina sa drugaricama Ljubom Pušin, Olgom Košić, Irikom Ognjanovom, Raki-lom Beleslinom, Ljubicom Vasiljevom i Katicom Mijatovom. Isto su ove činile one i onda, kada je Nj. Visočanstvo sutradan ulazilo u srp. crkvu. Dragica Ognjanova i Zorka Beleslina su još otkro-jile od toga svoga darovnog devojačkog platna prostrane košulje, i uz pismeni propraćaj predale ih na poklon Nj. Visočanstvu. Gore

u ulazu je Regenta primio naš „ceremonier dvora“ g. Slavko Kačanski!

U salonu je vel. župan pretstavio Nj. Visočanstvu članove Senata, sa kojima je Regent održao kratak serkl, a onda su se svi pojavili na balkonu. Nj. Visočanstvo je uz neopisivo odušev-ljenje naroda izjavilo: „da sadašnja demarkaciona linija ostaje kao granica, iako ovo još neprijatelj nije priznao, na što će ga saveznici sa sabljom naterati da prizna“. Narod je u entuzijazmu klicao, a neki sumnjalo doviknu: „a šta je sa Suboticom?“ na što je Nj. Visočanstvo odgovorilo: „Naša je i ostaje to.“

Zatim se Njegovo Visočanstvo vratilo u svoj apartman na kratki odmor.

Narodno Kolo, zakazano na pijaci, zbog kiše se preselilo u kavanu Beograd i otpočelo uvelike već svoj posao. Oko 8 sah. 45 min. pojavio se u kolu Nj. Visočanstvo očevidno dobro zadovoljan, te je nekoliko lica i oslovio. Tu je ostao više od pola sahata posmatrajući narodno šarenilo i igru. Oko 9 sah. 15 min. prešlo se na banket u Zlatno Jagnje, gde su bile zastu-pljene sve vojne, građanske, crkvene i kulturno-društvene usta-nove. Kad se Nj. Visočanstvo sa svojom svitom pojavilo, na dat znak maršala Dvora muzika je zasvirala, a prisutni su ga odušev-ljeno pozdravili. Zatim je On zauzeo svoje mesto pod baldahinom. S desna mu je sedeo vojvoda Bojović, s leva dr. St. Matijević, a preko puta bački vel. župan dr. Kosta Bugarski iz Sombora.

Zatim je počelo šerviranje. Za vreme večere pevalo je Srp. pevačko društvo.* Večera je trajala sve do 1. sah. noći.

* Srpsko Pevačko Društvo „Graničar“ osnovano je prve polovine 1856. godine od omladinaca Subotičana, koji su preko pesme hteli, da okupe oko sebe sve nacionalno nastrojene Subotičane. Prvi predsednik, a i osnivač, bio je pok. Đura Manojlović, otac Cvetka Manojlovića. Madari nisu odobrili podneta im pravila sve do 1876. god. U prvim počecima društvo je radilo samo sa muškim zborom, i tek kasnije, kroz nekoliko godina upotpunjuje se u mešoviti zbor. Prvobitno društvo je nosilo ime Subotička Srpska Pevačka Družina. U prošlosti, a naročito pre rata društvo je u najtežnjoj vezi sa omladincima Bunjevcima, kao sa Dr. Mirkom Ivković-Ivandekićem, Petrom Vojnić-Zelićem, Mijom Mandićem i drugima mnogo učinilo na zbliženju Srba i Bunjevaca, pa je u svojim redovima i kao aktivne članove imala pomenute ličnosti pored mnogih drugih. Prvi horovoda bio je sam osnivač i prvi predsednik pok. Đura Manojlović, zatim se redaju Jovan Prohaska, Ernest Sejkora, pop Svetozar Dimitrijević, Lehel Klazić, Ernest Lanji i t. d.

Kao gosti društvom su dirigovali i naši nar. kompozitori pok. Stevan Mokranjac i Robert Tolinger.

O sletu Srpskih Pevačkih Društava, održanom 1914. god. u Somboru, dobila je ova družina drugu nagradu (jedan veoma lep rog u srebru okovan). Za vreme rata društvo se pretvara u ženski zbor, i njime upravlja Dr. Mileta Đuričić i gđa Anastazija — Taza Manojlović. Posle oslobođenja društvo dobija novo ime „Graničar“. U prvim počecima ono se ponovo pretvara u mešoviti hor i pod horovodstvom Samka Manojlovića istupa zvanično pri dočeku Regenta. Prvi posleratni predsednik bio je dugogodišnji predsednik iz vremena pre rata i za vreme rata Dr. Jovan Manojlović. Sada je predsednik društva Dr. Dragomir Dimitrijević, a horovoda Sergej Muratov. Društvo broji ravno 40 ženskih i 24 muških izvršnih članova i 82 potpomažuća člana.

Prvu zdravicu, odmah na početku, izrekao je u ime sviju subotičana dr. Vladislav Manojlović ovako: „Vaše Kr. Visočanstvo! Grad Subotica radosno slavi danas veliki dan, slavi dan svoga oslobođenja, slavi dan ujedinjenja troimenog nam naroda Srba, Hrvata i Slovenaca. Pod mudrim i viteškim vodstvom Vašeg Kr. Visočanstva slavom ovenčana srpska vojska pretvorila je naš davnašnji stoletni san u javu. Oslobođeni i ujedinjeni, molimo Vaše Kr. Visočanstvo, izvolite biti tumačem osećaja naše nepokolebive podaničke vernosti i odanosti kod preuzvišenog Prestola Vašeg Velikog Oca, a našeg premilostivog Gospodara Nj. Vel. Kralja Petra I. Dolazak i boravak V. Kr. Visočanstva ostaće duboko i trajno urezan u našim srcima. Naša Subotica je jedan od najvećih slavenskih gradova na severu, i potpunim poverenjem gledamo je u blagonaklonosti i moćnoj zaštiti Vašeg Visočanstva. U ime celokupnoga građanstva ovoga, sada već srećnoga grada, pozdravljamo V. Kralj. Visočanstvo, i u znak naše večite zahvalnosti na oslobođenju i ujedinjenju kličemo: da živi Nj. Kr. Veličanstvo Kralj Petar I., da živi Nj. Visočanstvo kraljević Aleksandar, Regent kraljevstva SHS. Da živi preuzvišeni Dom dinastije Karadorđevića!“

Zatim je Prestolonaslednik u sali, koja je bila tako tiha, da bi se i muva čula, izgovorio ove značajne reči, koje su sutra dan bile otštampane i afiširane po gradu na radost svega naroda:

„Dragi moji Bunjevci i Srbi. Vi ste ovde na severnoj granici nacionalnih aspiracija sa velikim požrtvovanjem branili lepi jezik i dostojanstvo našega plemena. Običaji „Kraljice“, pa lepe navike iz naših zajedničkih praznika, kazivali su celom svetu, da ovde živi krv naše krvi. Prvi talasi tuđinskog nasrtaja u životu ovih krajeva nailazili su kod vas, dični moji Bunjevci i Srbi junačkog otpora. I ja smatram za svoju dužnost na ovom našem prvom sastanku, da vam na tome držanju izjavim Moju i sve ostale braće toplu zahvalnost. Kada je došao dan našeg oslobođenja, vi ste sa puno iskrenosti i ljubavi potrčali u naš zagrljaj. Moja vojska, koja je i vaša vojska, puna je hvale o prijemu, koji ste joj vi pripremili, i ja vam i na tome od srca zahvaljujem. Ujedinjenje naše ne bi bilo potpuno, ako u krugu ostale braće, ne bi bilo dičnih Bunjevaca sa lepom Suboticom na čelu! I ako je vaša radost danas velika pri proslavi ovoga prvoga bratskoga sastanka našega, i Moja je ne manja, što vas po ovom dočeku, po ovim izjavama vaše ljubavi vidim uz nas i dušom i telom. Ja sam srećan, što u novoj Otadžbini vidim uz ostalu braću i Vas Bunjevce, a znam, da ćete vi vašim odanim radom i vašom vrednoćom znatno doprineti, da nam Otadžbina bude napredna i čuvena. Prema nama stoji još neprijatelj, koji iako sauladan, pokušava da nanese iznenadne podle udarce unutrašnjem redu nove Otadžbine naše, čije je stvaranje

vekovima ometao. Ja sam uveren, moji dragi Bunjevci, da ćete dostojno i kuražno odbiti svaki udar toga neprijatelja u ropcu. Moja i vaša vojska, čiju je hrabrost taj neprijatelj dovoljno zapamtio, biće ovde uz vas na braniku dostojanstva narodnog, kao i reda i slobode u novoj državi. — Ja vam želim braćo Bunjevci i Srbi svaku sreću i svaki napredak, koji ste vi potpuno zaslužili.“

Ovaj govor svi prisutni propratili su sa oduševljenim odobravanjem i klicanjem.

Prof. dr. Ivo Milić: O bačkim Bunjevcima, u Knjiž. Sev. kaže: „Bunjevački običaji, koje oni drže obilnije i vernije nego u drugim krajevima, — a koje ovde spominje Nj. Visočanstvo Regent — svojina su čitavog naroda, i pored jezika, najjači su dokaz narodnog jedinstva. Materice, Oci, Badnjak i svatovski običaji vrše se po stalnom ceremonijalu, sa nepromenljivom starom frazeologijom. Najlepši narodni običaj im su „Kraljice“, (slične običaju Srba u Gornjoj Srbiji, Sremu, Severnoj Bačkoj i Banatu,) drugde poznate pod imenom „Ljelje“ (po refrenu iza svakog stiha). Osam devojčica bosih u lepom i čistom narodnom ruhu, sa vencima od cveća na glavi (prvi par zovu se pridnjaci, drugi sabljari, treći kraljica i diver a četvrti stražnjaci. Kad pevaju uvrstaju se u dva reda tako, da je u prvom redu u sredini kraljica) cupkajući pevaju o Duhovima (pevajući stoje u mestu i cupkaju nogama) prekrasne narodne pesme, vesele i tugaljive, sa onom našom tipičnom kadencijom, za koju ne znaš, je li više izraz boli većitog patnika, ili dubine i snage osećaja za svoje. (Idu od kuće do kuće, te pevaju, a pevaju i onima, koji ih zaustave na ulici i pod prozorom. Kod svake kuće pevaju pesme, koje se odnose na članove te kuće: pesme od „divojke“, „od daka“, od „jedinka“ i t. d.) Citiraću jednu od bezbrojnih kraljičkih pesmica, nastojeći da dam rečima što tačniji bunjevački naglas. Svaki se stih ponavlja i iza svakog dolazi refren: „Ljeljo!“

Kladio se Pere
Da j' njegova Mara,
Kladio se Mate,
Da j' njegova Mara
Al' govori Mara:
Ja ću se popeti
Jablanu na granu,
Pa ću zamahati
Svilenom maramom,
Koji prvi dođe
Toga je divojka,

Koji drugi dođe,
Toga je marama.
Pere prvi došo:
Njegova divojka,
Mate drugi došo:
Njegova marama.
Al' govori Maté:
Lipša je marama
Neg' tvoja divojka!
Al' govori Pere:
Ja ć' maramu kupit,
A Maru ću ljubiti!

Glavne bunjevačke običaje drammatizovala je i štampala bunjevačka književnica gđa Mara Đorđević-Malagurski. (Bunjevački običaji u slikama. Subotica 1927. Izdanje Bunj. prosvetne Matice br. 1).“

* Ono, što je u zagradi, piše dr. J. Erdeljanović: O poreklu Bunjevaca. Beograd 1930. str. 270.

Posle banketa Regent je održao mali serkl, i tom je prilikom govorio sa mnogima. Pozdravio se naročito srdačno sa dr. Božom Perazićem, koji Mu je u detinjstvu na Cetinju bio lekarem, a onda sa direktorom naše muzičke škole Cvetkom Manojlovićem, koji Mu je u Beogradu bio učiteljem klavira. Između ostalih, Mladen Mijatov predsednik crkv. opštine, u ime šandorčana rekao je Regentu, da bi trebalo da On poseti i Šandor, na što je Regent odgovorio: „videćemo“, iako je bilo skoro sigurno, da to nemože biti. Po utvrđenom programu trebao je On sutra dan autom da ide u Sombor, gde su ga očekivali, i spremili se i sa ručkom.

Međutim Regent se toliko oduševio Suboticom, i svojim boravkom u njoj, da se rešio da udovolji šandorčanima, pa da ih poseti, a i da ostane još čitav dan u Subotici i sutradan u nedelju, kad je hteo da dođe u pravoslavnu i rimokatoličku crkvu. Regent je odlazeći sa banketa usput do Gradske Kuće to saopćio dr. Matijeviću, koji je sav radostan došao natrag u Z. Jagnje i to rekao svima. Oduševljenje je bilo radi toga vrlo veliko, a Somborci iznenađeni sutra dan tom veću, tešili su se, da im ručak spremljen za 200—300 zvanica neće propasti, jer su ga spremili — po francuski, u glavnom iz hladnih jela!

Kad mi je dr. Stipan rekao, da će Regent doći u 9 sah. u srpsku crkvu, preporučio mi je, pošto je već bilo kasno, da odmah idem i spremim za sutra pozdrav u crkvi. Rado sam se odazvao tome.

Sutra dan posle doručka u gradskim odajama predani su Regentu iz milošte neki darovi. Tako je Vladimir Mikelić predao divotpovezanu knjižicu sa otštampanom njegovom pesmom iz Nevena „Oslobodenje“. Naravno da je nekoliko brojeva svečanoga Nevena bilo u Regentovim odajama. I on ga je pročitao.

Dobrotvorna Zajednica Bunjevaka je lično predala svoj poklon Mu, divnu zlatom vezenu košulju. Dar je predala predsednica Kata Prčić sa kanonikom Ilijom Kujundžićem upraviteljem zajednice. Pop Ilija je rekao: „V. Kr. Visočanstvo! Čast nam je u ime Dobrotvorne Zajednice Bunjevaka pridati V. Visočanstvu jedan skroman darak. To je zlatom vezena košulja. Pružamo ovaj smjerni poklon po bunjevačkom narodnom običaju, dajemo kao rukotvor vješte i marne ruke Bunjevke, prinašamo kao simbol odanosti i privrženosti Bunjevaca prema Visokoj Kraljevskoj Kući i Domovini, po narodnoj poslovići „vjekom pripravni sve, pa još i košulju sa sebe žrtvovati“, ako tribalo bude za Kralja i Domovinu. Zajednica Bunjevaka na vjeka će se srećnom smatrati, ako se Vaše Visočanstvo udostoji ovaj skroman dar primiti i zadržati.“ Regent je na to odgovorio, da poklon rado prima, i sačuvaće ga kao dragu uspomenu. Zatim je pitao upravitelja, ima li Zajednica potvrđenih pravila. Onda se obrati predsednici, i pitao je, koliko ima članova Zajednica. Pohvali ručnu radnju, te reče: „radite i trudite se i nadalje!“ Pruži ruku kako pret-

sednici, tako i upravitelju, te se oprostio sa društvom. Prisutne druge članice oduševljeno klicahu: Živio!

Subotičke Bunjevke predale su Nj. Visočanstvu još i jedan drugi dar, o kome su izvestile Neven sa ovim objašnjenjem: „Ovde vam navadamo znamenitost priloženog dara Njegovu Visočanstvu Regentu, koji je odista mali bio, ali pun sadržaja. Bila je to svileni poša sa natpisom „Bog živio mladog Prestolonaslednika sa narodom u sriči i zdravlju.“ Na istoj poši dalje sledi zlatom, izvezen žitni vlat, koje potsiđa na zemljodilce, a drugo podsdiča i na doba godine, u koje je doba nas blagoizvolio positiť Nj. Visočanstvo, zatim slide dvi zvizde, jedna veća, a druga je manja, koje pridskazuju dva Karadordevića, veća još i danas vladajućeg Nj. Vel. Kralja Petra I., a manja Nj. Visočanstvo Regenta Aleksandra. Na završetku je izvezen čokot, koji nas podsdiča na samo Nj. Vel. Kralja Petra, zatim loza, kao naši naučnjaci i pretpostavljenici, i na poslitku grozd, kao prostiji narod. Cilo ovo crtanje izradila je Marija Hagen, a sve ovo zlatom izvezeno je rukotvorina Etelke Rajčić. Mislimo, da ove riči sve tumače, što triba. Dar je zaista veoma mio i značajn!“

„Poklon Grge Saulića činovnika. On je poklonio tri boce izvrsnoga svoga rumenoga vina. Boce su bile vanredno lepo udešene, kao one što se nalaze za bogatim trpezama. Tri boce od 7 decilitara imale su da označe bunjevačku trojanicu. A na svakoj boci je bila nacrtana po jedna zastava u narodnim bojama. Na prvoj hrvatska, na srednjoj srpska i na trećoj slovenačka. Na tim zastavama izmešano latinicom i ćirilicom napisano je: „prvu, drugu, treću trojanicu u čast, sreću i zdravlje Regenta Aleksandra Oslobodioca! U Subotici 26. jula 1919. Grga Saulić činovnik, sa ženom Marijom i kćerkom Marčom“. Ove su boce još pre dolaska u Gradskoj Kući stojale na etažeru u salonu, i odmah su upale u oči Nj. Visočanstvu, te mu je na Njegov poziv stanodomačin g. Kačanski objasnio dar, koji mu se očevidno svideo. Uz boce je bilo i propratno pismo ovog sadržaja: „V. Visočanstvo! Mili Osloboditelju! Radostan, što Vas mogu pozdraviti u našoj beloj Subotici prinosisim Vam u podaničkoj virnosti moj skromni dar, u kapima loze kelebijske, koju trudom svojim obrađujem.“

Unapred je bilo izjavljeno, da Regent neće primati nikakav dar, i samo zato Senat nije ništa drugo spremio, osim onoga poslužavnika. Ipak je Regent odustao od odluke, kad su bili u pitanju ovako skromni, ali srdačni darovi, koje je On sve sa sobom i poneo. Verovatno se ovi darovi nalaze još i sada gde u kom kutu kraljevskog Dvora.

Oko pola deset sati je pošao visoki Gost sa pratnjom, Senatom i pretstavniciima vojske u pravoslavnu crkvu, gde je otsluženo svečano blagodarenje u krcato punoj crkvi. Posle evanđelja održao je pop Marko Protić ovaj govor:

„Vojvodina! Do juče puka uobraženost, do prekjuče bauk,

do onomadne varka i gorko razočaranje vekovnih srpskih podviga i napora, postaje evo istinitost, stvarnost i život! Ona se iznenađeno rađa kao misirski Feniks iz pepela izginule i u progonstvu propale braće, da dahom senki vojvode Supljikca, Monasterlije, Raškovića i Brankovića oživljen poleti u susret Dvoglavom Belom Orlu srpskom, što se gordo vrh timora našeg Pijemonta, nad — Beogradom diže!...

Neka mu je srećan let put Rodaja Sunca, sa koje smo strane i Hrista Boga primili, da nas primerom vere svoje ustali u onom osećanju, kojim smo, trajavši manjeviše čemerne dane, i opet evo dočekali obasjaj, po bliskosti srcu i duši najsilnijega osećanja bratske ljubavi, uzajamnosti i nerazdruživosti u kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca!...

Da srećnih ljudi, da bogatih pokolenja, da zavidnih učesnika, što ove dane dočekaše! Stoleća su kao aveti letela, decenije su se u mraku gubile, godine i dani, krvlju i strahom večito osenjeni, jurili su unazad, da snagom zuba vremena izbrišu iz pameti naše — srpsku slavu i srpsko ime... Telesna grdila i strašila neprosvećena turskoga adeta pretvarana u duhovne klešte i bo-deže, kojima se srce ljudsko, hladno kao na lečničkom stolu razdire i para, na ovom srećnom otadžbinskom tlu, na kojem providenjem Božjim evo stoji dični Veliki Vojvoda i Ovaploćenje naših negdašnjih samo snova i žudnji, tim samim izgubiše za- navek svoju vrednost, odoše u nepovrat, legoše u grob, upisaše se — u jedinu istoriju...

Na ovoj nepreglednoj ravnici, a na dogledu granitnih masa Rudnika, Velebita i Triglava, čijim visinama, kao i dubinama našega sinjega Jadrana, hoćemo da merimo visinu i dubinu naših prohteva, da u bratstvu jugoslavenskome slobodni budemo, i ravna Vojvodina ima časnih polja, zasejanih grobovima svetim, iz kojih stalno bije oživljavajuća snaga srpske svesti, ponosa i časti...

Te zaslužne grobove, koje je nekad otvarala i zaronjavala čvrsta verska svest i narodno pouzdanje, nikada do danas niko nije bolje prekadio ni prelio dužnim pijetom, do samo Vaše Visočanstvo ovim voljnim Svojim prisustvom među nama, i neoporecivim Svojim kraljevskim rečima, da je otsad i Vojvodina — naša.

I mrtvi se naši s nama danas raduju! I mi, u Hristu i Crkvi sjedinjeni koji smo, te verujemo, da mrtvi sa živima jedno čine Carstvo, ni najmanje ne uobražavamo, mislim, kada duhovno osetivši i javno potvrdimo, da je danas radost neba i zemlje naše velika, uzvišena, nedostižna, izbezumljena, neobuhvatljiva i nepojamna... a sve sa toga što ste Vi, dobri Vojvodo, Vaše Visočanstvo među nama!

Vaše Visočanstvo!

Srpska pravoslavna crkva u Vojvodini, kao spoljna ustanova osnovnih verskih istina njezina Velika Utemeljača, Gospoda

Isusa Hrista jeste ona zdrava podloga, na kojoj nam je uspelo do danas očuvati u ime opće željene slobode, onu voljenu svest i predanost, što se narodnošću srpskom zove. Ta svest, koja je živa, kao naš subotički živi pesak, čuvana je i pohranjivana sa oltara i amvona naših! A sada, kada je priznato viteštvo Vašim Visočanstvom predvodene ponosne Vaše vojske, našu svetu Crkvu rešilo toga krupnoga i važnoga zadatka, ona Vam, kao i svom najpouzdanijem nasledniku u tom delu svoga posla, mirne duše predaje tu milovanu svest na dalje — negovanje i čuvanje!

Vaše Visočanstvo! Dragi Brate naš!

Naše pouzdanje, naša vera, naša nada, kadgod nije k Nebu obrnuta, u Tebi, najsvetijem licu za nas na zemlji, nalazi krajnju metu svoju... i zato Ti valjda neće biti čudna, neshvatljiva ili smešna naša, do krajnjega bezumlja velika radost, što Te gledati, što Te slušati, što Te grliti možemo!... Kao miris majskoga cveta opija nas bliskost Tvoja, kao glas razbludnih siřena zanosi nas govor Tvoj, kao prostranstvo neba i pućine divi nas pogled Tvoj!... Praštaj iskrenosti u prostoti našoj... i veruj, da jaće uspomene u životu nećemo imati od ovoga Tvoga toploga, prvog zagrljaja s nama!

U podaničkoj i homagijalnoj odanosti jedva da ćeš imati u buduće na jugu, istoku i zapadu prostrane Domovine naše čvrćih privrženika i poklonika, do nas ovde, na severnom stožeru našem! Mi Ti se evo predajemo u milost Tvoju, na život i smrt, a sve za slavu Boga Velikoga, za čast izvojtene mile Domovine naše i za sreću slavnog vladalačkoga Doma, u čestitosti ostarelog Oca Tvoga!...

Dobro nam došao! Hvala Ti! Živeo Te Bog!"

Neven je doneo u 169. svom broju ceo ovaj govor, a zatim i ovu belešku: „Zahvalnost Nj. Visočanstva popu g. M. Protiću. — Opraštajući se sa Suboticom Nj. Visočanstvo na železničkoj stanici, kad je došao do pop M. Protića, rekao mu je: „Zahvaljujem Vam se na Vašem vrlo lepom govoru, kojim ste me pozdravili.“ — „Smatrao sam za čast i sreću, što mogah to učiniti“ odvratio je g. popa. — „Mi smo stari poznanici. Mi smo se razgovarali jel'te već negde? — Jeste. U Nišu V. Visočanstvo, 1913. god. — reče g. popa.“ Vidi se, da je Regent čitao naš Neven, u čijem je svečanom broju o tome štampan podlistak!

Zatim je cela svećana povorka prisustvovala na bogosluženju u crkvi sv. Terezije, gde je Nj. Visočanstvo prepozit Dezider Vojnić na vratima crkve dočekao i uveo. Posle toga je Regent posetio štab divizije i 8. peš. puk, gde ga je div. deneral Mirko Milosavljević sa štabom očekivao. Posetio je još i artil. kasarnu, a odavde je otišao u selo Šandor, gde je bio od velike mase sveta oduševljeno dočekan i cvećem zasut. U crkvi Ga je pozdravio Miloš Pilić paroh.

Oko 1. sah. bio je opet zajednički ručak, pri kojem su oduševljene domaćice Bunjevke Regenta, i sve goste služile sa

čitavim brdima njihova specijaliteta — prisnaca, narodne savijače sa mladim podlivenim sirom!

"Spomena radi zabeležićemo prisutnu svitu Nj. Visočanstva, kao i domaće komandante jedinica, koji su prisustvovali banketima tih dana uz Senat i druge zvanice (Svega 147 lica) U sviti behu: Vojvoda P. Bojović; načelnik štaba I. armije den. Emilo Belić; upravnik Dvora den. Dušan Stefanović; maršal Dvora puk. Ješa Damjanović; komandant Kralj. Garde pukovnik Petar Živković; adutant den. štabni potpuk. Dušan Simonović; ordonans-oficiri majori Aca Dimitrijević, Velja Dimitrijević i Žika Dimitrijević; ministar Dvora Živ. Balugdžić; upravnik grada Beograda Tucaković; rektor univerziteta Bogdan Gavrilović; književnik Ivo Čipiko; šef drž. presbiroa Dušan Lončarević i šef novosadskog presbiroa Ozren Subotić. Od domaćih oficira behu: komandant potiske div. den. M. Milosavljević; načelnik štaba pot. div. potpuk. Bogoljub Ilić; pomoćnik nač. št. kap. I. kl. Aleksa Đebić-Marušić; kom. mesta puk. Vlada Bošković; puk. 27. puka Ilija Miladinović; kom. 8. puka ppuk. Mihailo Nedić; komandant I. konj. brig. puk. Nikola Colović; komandant I. konj. puka ppuk. Rafajlović, kom. poljsk. art. puk. Vlada Krupčević; kom. haub. diviz. ppuk. Vuković; kom. brd. div. major Bogdanović; kom. I. poljske art. div. ppuk. Milan Atanacković; kom. I. zavojišta major dr. Voj. Popović; kom. I. bat. 8. puka major Doka Pavlović; kom. II. bat. 8. puka kap. Dragoljub Stefanović i kom. inž. pion. bat. major Kosta Adamović".

U tu nedelju posle podne Nj. Visočanstvo načinilo je iznenađajući izlet na Palić, koji mu se vanredno svideo. Po povratku sa Palića išao je On autom somborskim putem i svratio na tri salaša. Posetio je salaše Vranje Nadhedešije, Stevana Pelhe i Ivana Vojnića izrazivši, da mu se dopada salaški način života.

Prvi od njih još se i sutra dan veselio, i po krčmama hvalio, kako je radostan, što je kod njega Regent dolazio! U povratku prolazilo je Nj. Visočanstvo ulicama Subotice, koju je hteo da upozna, a svugde beše oduševljeno pozdravljan od građanstva bez razlike vere i narodnosti.

Uveče je bio na banketu, koji su Mu dali oficiri našega garnizona, a u 9 sah. uveče beše zakazano narodno veselje u velikoj dvorani na Paliću. Oko 10. sati došao je Regent sa svitom i poveo prvo kolo, a zatim u razgovoru sa pojedincima ostao do pred ponoć, kada se vratio na otpočinak.

Sutra dan u 10 i po sah. pre podne beše zakazan polazak našega Visokog Gosta za Sombor vozom. Već rano pre toga izašle su na ulicu i žel. stanicu mase oduševljena naroda, koji Ga je pozdravljao. Na okićenom peronu Regent se srdačno opraštao sa predstavnicima vlasti i nekima drugim licima, koja Mu behu bliže. Muzika je intonirala himnu, kad je Regent ulazio u voz sa obećanjem na ustima i srcu Subotici, da će nam i opet uskoro doći!

Neven u istom broju ima još i ovu belešku. 1. Starodrvna čaša na svečanom banketu. — Na banketu je pred Nj. Visočanstvom bilo tri pozlaćene staklene čaše, koje su iz XVII. veka i iz dvora Franje II. Rakocija, vel. erdeljskog kneza. 2. Po Ivanjijevoj Istoriji Subotice, nju je poslednji od austrougarskih vladara posetio Josif II., koji se uz put ovde bavio 22. i 23. okt. 1789. g. Zatim se preko Meljkuta i Halaša vratio u Beč. Nema spomena, da je tada bio doček sjajan. Istorija beleži, da su mnogo svečanije bili dočekani 1788. 6. nov. ondašnji Nadvojvoda Franja (kasniji Car Franja I.) i vojskovođa čuveni Laudon, koji je ovde bio 17. dec. 1789, i u narodnom veselju — igrao sa građankama.

Dok smo još u svežem sećanju na ovaj prvi dolazak Regenta, na Njegovo zadovoljstvo sa Suboticom, i na Njegovo obećanje, da će nam uskoro doći, nećemo propustiti, a da ne utvrdimo, da je On svoje obećanje nešto kasnije zaista i iskupio, kada je 9. okt. 1920. god. u jesen novo-osnovano društvo Kolo Jahača Regenta Aleksandra upriličilo prve konjske trke. Ove prve trke i imaju samo zato svoj poseban značaj. M. Protić opisao je te prve trke u taj lepi dan u Subotici u podlistku Naroda (od 17. dec. 1920. br. 278.) Mi ćemo doneti završni deo tog podlistka:

"Na trkalištu smo!

Svako hoće da dobro vidi, al' ne trku — već Njega!

Nedaleko, samo za dvesta koraka od nas, muzika intonira himnu!

To je On stigao!

Pred Njegovom okićenom ložom načetili se nasrtljivi novinari sa beležnicama i olovkom u ruci. Nepoznati fotografi sa nataknutnim crnim maramama kao neke sovuljage. Gospode i gospoda izdižu se na prste, da Ga sagledaju kroz dere na tribini, a On sa osmehom na licu i razvučenim usnama, u šarenoj pratnji oficira, dekorisanih ratnih drugova svojih, stupa sigurno, kao da nije na vulkanskom tlu, jer je od granice jedva dva-tri kilometra!

— Živeo! Živeo! Živeo! Burni pozdravi, i Njegovi prosto-srdačni otpozdravi. Jednostavne kretnje i demokratsko ponašanje Regentovo pojačava u razdraganih gledalaca, njihovo dobro nacionalno raspoloženje...

I samom mi je vrlo milo! Ne kajem se, što sam došao!

Taman da se povučem u sebe, i da posmotrim, koga će On po običaju i kako primiti u Svojoj loži, kad stadoše pred nama lepi vranici majora Petra Žikića, a sa krasnoga intova side jedna dama, lakoga, gospockoga pokreta, sva u dubokoj crnini...

— Ko li je?! svi se pretvoriše u znak pitanja.

Ja sam Ju odmah poznao. Njezina pojava za čas mi odnese misao u drugi, daleki i tužni naš slavenski, opustošeni rodni kraj! To je bila Jelena! Naša princeza, a Velika Knjeginja — Ruska!

Kraj Regenta Aleksandra, u kojem sam gledao veliku Jugoslaviju, stajala je pogružena princeza Jelena, još žalosna i tužna, živa rujina, velike, moćne nekad — Matuške Rusije.

* Trke su održane kod Starog Strelišta, sada gotovo na samoj gran. liniji.

— Aleksandre! Aleksandre! — mislio sam — koliko Si izgubio u sejinoj žalosti, i koliko čekaš od Njezine — ponovne radosti!

Svi mi zajedno s Tobom čekamo žudno taj srećni, taj veliki čas!

Tako sam mislio onda. Tako mislim i danas, kada pomisao svoju kazujem i drugima!"

Od dolaska Regentova do proslave prve obljetnice Oslobođenja

— od 26. jula do 13. novembra 1919. godine. —

Ove godine već nije zvanično kao dotada slavljeno mađarski, verski i nacionalni praznik Sv. Stevana, kralja mađarskoga, koji pada 20. avgusta. Taj dan beše oglašen prvi put za radni dan. Neven je u svom članku pred taj dan tumačio Bunjevcima, zašto oni nisu dužni svetkovati ovaj čisto mađarski praznik (broj 188. god. 1919.).

Zato je ove godine prvi put posle rata proslavljen na naj-svečaniji način bunjevački versko-nacionalni praznik završetka žetve. Ovaj praznik zovu Bunjevci: dužijanica, što stvarno znači dožeteonicu, t. j. proslavu svršetka žetve.

Za dožejanicu su činjene velike pripreme u Subotičkom katoličkom divojačkom društvu, koje je pod ravnanjem pop Blaška Rajića, učinilo sve da ova proslava u svemu uspe. Iz poziva, koji je Katoličko divojačko društvo štampalo u Nevenu br. 177. od 8. avg. 1919. god. vidiće se raspored ove proslave.

Poziv glasi: „Subotičko katoličko divojačko društvo priređuje 17. avgusta dužijancu. Program: 1. U jutro u 7 sati kreće banderijum narodnih konjaničkih četa sa vašarišta do križa carevatskog po vinac od vlača. 2. Povorka s vincom u pratnji konjice vraća se, i zalazi oko čoške Zlatnog Jelena prama vatrogaskoj stanici, ispravlja se na beogradski put iza kerske crkve, kreće se livo i udara na senčansku crkvu, ispred senčanske crkve opet obavlja livo Paje Kujundžića ulicom do Wilsonove, tu okrene desno na segedinsku kapiju, pred sudskom palačom navije livo do bivše Košutove ulice, tu jezdi korzom ispred varoške kuće sve do prid crkvu sv. Terezije. 3. Prid crkvom svećenstvo dočeka i primi povorku uz svečano slovo. Iza govora (govorio je pop Ante Skenderović) u crkvi nastavi zahvalnica i svečana služba Božja. Posle podne od 3—7 Kolo u dvorani Kat. momačkog društva. 5. Uveče u 8 sati pučko predavanje. Iza predavanja igranka do zore. Ravno šest godina kako nismo imali dožeteonice. Sada u našoj slobodnoj državi smimo slobodno da slavimo naše nar. običaje. Molimo omladinu našu, da se u što većem broju odazove ovoj slavi, a naše momke, da učest-

vuju u konjičkoj četi i u povorci. Predavanje također biće zanimljivo. Uz srdačan pozdrav: Priređujući odbor“.

Dr. Jovan Erdeljanović u svojoj knjizi: O poreklu Bunjevaca na str. 268. kaže za subotičku dožejanicu u varoši ovo: „U samoj varoši Subotici ovaj se običaj pretvorio u opštu zemljoradničku slavu i svečanost. Devojke ispletu od klasja krunu, koja bude blagoslovljena u crkvi, pa se zatim obnosi po varoši. U prvim kolima nju drže najlepší momak i devojka (bandaš i bandašica) a za njim se voze pratioci (mustulundžije i enge) i još nekoliko karuca. (Karuca bandaša i bandašice sva, pa i točkovi, okite se girlandima od zrela klasja.) Slava se završava zajedničkim svečanim obedom.“

Ove godine, dakle prvi bandaš posle rata na dožejanici beše momak Pajo, sin Danče Mikovića zemljodelca. Njegova bandašica pak beše devojka Giza Jarčevićeva.

Kako se pak dožejanica slavi po salašima opisuje nam vrlo živo književnica Bunjevka gđa Mara Đorđević-Malagurska u svojoj priči: „Snaš' Vita Danina“. (Ova je priča dobila ove zime nagradu od ženskog društva Cvete Cucorić u Beogradu po raspisanom konkursu.) Rečeni opis glasi:

„Dožejanica je, znate, na našim bunjevačkim salašima najveća svečanost. Kad se dožnje žito, i poslednje krstine snesu, nastaje veselje. Svi risari i risaruše kupe se na jednom mistu, pa se risari rastrče po strnaki, beru cviče za risaruše: govorka i dikino modro oko, a risaruše to upliću među klasje i pletu vince. Svaka risaruša oplite vinac sebi oko glave, a žitom iskiti rukovetanje. Bandaš i bandašica pletu veliki vinac od žita, po metar širok, i taj će vinac posli pridati gazdi. Risari među sebi za šešir rukovet od vlača i pupe, a i sapište i kosište klasjem iskite. Kad se svi iskite, stanu u red jedni za drugima, sve par po par. Naprid pode bandaš i bandašica, i ponesu veliki i lipo iskičeni vinac od klasja. Za njima ostali risari, svaki sa svojom risarušom. Idu tako parovi i pivaju:

Zrelo žito pokošeno
Al' još nije posnošeno
Žita sam kosio
I snoplje snosio
Pa se umorio...

Kad gazda čuje risarsku pismu, a on sa gazdaricom izade prid salaš, i stanu blizu bunara. Gazda nosi u ruki čašu vina, a gazdarica svete vode od Tri Kralja, i tu sačekaju žeteoce, koji stižu pivajući. Bandaš i bandašica ljube ruke prvo gazdi, pa gazdarici, i pridaju vinac gazdi na čuvanje. Gazda prima vinac, prikrsti se, vlače poljubi i prilije vinom, a gazdarica ga škropi svetom vodicom, i obisi o vrat bandašici. Posli gazda prilazi dermu, kablom zagradi vodu i njom poliva risare. Ovi kabo prihvate od gazde, i izliju ga risarušama na glavu, one se razbiže, risari za njima, a cika i smij sve se ore!

Onda zaigra kolo. Na salašu se najviše igra uz vrulu, ali za dožejancu se i gajde iznesu na salaš:

Tidu-lidu njo-njo
Tidu-lidu njo-njo...

I gazda i gazdarica, i bandaš i bandašica, risari i risaruše, i reduša i čeljad ostala, sve to skoči u kolo i igra se Bogo moja, kao da se nije četiri nedilje ustajalo prija sunca. Posle prvog kola sida se u bostan za zdile. Tu je svilena čorba kokošija s tanki rizanci, tu je skorupača za risare, tu prisnac za risaruše, u tepsiji, pa se s kašikom mora jisti. Vina koliko očeš pa opet u igru...

"Po salašima se venac od klasja ostavlja za narednu godinu, te se prilikom sejanja žito iz njega poseje u prvu brazdu." (dr. J. Erdeljanović: O poreklu Bunjevaca str. 265.)

Septembra 18. i 19. boravio je ovde sam dr. Jovan Cvijić, kojega je izaslala pariska Mirovna Konferencija, da ispita bunjevačko pitanje obzirom na bajski trokut. On je došao iz Baranje preko samog bajskoga trokuta. Neven ga očekuje i pozdravlja kao spasioca — možda — bajskoga trokuta! Ali ovaj bez uspeha! Dr. Cvijić se inače u pratnji vel. župana dr. Aleksandra Moča i Vase Dolinke, bačkog i baranjskog, vrlo dobro osećao u Subotici. On je bio gostom dr. Vladislava Manojlovića, koji mu je u čast priredio u svojoj kući ručak sa mnogim zvanicama Srba i Bunjevaca.

"Dnevnik" od 3. feb. 1930. god. u br. 32. piše: "Bunjevačka pučka kasina povodom 51-og "Velikog Prela" donosi govor Mije Mandića, koji je on držao 1928. god. prilikom pedesetogodišnjice Kasine, i u kojem on između ostaloga kaže:

— Kasina je bila izvor i temelj svega, što je moglo dobro i korisno biti za narod: gnezdo i utočište i zabavište Bunjevine, i zborište svakog kulturnog rada.

Za vreme svetskoga rata Kasina je mnogo pretrpila. U njoj su bili nastanjeni mađ. i nemački vojnici, i uništili sve, što je bilo vredno, pismena, zapisnike i t. d. Ova živa bunjevačka nacionalna svest, bojna i materijalna snaga naša, po izjavi velikog srpskog naučenjaka Cvijića, izrečenoj u rodoljubivom domu naših nacionalnih prvaka braće Manojlovića, mnogo je doprinela da je Subotica — Kraljevini Jugoslaviji dosudena".

Meseca sept. 27. navešten je preki sud zbog pljačke za Suboticu i okolinu, a otpočeo je raditi tek 9. decembra.

Meseca oktobra 1. otpočela je rad subotička mešovita preparandija. Istog meseca 10. okt. održane su svečane zadužnice za pok. Paju Kujundžića, nar. prvaka. Na zadužnicama je učestvovao senat, vojska i sva bunj. i srp. društva. Među svim prisutnim Neven naročito ističe učešće stara pop Pajina saradnika, sadašnjeg šefa cenzure Srbina dr. Dušana Petrovića, koji je kao narodni borac, vlasnik štamparije, urednik i izdavač Subotičkih

Novina, bio nekad valjani saradnik i — "jedan od najstarijih očevidaca rada našeg velikog pokojnika".

Istoga ovoga meseca otpočela je i završila posao asentna komisija, koja je vršila asentaciju slavenskog vojnog obvezništva.

Istoga meseca 29. dana, Lazar Stipičić istupa iz redakcije Nevena, da pokrene svoj Narod. Isto tako odstupa i dr. Joso Prčić, ali on ostaje u zajednici sa novim odborom, koji je preuzeo Neven, i koji će od tada potpisivati dr. Bela Ostrogonac, lečnik i pop Ilo Kujundžić. Podnaslov Nevenu zato ostaje sve do 5. juna 1920. g. isti. Toga pak dana napis u glavi: Glas Slobode i Nar. Jedinstva. Neven — menja na: "politički vanstranački list". Od tada je Neven potpisivao dr. Stipan Vojnić-Tunić i Josip Lukić, novinar iz Zagreba.

Prva godišnjica oslobođenja Subotice 13. novembra 1919. godine.

Već naše Narodno Veće proglasilo je dan ulaska srpske vojske u Suboticu — narodnim praznikom. To je prihvatio i gradski Prošireni Senat, koji je sa svojim gradonačelnikom i velikim županom dr. Stipanom Matijevićem organizovao građanski odbor za prvu proslavu ovoga dana na što svečaniji način. Da bi ovaj dan ulaska srpske vojske ovekovečili što trajnije, rešeno beše, da se toga dana otkrije u Gradskoj Kući na najvidnijem i najlepšem mestu spomen-ploča sa natpisom, što je i učinjeno.

Koliko je ovaj dan značajan za Suboticu, vidi se i po tome, što je taj dan uzet za Krsnu Slavu našega novog domaćeg pešadijskog 34. puka. Prva ovakva pukovska slava proslavljena je 13. novembra 1922. god. Tada beše komandantom puka potpukovnik Vojislav M. Vasiljević.

Dakle naš Gradanski Odbor za proslavu prve godišnjice izdao je u narodnim bojama velikim plakatom ovu obavest građanstvu:

"13. novembra 1919. proslavit će se na svečan način Godišnjica ulaska slavne Srpske Vojske u grad Suboticu. Poziva se celokupno građanstvo, da na taj dan okiti svoje kuće narodnim barjacima, i da taj dan smatra svojim blagdanom.

Raspored proslave: Sreda dne 12. novembra. U 8 sati u veče svečana pozorišna predstava u gradskom pozorištu (hotel Pešta) uz sudelovanje članova i članica Vojničkog Pozorišta I. Armije, pod upravom g. Petra Hristilića.

Program je objavljen posebnim plakatom.

Četvrtak dne 13. novembra. U 9 sati prije podne svečano blagodarjenje u srpskoj pravoslavnoj parohijalnoj crkvi, a u 10 sati prije podne svečana služba božja u rimokatoličkoj župnoj

* U najvećoj bebi, skriptom telezono i duhovno, dr. Dušan Petrović umro je u gradskom svetionu ovde 3. februara 1929. godine.

crkvi Sv. Terezije uz sudelovanje svih javnih, vojničkih i civilnih korporacija i školske mladeži. — U pravoslavnoj crkvi držat' će propoved pop Marko Protić, a u rimokatoličkoj pop Blaško Rajić. Posle toga defilovanje četa sa glazbom i otkriće spomen-ploče u predvorju varoške kuće.

Nakon toga primanje predstavnika zvaničnih i javnih korporacija kod velikog župana. Od 3—5 posle podne javni koncerat vojničke glazbe na trgu pred varoškom kućom. U 3 sata predstavljat će se u gradskom pozorištu „Boj na Kosovu“ za školsku mladež.

U 7 sati u večer priređuje Pučka Kasina društvenu večeru u vlastitim prostorijama.

U 8 sati u večer narodno veselje sa igrankom u dvorani Pešte. Ulaznica po osobi 6 K.

Poziva se rodoljubno građanstvo grada Subotice i okolice, da u što većem broju sudeluje kod gore navedenih svečanosti. Uvereni smo, da će građanstvo grada Subotice znati svoju dužnost, i da će ovaj dan dostojno biti proslavljen. Svako, muško i žensko, mora da se oduži onima, koji su ga spasili, koji su mu donijeli sunce potpune slobode i to očuvali, da nikada više ne zade. A 13. novembar je dan, koji se nikada neće zaboraviti.

Subotica će dostojno proslaviti ovaj dan — što su potpuno zavrijedili heroji, koji nisu stali od Soluna do naših granica, da unište naše neprijatelje, ugnjetavače, čije smo roblje bili, i koji su nas za jednostavno sretstvo smatrali, kojim su oni upravljali. Sada je na vijeke kraj ovome, što herojskoj srpskoj vojsci možemo zahvaliti."

O samoj proslavi je „Narod“ 1919. g. ovo pisao:

„Već u srijedu prije podne su se pojavile narodne i državne zastave na kućama lojalnog građanstva, a u 5 sati po podne je vojna muzika uz sviranje svećanih marševa prošla kroz grad.

Na večer je u pozorištu bila svećana predstava, koja je lep uspeh imala. Na predstavi su prisutni bili svi zastupnici grada, građanstva i vojske.

U četvrtak u jutro je bilo u svim školama predavanje o važnosti ove godišnjice, a u 9 sati svećano blagodarenje u pravoslavnoj crkvi. Na blagodarenju su prisustvovali predstavnici vojske, grada i pučanstva. Prilikom blagodarenja je preč. gosp. Marko Protić vanredno lep, osećaja i misli pun govor držao.

U 10 sati pre podne je bilo svećano blagosluženje u crkvi Svete Terezije, gde su isto prisutni bili, osim mnogobrojnog građanstva, predstavnici vojske i grada. Za vrijeme službe je vanredno lep govor držao preč. gosp. župnik i narodni poslanik Blaško Rajić, u kojem je istaknuo važnost ovih momenata i dana.

Zatim je cela svećana povorka otišla u predvorje gradske kuće, gde je uz govor gosp. velikoga župana dra S. Matijevića otkrivena spomen-ploča."

Dr. Stipan Matijević je rekao:

„Poštovane Gospode i Gospodo! Kad posmatramo u ljudskoj povisti, vidimo kako se čovik bori, da zbací sa sebe okove ropstva. Ta se borba počinje u starom dobu, nastavlja se u srednjem, a najveće mere preuzima u novom i najnovijem roku. Tu se vidi večita borba čoveka za slobodu, večita borba za onaj položaj, koji mu je od Boga i od prirode dat. Ova borba čoveka prešla je i na skupinu ljudi, na pojedine narode, koji su potišteni bili od većih i jačih naroda. Kako čovek tako i pojedini narodi tu borbu su vodili zato, da sami rešavaju o svojoj sudbini. Jedni se borili mačem u ruci, a drugi perom i drugim sretstvima, koja su mogli upotrebiti. Jedni su lakše i prija dostigli cilj nego drugi. Mali srp. narod se borio 500 godina, dok se nije oslobodio od neprijateljskog jarma. Iz ovih dugih borbi vidi se, da je čoveku i pojedinim narodima sloboda najveće blago na svetu. Za slobodu su žrtvovali i pojedini ljudi, a tako i narodi, sve i sva i svoje najmilije. Mi smo našu slobodu u današnji dan prošle godine prilikom ulaska herojske i večito slavne srpske vojske dostigli. Naše oslobođenje u prvom redu toj slavnoj srpskoj vojsci, a u drugom redu pariskoj Mirovnoj Konferenciji možemo zahvaliti. Zato nam večito blagodarnim treba biti srpskoj herojskoj vojsci i danas najvećem čoveku i političaru, pretsedniku američkih ujedinjenih država V. Vilzonu. Budimo svestni, da ovo najveće i najsvetije blago, zlatnu slobodu očuvamo i osiguramo navek našim potomcima, jer kako je teško doći do toga blaga, isto je tako lako izgubiti ga, ako onaj siguran temelj na kojem leži to blago, ne učvrstimo našim sporazumnim, umnim i telesnim radom. Samo ćemo onda biti dostojni tome blagu, ako ona prava, koja nam pruža ta sloboda, upotrebimo u korist i ojačanje naroda i države. Neka padne zavesa! Neka nas ova ploča, ovaj znak našeg oslobođenja, večito seća na ozbiljan i po narod i po državu koristan rad. Onda će večitog života imati ta zlatna i blagodatna sloboda. Neka ovo znamenje bude nam svima, a tako i našim potomcima tumač bolje i davno željene, a sada već dostignute budućnosti. I kao takovog značaja neka nam vazda bude ova sveta ploča. Dajmo Bogu hvalu, dajmo hvalu našem u slavi ostarelom vladaocu, našem milom kralju Petru Karadorđeviću I., dajmo hvalu našem neustrašivom heroju, našem obljubljenom Prestolonasledniku i Regentu Aleksandru, dajmo hvalu najjunacnijoj srp. vojsci. Dajmo hvalu našim istrajnim i odlučnim narodnim prvacima. Onda će nam 13. nov. 1918. god. biti početak nove i sjajne epohe. Dao Bog, da u ovoj novoj epohi, ni mi, ni naši potomci ne doživili budu takva vremena, od kojih bi nebo ove sjajne epohe potamnilo. Dao Bog, da navek sloga vlada u našem napaćenom troimenom narodu. Živeo jedinstveni naš narod. Živila naša država SHS. Živio kralj Petar I. Živio Prestolonaslednik i Regent Aleksandar, naš miljenik i vazda obljubljeni Kraljević."

„Na to je sa ploče skinut zastor, i ukazala su se slova, koja su imala da ovekoveče među nama ovaj dan. Na to je srpsko pevačko društvo otpjevalo državnu himnu.

Posle ovoga se sprovelo svečano defilovanje vojske, koje je vanredno impozantno bilo.

Oko podne su počela podvorenja kod velikog župana, gde su prisustvovala korporacije sviju ustanova. Posle ovoga je sledila zakuska, pri kojoj je grad pogostio sve prisutne korporacije i ličnosti. Ovom prilikom je govor držao g. general div. Mirko Milosavljević, koji je istaknuo šta znači sav dosadašnji rad i borba za naše ideje i našu državu. Govor je vanredno velik uspeh postigao. Zakuska se oko pola 2 sata završila.

Posle podne od pola 4 do 5 sati svirala je vojna muzika na trgu pred gradskom kućom, a narod se veselio.

Uveče beše zakazana zajednička večera u Pučkoj Kasini. Prisutno tu bejaše oko 160 osoba što oficira, što činovnika, što viđenijih gradana. Za vreme večere pade više lepih nazdravice. Vel. župan dr. Matijević nazdravio je biranim rečima Kralju i Regentu, kao vojskovođi pobednosne vojske i osloboditelju troimenog naroda sa željom, da ih Bog poživi na procvat krajevine, i na sreću našeg celog naroda. Narodni poslanik dr. S. Vojnić-Tunić pozdravio je naše junačke oficire na čelu sa prvim komandantom potiske divizije, (jedinice, koje su nam dolazile u oslobođenju, bile su sve u sastavu dunavske divizije) i sa načelnikom štaba, prijaznim puk. Milanom Ječmeničem i drugim oficirima. Komandant den. Milisavljević, ganut ovom pažnjom, zahvaljuje građanstvu Subotice na današnjoj lepoj proslavi, napominje prisutnima potrebu složna i bratska rada za procvat zajedničke Domovine.

Pop Marko Protić slavi 8. pešadijski puk i njegova komandanta ppuk. M. Nedića, koji lane sa pukom dođe u Suboticu, i osvoji ju i oružjem i — srcem! Izražava želju našeg naroda da 8. puk ponese ime — subotički!

Prilikom prve pukovske slave ovoga 8. puka, koja je održana i prvi put viđena u Subotici tek dana 31. maja 1920. godine M. Protić je napisao u Narodu članak: Naš 8. pešadijski puk. — Povodom Krsne Slave mu. (br. 118. od 30. maja) — Koliko beše Subotica zagrejana za 8. puk, kao i za druge sve svoje oslobodioce s njim uopće, odaće nešto malo drugi deo ovog članka, koji ovde donosimo:

„Osećaj tople blagodarnosti i čiste ljubavi naše čvrsto je protkan sa životom toga puka, otkad je on među nama...

Nama nije bilo pravo, kad je jednoga dana osmi puk morao ostaviti našu severnu granicu, da ode još severnije, u ugroženu — Korušku.

Radovali smo se pak kao mala deca, kao da smo i sami imali u tome neke zasluge, kada se 8. puk pokazao i tamo kao svagde, kada je nemilosrdno razbio austrijsku frontu, i svoje

prednje straže sa kapetanom Đurom Đurišićem poslao čak u — Celovac!

Mi smo s njima bili u najtešnjoj vezi. Prepiske i poruke između nas su bile veoma žive, te smo se brzo mogli uveriti posle pronesenih strašnih vesti, da niti je komandant potpukovnik Mihajlo Nedić ranjen, a niti je kapetan Momčilo Bajalović poginuo. Neće trebati parastos! Pao je istina Vlada Pikavac, (kap. Stefanović) adutant, ali ne na bojištu, pa i to samo privremeno, kada se vraćao kući sa zabave od gostoljubiva Stepića...

Dok su oni bili tamo, kolale su mnoge priče. Svako je od nas znao o ponekom od njih poštogod da kaže i javi — ali to, da će nam se oni onako iznenada i opet vratiti, niko nije osim vojne komande ni pomišljao. Gde je Domovina ugrožena, osmi puk ide da brani! U Suboticu još radije jel' te?

Dušan Stojković učitelj iz Šandora, zvrji mi na telefon. Mislim, neki požar javlja.

— Šta je po Bogu brate? — pitam.

— Ta zar ti zaista još ništa ne znaš? — odgovara on — danas posle podne stiže prvi ešalon (već smo se uživali i u vojničke termine!) od osmoga puka iz Ljubljane. Izidi na stanicu! Dolazi Đoka (Pavlović, major), odmah za njim ide i Nedić, Đokić Milutin intendant i ceo štab...

Nije vajde! Podem da javim i ženi, ali ona već sve zna. Stojka — nisam je ni primetio — držala drugu slušalicu od telefona, te odjurila da prva javi mami, Juliji, i celom komšiluku.

Uz put se sretnem sa gđicom Marom Lepedatovom. Zinula nešto da zausti.

— Znam — rekoh — dolazi osmi!

— Jeste! — odvrati i radujući se i jedeći, što nije bila prvi vesnik.

* Možete lako pogoditi, šta mi je kap. Đura doneo za spomen pri svom povratku iz Slovenije! Šta drugo, nego — revovler! Beše neobično dobar drug i prijatelj. U svemu pravi Crnogorac. Kad je pod lećničkim nožem izdisao u Zemun — zakasnio se na vreme operisati od slepa creveta — on sa stola, po našem zajedničkom prijatelju, intendantu 8. puka, poručuje ocu Marku, da ga, kad umre pomene u — novinama! Znao je on, da ovde nema gusala! Sa velikim bolom u duši sam ja to onda uradio, pa mu evo i sada zapaljujem sveću zaslužena spomena. Znam da ugadam i drugim njegovim prijateljima ovde, koje je on znao bratski grliti i serdarski pogostiti te u puku, te na Kelebiji, kada tamo beše!

Intendant 8. puka Mil. Đokić, pečeni trgovac, prihvatio je moj predlog, te je u Vermeševoj kući (gde je sada Sekelj) u maloj jednoj sobici otvorio prvu jugoslavensku knjižaru pod imenom: Jedinstvo. Knjižaru je vodio njegov pukovski pisar knjižar Milorad Đorđević! Skoro u isto vreme otvorio je prvu hrvatsku knjižaru Josip Kratina. Danas ima ovde i treća velika naša knjižara Maričić i Janković! Pre rata nijedna ne beše! One danas nešto svedoče!

Ne bi bio spomen moj na 8. puk potpun, kada se ne bih setio i cigana-vojnika čemanaša, koji su nam bili zvanični svirači na svima sedeljkama! Oni nam pod komandom svoga primaša Tobeja iz Požarevca doneše one pesme, što se pevale na — Solunu!

Od to doba mnogo smo proživeli u ovo malo dana. Jasno obeležje unutarnje naše bliskosti, poštovanja i razumevanja...

Nismo sanjali, da nam se novo iznenađenje sprema. U ministarstvu vojnom našao se neko vredan da razmešta pukove! I, jednoga dana puče glas. Ide nam osmi! Ide u Zemun, gde mu je stalni mirnodopski garnizon. (Sada je u Pančevu).

Pa najposle šta je, tu je. Nije Zemun preko sveta. Ići ćemo jedno drugom u pohode. Više mi njima, nego oni nama. Mesto da lutaš po Beogradu tražeći uzaludno konaka, a ti ćeš lepo zakonačiti kod kojega — od „naših“.

Ali ne lezi vraže! Potpukovnika Daču Belimarkovića, kapetana Dragog Stefanovića, pa Vladu Pikavca odnese u Beograd već mnogo ranije. Za njima je nestao i Rada Pikavac, kapetan Milić, i još neki. Major Đoka ode u Novi Sad, a Dragoljub Cukavac u Vranju. Kiš ode u gardu, te se i oženi. Islednik Đura Jovanović umeće u Gradišku; Đokić intendant još se vida, ali i on tek što nije otišao za svima — demobilisanima...

Od prvih, što dodoše, još je i danas tu skoro samac potpukovnik Mihajlo Nedić. Kao okresani stari hrast uspravno i ponosno stoji podmladujući se mladim letorastima, svršenim đacima vojničkih škola naših.

On je s nama ovde od početka i svojim, ispravnim ponašanjem, mudrim ophođenjem i svima svojim drugim odlikama, koje ga čine poštovanja i ljubavi bratske dostojna, s nama je uvek, u dobru i u zlu, i u svakom podvižu, što ide na sreću našu.

Ali! I opet „ali“, — ali ne utešno. I čestita starešina Nedić čeka samo da „otsluži Sveto“ sada 31. maja, pa da svoj Osmi puk preda — drugome.

A on? On će da pode na Kosovo Ravno, pa će sa 34. pukom, kojem ide na čelo, da uzme na se dužnost dnevnoga pozdravljanja hiljade onih svetih duhova, što od Kosova pa do danas čudotvornom moći svojom lebde nad dušama našima, ulivajući nam čeličnu veru u našu budućnost...

Sa njime idemo u duhu i mi tamo. Uza nj' su naša srca, i simpatije nepodeljene. On nas je toliko zadobio, da bi svaki od nas Subotičana svojom ličnom, a i općom dobiti smatrao to, kada bi nam se naš Nedić u najkraćem vremenu — vratio!

Celome osmome puku, njegovu proslavljenu komandantu Mihajlu Nediću, svima oficirima, bivšim i sadašnjim, sa svima podoficirima i redovima kroza me, tvrdo verujem, cela Subotica kliče: Srećna Vam Slava! Živeli u sreći i krepkom zdravlju!"

— Pop Blaško Rajić nar. poslanik nazdravlja jedinstvenoj državi SHS, želeći joj procvat i moć u zajedničkom bratskom radu.

Duško Manojlović pozdravlja omiljenog komandanta mesta Vl. Krupeževića kao prvog našeg komandanta mesta. Bilo je još i drugih nazdravica.

U to isto vreme je bila u pozorištu svečana pretstava, a u svim dvoranama hotela Pešta beše narodna zabava, koja je obilno bila posećena, a trajala je već po našem običaju!

Valja nam spomenuti, da na ploči, koja je u narodnim bojama i na mramoru upisana i postavljena na ulazu u vestibil, u svečani stepenik Gr. Kuće sa južne strane, piše:

„13. novembar 1918. godine

Čast i slava našem bratskom rodu,

Što nam pruži život i slobodu!"

Jedna neznatna intimnost! Za sastav ovoga natpisa beše opunomoćen jedan trijumvirat. U njemu beše pop Blaško Rajić, ppuk. sanitetski referent u diviziji pok. dr. Dragoslav Popović i Marko Protić. Dragoslav je bio prigodni poet. On je za prve naše zabave pisao pesme, koje mu je recitovala profesorka Milka Dimitrijević, sada gđa Pavla Popovičkog u Novom Sadu. On je i sastavio ovaj napis. Samo što on beše koncipisao: Čast i hvala našem-srpskom rodu, na što Blaško Rajić tada nije hteo pristati!

Od proslave prve godišnjice Oslobođenja do potpisa mira.

Novembra meseca 16. dana obnovljena je Srpska Čitaonica, koja beše za vreme rata ukinuta.

Decembra 1. te godine prvi put je proslavljen na najsvečaniji način praznik državna ujedinjenja!

Decembra 5. i 6. boravio je u Subotici ministar prosvete Pavle Marinković u društvu sa prof. univerziteta beogradskog g. Slobodanom Jovanovićem, sa sekretarom dr. Drag. Ikonijem i sa prosvetnim referentom za BBB. dr. Milanom Petrovićem. Ministar je u razgovoru sa vel. županom, sa gr. Senatom i sa uglednijim građanima u konferenciji govorio o državnoj i nacionalnoj potrebi otvaranja pravna fakulteta u Subotici. Lično je obilazio i pregledao zgrade, koje bi za nj odgovarale. Utvrđeno beše, da se fakultet smesti u bivšu drž. preparandiju, koja imadaše divnu zgradu za školu i za odličan internat. Plod svega toga beše potpis kraljeva ukaza, kojim se fakultet u Subotici zaista otvara. Ukaz je potpisan u Beogradu 2. februara 1920. g. Kao prvi profesor beše amo došao dr. Milorad Nedeljković. Prvi dekan pravnog fakulteta bio je dr. Milutin Miljković, koji je ovde umro. Otvaranje fakulteta je bio događaj od osobito velika značaja!

Decembar 17. beše na najsvečaniji način proslavljen rođendan Regentov.

Decembar mesec beše za nas malo i tužan. Toga meseca premešten beše naš prvi komandant mesta, omiljeni i zaslužni

pukovnik Vladislav Krupežević. Njega je smenio ovde, i opet vrlo aktivni art. pukovnik Dušan Todorović, koji je već o „matericama“ u Pučkoj Kasini izrekao oduševljeni govor, i apoteozirao bunjevačku „nanu“ kao mater, čijom su jedinom zaslugom, Bunjevci očuvali svoj narodni jezik i svest! Kada bih ja bio umetnikom vajarem, ja bih za Suboticu stilizovao alegorički spomenik „Nani“, i postavio bih ga na najuglednije mesto, da bude svima na vidiku, kao i onaj cara Jovana, i kao i oni budući zaslužnoga Ivana Antunovića, prvog bunjevačkog prosvetitelja, i svih drugih redom počev od P. Kujundžića, Miroljuba Evetovića i t. d.

U isti mah premešten beše i komandant divizije general Milosavljević. Oba oficira imadahu vidna učešća u prvim danima radosti i rada grada Subotice, i zato su najsrdačnije ispraćeni. Pri rastanku održane su sjajno posećene oproštajne večeri obojici. Naročito je toplo Neven ispratio Krupeževića, što je i razumljivo! 1920. god. januara 4. došla je iz Beograda komisija, koja je preuzela upravu željezničke direkcije u svem obimu.

U broju Nevena od 6. januara M. (Mija Mandić) pod naslovom „Halaški topovi“ priča: „To je svaki od nas mog'o primetiti u svom komšiluku, na sokaku, u društvu, a i mi smo u Nevenu već više put o tom pisali, kako manje-više svaki Mađar iščekuje još uvek stara mađarska vremena. Pa po njihovom sudu i mišljenju kupe, sabiru i vrebaju svaku i najmanju zgodu, koja bi se mogla na ostvarenje njihovih želja i nada odnositi. Tako su se stalno rasprostrirali glasovi iz mađ. izvora, i to od onoga dana, otkako je srpska vojska Suboticu zauzela, pa još i dan-danas, da se u Halašu (u Mađarskoj) nalaze mađ. teški topovi, koji će u označeno vreme sa strašnom mađ. silom na Suboticu navaliti, i Srbe i Bunjevce hametom potući, i mađ. zulum iznova postaviti. Neki stariji mađ. oficiri: P... M... još i danas po katkad izlaze na kelebijsku granicu, i na sitnozor-dalekozor na štulu gledaju, i gledaju prema Halašu, ne bi li' kakogod željno iščekivanu mađ. vojsku ugledati mogli. A neka dva puđara Mađara, radeć' u halaškim vinogradima, na jedanput čuju pucnjavu, na što će jedan sasvim mirno i zadovoljno primetiti „mieink — naši!“ a drugi će potvrditi: „hallom én is, jönnnek, — i ja čujem da dolaze!“ I ovo je dosta bilo, pa da se po svoj Subotici razglasi, da mađ. vojska dolazi sa halaškim velikim topovima, koji su baš na varošku kuću upravljani. Zamolim jednom prigodom komandanta mesta g. D. T. (odorovića), da bi u korist općeg mira bilo, ako bi se dalo ustanoviti, da su ovi glasovi pusti bez ikakva temelja.

I g. pukovnik odredi jedno manje konjičko odelenje, da se ustanovi, kako izgleda ta halaška vojska i ti halaški topovi? Srpski vojnici podu glavnom halaškom ulicom do kraja varoši a drugom natrag. Mađ. vojski ni traga! a i halaškim topovima ni traga ne beše! A nevini halašani, čim spaziše srp. vojnike, skloniše se brzo u domove svoje. Posle se ustanovilo, da po

halaških vinogradi i ritovima sakrivaju se mađ. begunci, nekadanji logoši, koji u halaškom hataru i na subotičkoj granici zulumčare!“

U straha velike oči! Koga su zmije jele, taj se i gušterova boji!

Već mesecima u čestim napisima Neven apostrofira svoga popularna bunjevačkog paroha u Baji, Lajču Budanovića, kojega zaželeše Bunjevci da dovedu ovamo na upražnjenu župu velike crkve sv. Terezije. Januara 13. t. g. bude Budanović zaista u proširenom gradskom*senatu izabrat, i sa velikom radošću i svečanošću beše dočekan, kada je ovamo došao već 2. februara 1920. godine. Jedini glasač protiv njega beše trgovac Gavro Delmiš.

Dana 1. maja 1927. god. beše od sv. Oca Pape, a po pristanku naše vlade izabrani župnik Lajčo Budanović sa velikom pompom posvećen već i za biskupa u samoj Subotici.

Marta 1. proputovao je na svom putu iz Palestine, a preko Rumunije naš prijatelj pariški nadbiskup kardinal Dibo. On je išao za Beograd. Pred njega je dovede izašao dr. Voja Janić i ovde organizovao svečani doček. Na dočeku je učestvovao i gr. senat i sveštenstvo sviju vera. Naročito ga je usrdno pozdravio u ime Subotice, za koju reče, da je „urbs catolica“ župnik L. Budanović na latinskom jeziku! Kardinal Dibo se zahvalio na francuskom, i ubrzo krenuo posebnim vozom za Beograd, gde je očekivan.

Marta 20. potvrđen je za novog vel. kapetana Dušan Manojlović, a u stalnosti utvrđeni behu i drugi naši članovi gradskog Senata.

Aprila 18. na 19. na noć desio se kobni, navodno komunistički puč! U vezi sa proglašenim općim štrajkom železničara i brodara u našoj državi koristiše se neki radnički vodi u Subotici, da i oni potraže za sebe od vlasti: 1. da im se ponovo otvori njihov radnički Dom i 2. da im se puste na slobodu neki drugovi, koji behu uhapšeni, a posle i prebaćeni u Mađarsku. Kad im to ne uspe, zakazaše oni za 18. april svoj štrajk, koji je trajao sve do 20. aprila. To iskoriste Mađari iridentiste, verovatno u vezi sa Segedinom, i obrazovavši šest četa-bandit kojekakvim oružjem naoružani, te pod vidom komunističke pobune noću između 18. i 19. aprila napadoše naše policijske straže po gradskim kvartovima. Tako su se odmah po ponoći začuli hitci u gradu u V. krugu, a nekoliko minuta kasnije i u VIII. krugu. Odmah iza toga prekinuta je telefonska veza sa stražama u V. i VIII. krugu. Tamo izaslani redari javiše oko pola jednog sata, da su prozori i vrata obih stražarnica prorešetani, a što je unutra bilo, da je opljačkano. Pola sata kasnije napadoše buntovnici i stražaru III. kruga. Putem do stražare na putu ubiše oni redara Stipana Šarčevića, a u samoj stražari ubiše nadzornika Mirka Gala, hitcem u glavu i u prsa. Telefonska veza nije bila prekinuta jedino s II. krugom. Policija odmah izvesti o tome štab

divizije, i vojska je u tili čas prispela. Buntovnici su se povukli na bajske groblje u kripte, vinograde i okolne šume. Isti dan ujutro uspelo je žandarm. kapetanu Gavri Karakaševiću, koji je vodio istragu, preprečiti svako daljnje delovanje buntovnika, pohyativši ih dobar deo. Dalnja uhapšenja, pronalazak velikog broja pušaka, municije, mitraljeza i bombi, pokazalo je, da je ovaj protudržavni pokret uvelike bio zasnovan!

Puč je zakasnio sa jednim danom. Vidi se to po izveštajima budimpeštanskih i talijanskih listova, koji su toga dana izašli i već govorili o uspehoj velikoj pobuni, koja je zagospodarila sa Suboticom, te su mađ. trupe ušle već i u grad, i sada dalje napreduju! Očevidno je odakle je došla inspiracija!

Odmah je proglašen u Subotici preki sud i za veleizdaju, za koju je većina od učesnika bila i osuđena.

Pod naslovom: Epilog subotičke pobune, Zastava od 17. juna 1920. god. piše:

„Svakome je još u živoj pameti uspomena pobune, koja je kao jedna ružna pojava uzbudila celo subotičko građanstvo. Zahvaljujući gvozdenoj ruci srp. vojnih vlasti, pobuna je još u početku ugušena, i red je ponovo uspostavljen. Pre tri dana doputovao je Milan Magarašević subotički državni odvjetnik u Beograd, i predao Ministru Pravde sve spise o dovršenoj istrazi po subotičkoj pobuni.

88 krivaca će podleći suđenju redovnog suda, a nad 27 optuženih doneće presudu preki sud. Istragom se utvrdilo, da je ceo ovaj pokret bio protudržavan. Radilo se o tome, da se Subotica i okolina priključe „beloj“ Mađarskoj. O kakvoj komunističkoj zaveri nije moglo biti reći. To je samo služilo kao zgodna maska, da se što širi sloj naroda zavede. Pokretom je rukovodilo „Društvo za integritet Mađarske“. Glavni vođa je bio Stevan Rutaji, pre Kunov poverljivi čovek, a sada se nije ustručavao, da — za dobre pare — stane u službu moćnog Hortija! Prelazio je često granicu, i donosio velike svote novaca. Ovaj zločinački tip je pobeoao iz Subotičkog zatvora, i sada se nalazi u Halašu kao mađ. žandarm. Glavni krivci njih šestorica biće predloženi na smrt. Sudeenje će biti brzo“.

Svi su oni zaista bili i osuđeni 20. juna 1920. god. ali ih je Regent pomilovao sve.

Odmah iza toga prof. pravnog fakulteta dr. Milorad Nedeljković predlaže, i cela Subotica prihvaća njegov predlog, „za osnutak Narodne Odbrane ili štogod slična Udruženju slobodnih građana, koji bi u slučaju ovakvog iridentističkog i komunističkog štrajka održavao red, branio narodne granice i zamenio radnike pri najnužnijim poslovima, da građanstvo ne trpi nikakve štete, i da poredak bude osiguran.“

Odmah je otpočeo posao na organizaciji Narodne Odbrane i zakazan je veliki protestni miting na pijaci za nedelju 25. apr. u 11 sahati pre podne pred Gradskom Kućom.

Upisivanje u Narodnu Odbranu se uspešno vršilo, i brzo je održana prva vežba, i provedena organizacija. Poverenicima Nar. Odbrane za I. krug odmah behu imenovani Antun Crnković i Pero Vidakov; za II. kr. Tomo Čović i Marko Kuntić; za III. kr. Stipan Ivić, Pera Bajić i Kalman Gabrić; za IV. krug Andrija Kujundžić, Marko Peić i Remija Marcikić; za V. krug Luka Copko, Remija Miljački, Gabor Cović, Joko Mukić i Lazo Ivandekić; za VI. krug pravnik Fedor Jocić; za VII. kr. Danilo Aradski, Ivan Milošev i Milivoj Pušin; i za VIII. krug Toša Vasiljev, Joca Krstekanić i Milivoj Krnajska.

„U nedelju 25. aprila pre podne održan je u Subotici pred Gradskom Kućom veličanstven narodni zbor sa oko 5000 ljudi, kao odlučan protest jednodušnog građanstva i sve okoline protiv komunističkog pokreta, nereda, ubijanja i pljačke, spojenog sa protudržavnim pokretom mađarskog življa protiv drž. jedinstva Jugoslavije. Istraga je nepobitno dokazala, da je cela uzbuna spremna i vodena od komunističke organizacije, i prema agitaciji mađ. težnja za integritetom, trebala je biti, iskorišćena sva u tu svrhu. Ovdašnja komun. organizacija pretila je, i zaista je otpočela sa bunom protiv države i građanstva, nesumnjivo vodena iridentističkim agitatorima mađarskoga belog terora. U 10 i po sah. pre podne otvorio je zbor dr. Franje Sudarević. On je rastumačio svrhu protestnog zbora građanstva Subotice. Slika je bila vanredna, ceo prostrani trg nabijen građanstvom, u sredi sedi lik sokolskog starešine dr. Franje u sokolskom odelu, a povrh njegove sede kose vijala se velika jugoslaven-ska zastava!

Prvi govornik prof. M. Nedeljković zam. dekana pravnog fakulteta i jedan od najagilnijih ljudi u Subotici, razjasnio je opasnost komun. pokreta, koji sam po sebi zločinački preti, a u ovim krajevima udružio se još i sa mađ. iridentizmom na štetu nas Jugoslavena. Govorio je lepo, razumljivo, sa osećanjem, i završio je ovim snažnim rećima: „Mi smo Jugoslaveni mirni, ali ako tko hoće krvi, imaće je do kolena!“ (burno odobravanje) Kliče Jugoslaviji, kralju Petru i Regentu!

Drugi je govorio Ive Matić. U zadnjem času, kada se obračunava s našim neprijateljima na Mirovnoj Konferenciji, pokušali su protudržavni elementi, računajući s našom neslogom, da izazovu nered, prevrat na našu narodnu štetu. Verujemo u patriotizam našeg radnika, da će i on osuditi ovakve pojave. Govor je bio i lepi protest protiv otcepljenja naših krajeva prema Italiji.

Zatim je govorio radnik Vaci, kojem je zbog neumesnih reći oduzeta reć.

Dr. Jovan Petrović-Čata je pročitao rezoluciju, koja beše oduševljeno prihvaćena. Predsednik dr. Franje Sudarević pozvao je još jednom sve građanstvo na što uspešniji rad u Narodnoj Odbrani i Narodnoj Gardi, i zaključio je zbor s poklicima:

„Slava palim žrtvama!“ „Hvala našoj hrabroj vojsci!“ Masa je otpevala: „Ej Sloveni...“ i razišla se uz burno klicanje: „Dole komunizam! Dole buntovnici!“

Rezolucija sa ovoga zбора u celini glasi: „Građani i radnici Subotice i okolnih mesta, Bunjevci i Srbi, sakupljeni na velikom narodnom zboru u Subotici 25. aprila 1920. g. donose jednodušno ovu rezoluciju: 1. Protestuju najodlučnije protiv prevratne akcije, koja je poveljena povodom političkog štrajka, i izjavljuju svoje ogorčenje nad nasiljem, ubijstvom i pokušajem pljačkanja, što su ga izvele komuniste noću između 18. i 19. aprila. Smatraju ovaj akt smišljenim, i po planu spremljenim pokretom za razrivanje naše, dragocenom krvlju stečene države SHS. Uvereni su, da su ovaj pokret stvorili, rukovodili i u svoje ga svrhe hteli upotrebiti neprijatelji naše zemlje pod plaštom radničke klasne borbe. 2. Zahtevaju od nadležnih vlasti, da svom energijom i sa svima zakonitim merama stanu na put širenju kom. boljševičkog terora, pa i samih takih ideja. Voljni su i gotovi svaku pomoć pružiti izvođenju potrebnih mera, te već sada odlučuju osnivanje Narodne Obrane i Građanske Garde. 3. Očekuju, da će se svi građani ovoga grada i okoline bez razlike vere i narodnosti, koji umeju i hoće da poštuju mir i red u državi, i od svoje strane pridružiti, i pomoći ovoj akciji. 4. Izriču svoju blagodarnost hrabroj našoj vojsci, koja je teroristički pokret u klici ugušila, izjavljuju zahvalnost svima oficirima, podoficirima i redovima subotičkog garnizona, koji su svojim energičnim postupkom i požrtvovanošću spasili mnogi nevina život, i imanje ovdašnjih građana, a sačuvali mir i poredak u gradu i okolini. 5. Izjavljuju, da ovaj današnji zbor, i njegova akcija niukoliko ne dira u zakonom dozvoljena prava i interese radničkih organizacija. Građanstvo grada Subotice i okoline, skupljeno na narodnom zboru u Subotici 25. IV. 1920. god. najsvečanije protestuje protiv zavojevačkih smerova talijanske vlade, i neodgovornih joj pomagača. Izjavljuje, da je pitanje Rijeke i pristaništa joj, životno pitanje za našu domovinu Kraljevinu SHS. Izjavljuje, da su Istra i Dalmacija naše zemlje, u kojima živi naš narod iste krvi, jezika i porekla s nama, i da na osnovu narodnoga samoodređenja mogu samo našoj državi pripasti. Apeluje na osećaje pravde i pravičnosti svojih saveznika, u uverenju, da oni neće dozvoliti, da nam se oduzme Rijeka, ili ma koji deo Dalmacije i Istre, i da se na taj način povrede ona načela, za koja su i naši saveznici u borbu ušli, a naš narod more krvi prolio. Protestuje protiv otcepljenja bajskog trokuta i severne Baranje, kao povrede našeg narodnog prava, i zalaže svoju reč, da će mu sudbina našeg tamošnjeg naroda uvek na srcu ležati. — Ova rezolucija saopćice se kr. vladi u Beogradu.“

* Udovicama poginulih redara na dužnosti Gradski Prošireni Senat je izglasao penzije.

Narodna odbrana imala je dve sekcije, prvu agitacionu, za borbu rečju i pismom protiv boljševizma. Ova je ubrzo u tu svrhu skupila oko 100000 kr. Druga je sekcija Narodna Garda, koja je imala oko 100 članova Narodna Odbrana održala je 29. aprila narodne sastanke na Žedniku i Tavankutu, gde su bili dr. Vranje Sudarević, dr. Zvonimir Piškulić, Antun Bešlić i potkapetan Sl. Miladinović, a na Kelebiji behu vel. kapetan Duško Manojlović, potp. Kereković i grad. potkap. Joca Milekić.

Izvršni Odbor Narodne Odbrane izdao je tih dana ovaj proglas: „Govori našim jezikom! Bunjevci, Srbi, Hrvati! Zašto se služite tuđinštinom kod svoga lepog jezika? Znete li da time služite našim neprijateljima, njihovom političkom i duhovnom uticaju? Svaki Bunjevac, Srbin i Hrvat, koji se bez velike potrebe služi tuđim jezikom, izdajnik je svoga naroda i svoje zemlje. Govori svuda našim jezikom, u kući, na ulici, u kavani, u trgovini, u berbernici, u bioskopu, na tramvaju, na željeznici, na pijaci i svuda gdegod dođeš! Zahtevaj svuda od posluge u kavani, u krčmi, trgovini i t. d. da s tobom govori našim jezikom. Učitelji, sveštenici, studenti i svi dobri i čestiti rodoljubi, tražite svuda oko vas, da se našim jezikom govori i da se našim jezikom štampaju sve plakate i objave!“

Maja 1. u 5. sah. po podne posvećena je i zastava Narodne Odbrane. Zastavu su poklonili trgovci Pera Bajić i Milan Malušev. Pred divizijom, gde je osvećenje izvršeno, pozdravio je komand. divizije i vojsku u ime N. Odbrane učitelj Pera Ognjanov. Komandant je odgovorio kratkim govorom, i zahvalio se na pozdravu. U nedelju pak 2. maja oko 11. sah. pre podne priređena je velika manifestacija Narodne Garde pod jugoslavenskom zastavom. Uz pratnju muzike klicalo se oduševljeno Kralju i Regentu duž svih gradskih ulica.

Novi župan dr. Fr. Sudarević i proslava potpisa mira 20. juna 1920. god.

Maja 4. Neven pozdravlja novoga župana dr. Franju Sudarevića, lečnika: „Pozdravljamo novoga vel. župana, jer je u njemu dobila Subotica za pretstavnika jednoga od najuglednijih bunjevačkih prvaka, demokratu do kosti, nacionalno zrelu, promišljenu i odlučnu osobu (što danas nije lako naći), a društveno starostu najplešeg narodnog Udruženja-Sokola. Dosada je dr. F. Sudarević dočekivao, ispraćavao sve goste, koji god dođuše u našu sredinu da nas upoznaju, kao privatna osoba. Od sada ćemo ga gledati kao službenog pretstavnika trećeg po veličini grada Jugoslavije! Živeo! Novi vel. župan 10. maja preuzima agende“.

Već 15. maja javlja bivši veliki župan i gradonačelnik

dr. Stipan Matijević u Nevenu, da je otvorio svoju kr. javno beležničku kancelariju.

Trijanonski mir je potpisan 4. junija 1920. god. sa ovom ceremonijom i tokom, po zvaničnom saopćenju:

„Pariz 4. juna 1920. god. Danas u 4 sah. popodne izvršen je u Versaju potpis mira sa Mađarskom. Ceremonija je izvršena u palati Grand Trianon, i trajala je oko 20 minuta. Predsedavao je Milran, Francuz, s desne je strane sedeo američki, a s leve britanski mirovni delegat. Ostali delegati po istom redu kao i pri ranijim ceremonijama ovake vrste. Oko 4 i po sah. uvedeni su mađ. delegati: njihov ministar za socijalne poslove August Benard, i izvanredni opunomoćeni poslanik Alfred Draše Lazar. Oni su zauzeli mesta na krajnjoj levici, sada već istorijskog stola u obliku potkovice. Milran je pozvao kratkim govorom mađ. delegate da potpišu ugovor o miru, koji je, rekao je, istovetan sa tekstom, koji im je podnesen 6. maja o. g. Na to su pristupili mađ. delegati k stolu, na kojem su ležali originalni primerci ugovora o miru, i potpisali ih. Posle njih potpisao je kao prvi od saveznika američki ambasador, a zatim redom svi ostali zastupnici saveznika, pridruženih i prijateljskih država.

Posle potpisa ustao je Milran i izjavio, da je sednica zaključena. Mađ. delegati su odmah napustili dvoranu, i otišli u svoj hotel, a saveznički delegati pozvani su na zakusku u bife, u susednu salu. Valja naročito istaknuti, da su jugoslavenski, čehoslovački i rumunski delegati došli zajedno iz Pariza, i pojavili se korporativno, kao jedna grupa. Posle potpisa ugovora o miru, oni su uzajamno čestitali jedan drugom na pobeđi i oslobođenju svoje podjarmljene braće. Među gostima je bio grčki Kralj, maršal Foš, i princ od Udine. Ugovor o miru su potpisali od strane saveznika: Amerika, Engleska, Francuska, Italija, Belgija, Čehoslovačka, Jugoslavija, Rumunska, Grčka, Portugalija, Kina i Japan“.

Junija 12. t. g. novi vel. župan subotički dr. F. Sudarević izdaje narodu u Subotici ovaj proglas:

„Narode! Petogodišnji je rat dovršen! Mir je potpisan! Krv, koju su potokom proivali naši sinovi, evo donela je plemenitoga ploda — naše oslobođenje! U ovom času moramo se u prvom redu setiti krvavih žrtava, što su naša mila braća Srbijanci doprineli za naše oslobođenje, zajedno sa jugoslavenskim legijama. Moramo se setiti orijaškog rada Jugoslavenskog Odbora, i naše braće u Americi, koji su moralno i materijalno pomagali taj rad. Moramo se setiti naših slavniha saveznika, na čelu sa Amerikom, i njenim dičnim pretседnikom Vilzonom. Svima njima neka bude hvala i večna slava.

Narode! Svima su nama žive uspomene na naše robovanje! Ta još su nam sveže rane na duši i srcu, što nam ih zadadoše naši bivši gospodari. Ali svaka sila zavremena! Prođe i to, i sada, kada se radi blago sunce naše slobode, pokažimo se dostoj-

nima te slobode. Pokažimo našim sugrađanima, da je naš narod jedan od najplemenitijih na svetu, vraćajmo im dobro za zlo, jer zadovoljstvo sviju građana je jedino jamstvo za opstanak i napredak svake države. A mi građani Subotice, jednog od najvećih gradova Jugoslavije, kojem je sudba dosudila, da bude straža na najsevernijoj tački naše mile Otadžbine, budimo svesni zadaće, koju nam je udes namenio!

Narode! Granice su utvrđene! Sudbina naše mile Subotice je odlučena, i Subotica nije više mađarski, nego je jugoslavenski grad. Subotica je doživela najsvečaniji trenutak u svojoj historiji!

Na dan 20. juna dati ćemo na jednostavan, ali dostojan način izražaja našem veselju. U ovim svečanim trenucima molim svakog brata i sugrađanina, bez razlike vere i narodnosti, da se priključi ovoj slavi.

Ja pozivam građanstvo, da okiti svoje domove državnom trobojnicom, da svaki u svojoj crkvi prisustvuje svečanoj Bogoslužbi, koja će se održati u 10 sati pre podne, a posle toga svaki da dođe na svečani zbor, koji će se održati pred Varoškom Kućom.“

Detaljni program proslave protekao je po utvrđenom planu.

U osam i po sah. pre podne održana je svečana sednica Gradskog Senata sa jedinim dnevnim redom: potpis mira.

U sednici vel. župan i gradonačelnik g. dr. V. Sudarević izveštava, da je Mir potpisan, te iznosi veliku radost našeg celog grada radi toga. Čita kao predlog depeše o vernosti Kralju i Regentu, koje će se otposlati. A duboko potresen neodređenom još sudbinom bajskog trokuta predlaže, da se kr. vladi pošlje ovaj brzoglas: „Zastupstvo slobodnog kraljevskog grada Subotice, prigodom proslave potpisa mira šalje visokoj kr. vladi pozdrav. Ujedno upotrebljuje ovu priliku, da u ime od straha zanemljenoga naroda našega u spornim krajevima, umoli kr. vladu, da se ona sa svim mogućim raspolagajućim silama zauzme za pripojenje severnoga područja grada Subotice, kao i Bajskog Trokuta Jugoslaviji.

(Jedan deo hatara od Kelebije i Čikerije na sever sa 17000 duša dodeljen je Mađarskoj!)

U teškoj neizvesnosti očekuje ovaj narod od visoke kr. vlade da se naš živalj i ovi bogati krajevi naši neće napustiti!“

U istoj ovoj sednici je doneto — po zapisniku — i ovo rešenje:

„Prošireni Gr. Senat, da ovekoveči istorijski značaj sadašnjosti, određuje, da se u znak i uspomenu našeg oslobođenja i pripojenja majci Jugoslaviji nazove park pred gradskim kolo-dvorom parkom Nj. Vel. Kralja Petra I., i da se u ovom parku podigne spomenik, kao budna opomena budućim pokoljenjima na bratsku slogu, ljubav i jedinstveni rad! Nadalje da se Košutova ulica prozove ulicom Njeg. Visočanstva Regenta Aleksandra. — Za podignuće spomenika osnuje se javni fond, koji će iz dobro-

voljnih prinosa stvoriti nužnu glavnicu, da se uzmogne oživiti ova ideja. O čemu se sa postojećom odlukom radi daljnijeg naređenja izvešćuje Gradsko Veće!"

U isto ovo vreme, u 8 i po sah. pre podne, skupljaju se svi činovnici gradske uprave, izaslanici svih vojnih i državnih ustanova i javnih korporacija u Velikoj Većnici.

Posle svečane sednice Proširenoga Senata, Gradski odnosno Prošireni Senat sa prisutnim predstavnicima vojnih i drž. ustanova i javnih korporacija polazi na blagodarenje u srpsku prav. crkvu, koje će se u 9. sah. održati. Reč u crkvi izgovorio je gost iz Sombora pop Marko Pavlović.

Posle blagodarenja polaze učesnici na svečano bogoslužje — Te Deum — u crkvu sv. Terezije. Svečani Te Deum održan je u 10. sah. U isto vreme održano je bogoslužje i u crkvama ostalih veroispovesti. Na ovim blagodarenjima su učestvovali izaslanici grada i vlasti. Za to vreme su sva zvona zvonila. U crkvi je bila sva školska omladina.

Posle toga je održan svečani zbor naroda pred Gradskom Kućom, gde je govoreno o značaju dana, i odakle je poslat brzogaj Kralju i Regentu. Isto je zamoljena vlada za zaštitu Bajskog Trokuta.

Zatim je bilo primanje i podvorenje kod župana u Gradskoj Kući.

Ujutro rano oko 8 sati, a i posle zboru do 1 sata, koncertovala je na ulici vojna muzika.

Dotle se međutim sa južne strane Varoške Kuće dizao uveliko dim i ugodna para, a na žari na ražnju pekli su se za narod volovi — po prastarom običaju, boljega sećanja radi. Naravno, da je bilo spremjeno i vina u izobilju.

Silan narod je sa zadovoljstvom gledao spremu čudne zakuske, koja će biti zalivena škafovima ovoga dobra vina iz gradskoga podruma!

Veselje je trajalo duboko u noć. I sada se o njemu priča i spominje. I nek se spominje.

Ponovno osvajanje Kelebije 21. VIII. 1921.

Priča se, da su naši eksperti pri Mirovnoj Konferenciji u Parizu, koji su imali mnogo muke, da nam i samu Suboticu zadrže, smetli sa uma, da je i Kelebija sastavni deo subotičkoga hatara. Uvek se govorilo kao o krajnjoj tački samo o Subotici, tako da se, kad je bilo govoreno o razgraničenju, sa protivne strane reklo: „Dobro, Subotica neka ostane Jugoslaviji! Od Kelebije, (koja je na mapi imala posebnu oznaku svoje željezničke stanice), počinje Mađarska!“ Drukčije se neda ni zamisliti, da bi naši dozvolili, da Kelebija, koja je većinom srpska, i koja je dala i dobrovoljaca, ostane u Mađarskoj. Na Kelebiji još i ima nešto

Srba, a od Kelebije do Pešte više nijednoga, osim tri-četir porodice, koje su sa Tompom otpale od nas!

Još 23. avgusta 1919. godine donele su doduše sve naše novine ovu vest:

„Beograd, 20. VIII. 1919. g. Presburo, Ministarstva Spoljnih Poslova zvanično saopštava: Odlukom najvišeg Saveta Konferencije Mira utvrđena je granica Kraljevstva SHS. u Bačkoj. Granica ide počev od Tise linijom, čiji je glavni pravac od istoka na zapad, prolazeći južno od Reske, sekući željezničku prugu Subotica—Kiškunhalaš (peštanska pruga) na 3 kilometra jugoistočno od stanice Čik. Zatim linijom, čiji je glavni pravac severoistočno, jugoistočno i zapadno sekući prugu Subotica—Baja na prvom kilometru istočno od stanice Čikerija, izlazeći na reku Kidoš kod njene okuke, na 4 kilometru istočno, severoistočno od Bačmadaraša dolinom te reke na zapad sekući barovit predeo Ridice, tako, da to selo nama ostaje. Od reke Kidoša na 8 kilometru jugoistočno od željezničke raskrsnice kod Ridice, zatim na zapad jugozapadno između sela Santova i Berega, sekući glavni rukav Dunava na 8 kilometru od kote(?)“

Po tome razgraničenju sva Gornja Kelebija sa srpskim šorom, kao i dobar deo Čikerije, imao bi ostati u Mađarskoj. Granica bi bila na 3 kilometra od Subotičke Gradske Kuće, iza fabrike Zorke, na raskrsnici kelepskog i miljkutskog puta! Dobar puškomet! Iako se to znalo, niko nije verovao, da će to tako zaista i biti! Ko bi još mogao verovati, da će naši to dati! Tim više, što to onda nije bilo ni aktualno, jer samo razgraničenje nije izvršivo odmah.

Ono je trebalo biti izvršeno na našu štetu, i to tek sada, o mađ. nacionalnom prazniku Sentištvanu 20. avgusta 1921. god.

Još 17. avgusta dobio je veliki župan Paja Dobanovački poverljivo obaveštenje, da se Mađari uveliko spremaju, da 20. avgusta uđu u Bajski Trokut, i da zauzmu svu Trijanonsku graničnu liniju. Naš župan je to putem svojih ljudi sutradan proverio, i doznao da Mađari zaista na liniji Segedin—Baja skupljaju vojsku, da to učine. On je gledao, da to na svaki način spreči, bar što se tiče srpske Kelebije, mada je 19. avgusta do podne već i poslednja nada otkazala. Iz armije u Novom Sadu dobiveno je izvešće, da je vojska dobila naređenje, da se povuče na trijanonsku liniju!

Situacija je time postala odviše kritičnom. Pošto je na Kelebiji i na zemljištu, koje je bilo dodeljeno Mađarima, bilo vrlo mnogo pokretna imanja gradskog i privatnog, to za svaki slučaj župan naredi za 19. avgust evakuaciju svega živog blaga, hiljade isečenih hvatova šumskog drveta, sviju pokretnih delova sa opštinskih škola, lugarskih kuća itd. Župan je naredio gradskom kapetanu Đoki Tilingeru, da rekviriše 2000 kola, sa kojima će ovo izvršiti. Sve se to ima dognati iza granične raskrsnice na Miljkutskom putu.

Dok je župan Paja Dobanovački lupao glavu i smišljao šta da radi, kako da nastavi posao, i na koji način, da izbegne ovoj neželjenoj evakuaciji Kelebije, dobri Bog je udesio, da se Dobanovački baš u taj najkritičniji čas sastane sa svojim, a i našim subotičkim prijateljem i drugom, komandantom onda peš. brigade i sviju graničnih trupa brig. den. Milosavom Damjanovićem u njegovoj kući. I tako blagodareći slobodnoj i rizičnoj inicijativi ove dvojice odlučnih ljudi, koji se pokazaoe doraslim svome položaju, na kojem su oni onda bili, usleduje naša: „danuncijada“ na Kelebiji! Blagodareći samo njihovoj predusretljivosti i ovaj značajni deo istorije grada Subotice dobija svoga hronografa! Pošto o tome nigde ni zapisa, ni traga u zvaničnim aktima nema, to se vidi i njegov značaj! Pogadam misao cele Subotice, kada im na svemu zahvaljujem, a gotovo na datim podacima.

Uzimam slobodu da saopćim skoro celo interesantno pismo div. denerala g. Mil. Damjanovića inspektora celokupne pešadije iz Beograda, koje ću ja glosirati nekim varijantama istih događaja onako, kako ih je onda videla vesela i zadovoljna sa tim poslom dobra duša župana Paje Dobanovačkoga.

Pismo glasi: „Beograd, 24. oktobra 1930. g. Dragi Marko!

Dobio sam Tvoje drago pismo od 20. tek. meseca, pa hitam, da Ti odgovorim, jer vidim, da su Ti podatci o našem osvojenju Kelebije potrebni što pre. Milo mi je, što si baš Ti preduzeo, da se pokolenju preda u nezaborav ona veličina oduševljenja, koja je kretala ondašnje saradnike na omeđavanju i utvrđivanju granica naše lepe Otadžbine, a među kojima si Ti i rečju i delom zauzeo vidno mesto. Veličina Tvoga preduzeća jeste baš u tome, što iznosiš pregnuće vrlo daleko od evropskog aeropaga, koji je krojio kapu, kako tupim makazama, isto tako i nepoznavanjem glave, za koju je istu krojio. Od toga je nastupilo više šteta. Iz toga razloga nalazim, da je potrebna prosta, očigledna, razumljiva i čista istina da provejava kroz napis o osvojenju Kelebije, i da se ona plastično predstavi, te da služi kao izvorno delo, a ti si za to veoma pogodan i potpuno sposoban.

Kao što ti je poznato mi smo držali demarkacionu liniju severno od Baje, sela Čavolja i Meljkuta, pa preko Tompe, Tompanskih pašnjaka, Dobo pustare, severno od Madaraša na Resku. O evakuaciji ove linije doznalo se u poslednjem momentu u diviziji. Ja sam kao komandant brigade, pod kojom su stajale sve trupe na demarkacionoj liniji između Dunava i Tise, isto tako saznao u poslednjem momentu, i trupe su se imale samo da povuku na novu određenu liniju ugovorom u Trijanonu. Nikakvog naređenja nije bilo za nekakvu intervenciju od trupa u Subotici pri zauzimanju nove linije od delova, koji se povlače sa demarkacione linije. Mi smo vojnici očekivali svršeno delo kao i obični građani, jer je tome uzrok bio povlačenje na vrat na nos. Gradska vlast u Subotici preduzela je neke mere, da bi sa teritorije, koja je bila gradska svojina, a koja je sada ostajala Madarskoj, prenela drva i još nekakav materijal, ali usled kratkoće vremena to je samo delimično uspelo.

Kelebija za svoje spasenje kao i ceo Subotički atar severno od Subotice ima da blagodari jedino slepom slučaju. Ja sam bio pozvao na ručak kod mene Gospodu Julkicu i Paju Dobanovač-

kog ondašnjeg velikog župana. Gospoda je Julkica došla na ručak, ali Paje nije bilo. Pitao sam nekoliko puta Županiju, i činovnik je odgovorio, da je otišao ka Kelebiji. Mi smo ga čekali do 13 sah. a tada smo seli da ručamo. Oko 14 sahati došao je Paja mojoj kući, i kada sam ga upitao gde je bio, odgovorio je, da je bio na Kelebiji, i da je tamo kaos, jer naši ljudi begaju sa severnog dela Kelebije, koji ima da ostane Mađarima, napuštajući svoja imanja, i spasavajući ono, sto se može poneti. U toj opštoj pometnji on se je našao kao organ vlasti da uspokoji svet, jer nikakvog naređenja nije bilo od nadležnih pretpostavljenih vlasti Županu Subotičkom na sva njegova pitanja u svim ministarstvima.

U razgovoru on mi reče, da će opet da ide do Kelebije, da vidi šta se tamo događa. Dogovorimo se, da odem i ja, pošto u kancelariji nisam imao naročitog posla. Sedosmo na gradska kola, i uputimo se ka Kelebiji putem pored fabrike Zorke, i dalje pored škole peskovitim putem ka Gornjoj Kelebiji. Kada smo naišli u selo, videli smo kako svet beži sa mađarskog dela Kelebije, noseći na kolima hranu, razne stvari, a i u rukama po nešto. Čim su nas videli počeli su zapomagati: „Jao gospodine a kuda ćemo mi sada?! Moramo da ostavimo naše kuće, jer će nas Mađari kao Srbe sve pobiti!“ Jedna starija debela žena poče da kuka, jer su joj dva sina bili dobrovoljci* pa će ih Mađari odmah pobiti, i svi su morali pobeći ka Subotici. Mi smo ih umirivali, da budu strpljivi, i da će se vlast o njima starati. Paja reče, evo ovde i vojnoga komandanta, pa ćemo zajedno da učinimo sve što se može. Dok se ovo dešavalo oko nas se okupilo dosta ljudi, koji su bili utučeni, jer su to bili dobri Srbi, koji su oslobođenje jedva dočekali, a mnogi su od njih bili i dobrovoljci. Može se zamisliti njihova duševna depresija pri pomisli, da treba i na dalje da budu mađarski robovi, i da je prosuto sve njihovo lično patriotsko pregnuće**.

Mi smo znali, da granica ima da dode do škole, koja je na Kelebijskom putu, gde se seče sa meljkutskim, a to je značilo uzeti celu Kelebiju i zagaziti u samu Suboticu. Mirovna je Konferencija bila suviše daleko, naš bol suviše veliki, značaj zakoračivanja Madara u samu Suboticu potpuno jasan. Sloboda našega življa plaćena je neizmernim i svetim žrtvama, pa pri pomisli, da se ima od tela naše nove države da kida jedan

* Njezini sinovi su Tima i Stevan Milutinović; iz Subotice i Šandora behu još i ovi dobrovoljci: dr. Dragomir Dimitrijević, Vojin Radić, Miloš Georgijević, Jeremija Poljaković, Antonije Bošnjaković, Lazar Camrag, Filip Krnjski, Milovan Rakić, Vlada Svirčević, Vitomir Grbić, Vojin Pušin, Sava Medanski, Sergije Manojlović, dr. Tihomir Dimitrijević, Ilija Sibinkić, † Milorad Kutuzov poginuo, † Bogdan Bojić poginuo, Mata Dragić, Mladen Bojić, Sava Krnjski i Tima Borocki.

** Na Kelebiji se na vrat na nos radilo uz plać i proklinjanje rodoljubivih Kelepečana, koji nisu hteli živi u Mađarsku, već su i oni sve svoje imanje potovarili na kola i kao pogoreli trkom krenuli u Suboticu i Sandor! Zaista strašna to slika beše i očajna situacija. Jedna od onih najgorih, koje su se ranije često mogle videti na graničnim linijama za vreme krvava rata!

svestan deo našega življa, i da i na dalje robuje, a koji je deo kroz vekove i teškoće očuvao naše ime i naše pravo na Severu, zadavalo nam je veliki bol i tešku brigu. Paja i ja smo morali nešto preduzeti, te da mi mali ukažemo, gde je pravda, i gde je prag preko koga: „ne nogom poganom“! Mi smo uzeli na sebe ulogu Mirovne Konferencije, i rešismo se, da obeležimo severne granice nove države, da spasemo Kelebiju, a gradu Subotici zalede, te da ona ne bude uvek bez mirnog sna i predanog rada. Klemanso i Foš su otpočeli izvršenje svoje odluke i stvorili delo, koje je najzad i Mirovna Konferencija blagoslovila, te danas Subotičani, ako hoće da vide mađarsku perušku, treba da prilično izšetaju iz varoši ka severu!

Pri obeležavanju nove granične linije po našem shvatanju, na koju treba sutra pre podne da stignu naše trupe, koje se povlače sa demarkacione linije, mi smo imali na umu, da ta linija treba da obuhvati selo Gornju Kelebiju, i da ide ispod njega, gde je teren bez jačeg našeg naselja. Ta nam se linija nudila od peskovitog i golog Cavoľja kola 131, pa preko jednog vrlo malog brežuljka od peska kraj puta za Pijukoviće vinograd, gde se je svršavao nasut drum (Belovljeva čoša), a put je kroz Kelebiju bio peskovit i nenasut. Odatle je obeležena linija preko jednog oraha u pop Isinom vinogradu (tako tad rekoše), i to vezivanjem jedne bele ženske kecelje, i tako dalje ka pruzi od Čikerije—Baje. Ovo obeležavanje vršili su sa nama sami Kelepčani, a Paja i ja smo seli u jedna njihova obična kola, i bili smo praćeni od mnogih drugih seljaka, jer je brzo po selu pukao glas, da mi obeležavamo granicu. Jedan Kelepčanin je doneo jednu novu srpsku zastavu, koja je bila duga nekoliko metara, što nas je jako iznenadilo, i mi smo je poboli na onaj peščani brežuljak. Bilo je i komičnih scena kao npr. kada smo došli blizu Meljkutskog puta u obeležavanju granice, jedan seljak, koji je imao tu kuću, počeo je da nas preklinje, da i njegov vinograd ude u našu državu! Mi smo pristali, i kako nismo imali nikakav znak za obeležavanje granice na drvetu, to je on otrčao kući, i doneo neku belu ženinu suknju, te je obesismo na drvetu. Nastao je posle toga jedan usiljen smeh!

Tako mi ograničismo severne mede naše granice, vazda imajući na umu, da što više ostane — Subotici! Svet se je u

Toga 19. avgusta popodne, kada je sa kolima pošao župan na granicu sa den. Damjanovićem na kelebiskom putu su oni već sreli ovu strašnu i očajnu sliku. Kolija jedno na drugom. Sve hiti, a ne može napred, jer se sve zaglavilo u onom vijavcu pesku, na kojem je cela Kelebija. U samom selu još mnogo gore. Žene koje su još ostale u selu grdile su i psovale:

— Evo vam naše dece pa ih bolje pokoljite vi, nego Mađari! veli jedna.

— Vi ćete se odavde izvući! Lako je vama, a mi ćemo ostati, da nas kolju — rekla je druga, kad ih je obećavanjem tešio župan, da će im pomoći.

Da će održati svoju reč, i ujutro sa njima zajedno dočekati Mađare, sverovale su mu žene tek onda, kada su uz njega videle i den. Damjanovića, i kad je dao tri lica uhapsiti, i oterati u Suboticu u aps zbog širenja obespekujavajućih vesti. To je utišalo paniku i sprečilo možda i katastrofu stotinak naših porodica.

nekoliko umirio, jer je uvideo, da smo mi učinili sve ono, što su oni u nuždi nalazili za moguće, i to vlast i civilna i vojna! Šta će sutrašnja zbilja da donese, bilo je drugo pitanje, ali je glavno, da je učinjeno sve, da ne izdahne naša i njihova nada. Kako je već bilo veče, to se kretosmo ka Subotici. Koliko je srpskih i bunjevačkih očiju sklopljeno da prospava noć, koja ih deli od dana „biti i nebiti“, dana slobode i daljeg ropstva, teško je reći, ali su Mađari u Kelebiji sigurno mirno zaspali, verujući, da je sutrašnji dan ipak izvršenje volje Trianonskog ugovora. „Ali“ je ostalo „ali“ u punom svome značenju!

Sve, što je do sada prema granici učinjeno, bilo je delo dobre volje i shvaćenih interesa, i protkano najčistijim pobudama patriotskog osećanja. Ali je to bila samo želja, možda bezumna i neostvarima. Dela traže sankcije!

Pajina i moja današnja radnja biće mrtvorodenče, ako ne bude koga da silom potkrepi te želje, te da se preko odluke dode i do rešenja. Od zvaničnih i nadležnih vojnih pretpostavljenih nije bilo nikakve dalje instrukcije, nego se imalo da čeka povlačenje naših trupa sa demokracione linije na obeleženu Trianonsku graničnu liniju, a njihov se dolazak na tu liniju očekivao sutra oko 10 sati pre podne.

Ostati neaktivan značilo je primiti nepravdu. Upustiti Kelebiju značilo je od unakažene Subotičke teritorije otkinuti još jedan znatan deo, još više osiromašiti je, a što je najglavnije, lišiti se izvrsne predstraže prema neprijatelju. Mi vojnici vrlo dobro znamo značaj sigurne predstraže za miran početak i plodan rad.

Subotica mi je bila poznata iz moga dakovanja. Ja sam je voleo onom ljubavlju, koja se rađa za narodne ideale, a ona je za nas u Srbiji takva bila na Severu. Moja se ljubav povećala i pojačala, kada sam tu služeći našao Vas moje dobre i iskrene prijatelje, koje i danas u srcu toplo nosim. Učiniti za Suboticu, a preko nje i za Vas sve, bila je za mene pored pitanja dužnosti i pitanje časti.

Kada sam stigao u veče u Suboticu, ja sam obavestio moga komandanta divizije denerala g. Ivana Pavlovića o svemu, što sam video, i što smo preduzeli Paja i ja. Predloženo mu je, da bi dobro bilo, da sutra ovu obeleženu liniju, na koju će se zaustaviti naše trupe, potkrepe trupe iz garnizona, te da se jače izrazi naša nova željena i obeležena granična linija. Komandant se divizije složio sa predlogom, s tim da od komandanta konjičke divizije denerala g. Dragutina Okanovića tražim dva eskadrona, no pod uslovom, da apsolutno ne sme biti krvoprolića, jer bi to izazvalo nedogledne diplomatske zaplete, i da sam prema tome ja lično odgovoran.

Potrazio sam denerala g. Okanovića, i našao ga na večeri kod Beograda. Izložio sam mu stanje stvari i zamolio ga, da mi

stavi pod komandu dva eskadrona konjice. On je odgovorio, da mi to na usmeno traženje ne može dati, no da ja podnesem i pismen raport, što sam ja i učinio. Sa Pajom sam se dogovorio, da sutra pođemo, ako se ne varam, oko 7 sati, jer smo se nadali, da će naše trupe stići na obeleženu liniju oko 10 sati pre podne.

U 7 sati sutra u jutro pošli smo od „Beograda“ kafane putem za Kelebiju. Kod Zorka fabrike sačekala su me dva eskadrona konjice. Na raport mi je izašao major g. Đoka Blagojević kao stariji komandir eskadrona, a drugi komandir, mislim, da je bio kapetan I. klase g. Ljuba Stojilović. Posle primljenog raporta ja sam naredio kapetanu g. Ljubi Stojiloviću, da on sa eskadronom ide duž nove granične linije od železničke pruge Subotica-Kelebija istočno, i da dođe u dodir sa našim delovima, ali da vodi strogo račun, da apsolutno ne sme doći do nekog incidenta. Majoru g. Blagojeviću naredio sam, da sa eskadronom jaše pozadi nas. On je odredio jednoga održača veze, koji je jahao pozadi naših kola na izvesnom odstojanju.

Konji su išli hodom, jer je put vodio preko dubokog živog peska. Ušli smo u selo Kelebiju, i kada smo došli na deo puta, sa koga se vidi prestanak nasutog puta, koji vodi sa severa pored Pijukovićevoć vinograda, a to je prilično daleko, ja spazim na drumu nekakve zastave i neku neopredeljenu gužvu i kažem Paji, da mi izgleda, da su to Mađari. On pogleda i vide zaista zastave, ali smo se oba začudili, da su tu već Mađari, jer smo mislili, da će doći tek posle naših trupa koje očekivamo oko 10 sati. Odmah požurismo sa kolima bliže, i uz put videsmo dosta Kelepečana, gde trče nazad u selo, što je izgledalo kao da begaju. Mi ih upitamo šta je, a oni nam odgovoriše, da je već došla Mađarska vojska, i da hoće da oteraju našu stražu, koja je bila na onom malom peskovitom brežuljku na kraju nasutog drumu, a gde je još sinoć pobijena jedna velika nova srpska zastava, pa oni sada trče da uzmu puške, da se sa Mađarima tuku. Odmah im je rečeno, da se glavom nisu šalili, da dode do krvoprolića, jer će onda sve da propadne, i oni će sigurno doći pod Mađarsku. To je pomoglo.

Mi stignemo u blizinu onoga brežuljka, gde stoji naš stražar-pešak, a pored njega njegov komandir straže jedan kaplar, a na nekoliko koraka pozadi onoga brega razapet mali šator. Na ivici sela Kelebije, a i na putu, izvestan broj ljudi i žena posmatraju, šta se dešava i javljaju, da su Mađari već počeli da demoliraju kuće onih Kelepečana, koji su izbegli na našu stranu. Na Mađarskoj strani na drumu 60—70 mađarskih vojnika, sve nekakvi niži podoficirski činovi. Jedan je od njih bio došao i uhvatio našega stražara za ruku i mađarski mu govorio, — naravno da ovaj nije razumeo, — ali smo doznali, da ga je upućivao nazad ka Subotici. Ovaj je stražar ostajao na mestu sa odgovorom, da nezna šta on govori. Pozadi ovih mađarskih vojnika, a kraj

puta videli su se građani sa nekim zastavama, koji su sigurno bili mađarske narodnosti.

Čim smo sišli sa kola, mi smo otišli do onoga našega stražara, i pošto je Paja znao mađarski, to je on pitao, ima li tu koji oficir, i došao je jedan potporučnik. On mu je kazao, da je on veliki župan a ja komandant brigade. Tražio je, da onaj podoficir ne dira našega stražara. Pitao ga je, gde je komandir, i ovaj mu je odgovorio, da je tamo pozadi kod one kafane na čošku, gde put savija za imanje Pijukovićevo. Paja mu naredi, da odmah zove svoga komandira. Ovaj se u prvo vreme kao nećkao, ali posle ode, da pozove komandira.

Komandir je ubrzo došao, i to je bio omanji čovek, crno-manjast i čina kapetanskog. Paja mu je kazao, ko je on a ko sam ja. U isto doba kazao mu je, da oni ne mogu dalje, no da je to linija, gde naši vojnici ima da ostanu. Onaj je kapetan protestovao, i izneo nam je jednu kartu, u koju je bilo tačno ucrtano svaćije imanje i obeležena tačna linija, koju su oni po Trijanonskom ugovoru imali da posednu, a ona je išla do one škole na putu. On je izjavio, da on ima naredenje da posedne tu liniju, i da će on to i da izvrši, jer je video samo onu stražu od nekoliko vojnika, nas nekolicinu bez oružja, i one Kelepečane, koji su posmatrali ovo polemisanje.

Ja sam neprestano govorio Paji, da on kaže onom kapetanu, da ne bude uporan, i da se mi lepo i prijateljski sporazumemo, i to u toliko pre, što ovu liniju ima konačno da odredi komisija, koja će doći za razgraničavanje. Meni je neprestano lebdela pred očima moja lična odgovornost, ako dode do borbe, i to zbog toga, što mi uzurpiramo bespravno odluku jednog mirovnog ugovora! Diplomatske posledice bile bi nedogledne, i nikakvo opravdanje ne bi se primilo za mene lično, i ja bih platio ceo ceh, pošto sam komandant trupa. Kapetan je neprestano pokazivao onu kartu. Paja je bio ljut zbog njegovog opiranja, ali smo morali da gledamo, samo da ne dode do sukoba, inače je stvar propala!

Dok se ovo savetovanje i pogađanje vodilo, oni mađarski vojnici na jedan put počeo da se razvijaju u streljački stroj preko drumu ka onoj šumarskoj kući sa očiglednom namerom da nas napadnu. Situacija je bila u barutnom buretu. Eskadron majora g. Blagojevića išao je polako putem ka nama, ali onaj vojnik, održač veze, kada je video, šta se dešava, dao je eskadronu znak da požuri, i komandir je komandovao galop u razvijenom frontu. Putem se video samo jedan oblak od prašine, koji je progutao eskadron. U jednom magnovenju pozadi nas na 40—50 koraka komandir je zaustavio eskadron, i kada se razide ona prašina, Mađari su videli ceo eskadron pred sobom. Ta ih je pojava konsternirala. Onaj je kapetan bio bleđ kao krpa i promućao je: „Ja se pred silom pokoravam, ali ćemo protestovati u Parizu“. Nama je pao kamen sa grudi, jer je onaj

svestan deo našega življa, i da i na dalje robuje, a koji je deo kroz vukove i teškoće očuvao naše ime i naše pravo na Severu, zadavalo nam je veliki bol i tešku brigu. Paja i ja smo morali nešto preduzeti, te da mi mali ukažemo, gde je pravda, i gde je prag preko koga: „ne nogom poganom“! Mi smo uzeli na sebe ulogu Mirovne Konferencije, i rešismo se, da obeležimo severne granice nove države, da spasemo Kelebiju, a gradu Subotici zalede, te da ona ne bude uvek bez mirnog sna i predanog rada. Klemanso i Foš su otpočeli izvršenje svoje odluke i stvorili delo, koje je najzad i Mirovna Konferencija blagoslovlila, te danas Subotičani, ako hoće da vide mađarsku perušku, treba da prilično izšetaju iz varoši ka severu!

Pri obeležavanju nove granične linije po našem shvatanju, na koju treba sutra pre podne da stignu naše trupe, koje se povlače sa demarkacione linije, mi smo imali na umu, da ta linija treba da obuhvati selo Gornju Kelebiju, i da ide ispod njega, gde je teren bez jačeg našeg naselja. Ta nam se linija nudila od peskovitog i golog Čavolja kola 131, pa preko jednog vrlo malog brežuljka od peska kraj puta za Pijukovičev vinograd, gde se je svršavao nasut drum (Belovljeva čoša), a put je kroz Kelebiju bio peskovit i nenasut. Odatle je obeležena linija preko jednog oraha u pop Isinom vinogradu (tako tad rekoše), i to vezivanjem jedne bele ženske kecelje, i tako dalje ka pruzi od Čikerije—Baje. Ovo obeležavanje vršili su sa nama sami Kelepčani, a Paja i ja smo seli u jedna njihova obična kola, i bili smo praćeni od mnogih drugih seljaka, jer je brzo po selu pukao glas, da mi obeležavamo granicu. Jedan Kelepčanin je doneo jednu novu srpsku zastavu, koja je bila duga nekoliko metara, što nas je jako iznenadilo, i mi smo je poboli na onaj peščani brežuljak. Bilo je i komičnih scena kao npr. kada smo došli blizu Meljkutskog puta u obeležavanju granice, jedan seljak, koji je imao tu kuću, počeo je da nas preklinje, da i njegov vinograd uđe u našu državu! Mi smo pristali, i kako nismo imali nikakav znak za obeležavanje granice na drvetu, to je on otrčao kući, i doneo neku belu ženinu suknju, te je obesismo na drvetu. Nastao je posle toga jedan usiljen smeh!

Tako mi ograničismo severne međe naše granice, vazda imajući na umu, da što više ostane — Subotici! Svet se je u

Toga 19. avgusta popodne, kada je sa kolima pošao župan na granicu sa den. Damjanovičem na kelebijskom putu su oni već sreli ovu strašnu i očajnu sliku. Kolija jedno na drugom. Sve hiti, a ne može napred, jer se sve zaglavilo u onom vijavcu pesku, na kojem je cela Kelebija. Usamom selu još mnogo gore. Žene koje su još ostale u selu grdile su i psovale:

— Evo vam naše dece pa ih bolje pokoljite vi, nego Mađari! veli jedna.

— Vi ćete se odavde izvući! Lako je vama, a mi ćemo ostati, da nas kolju — rekla je druga, kad ih je obećavanjem tešio župan, da će im pomoći.

Da će održati svoju reč, i ujutro sa njima zajedno dočekati Mađare, sverovale su mu žene tek onda, kada su uz njega videle i den. Damjanovića, i kad je dao tri lica uhapsiti, i oterati u Suboticu u aps zbog širenja obespekujavajućih vesti. To je utišalo paniku i sprečilo možda i katastrofu stotinak naših porodica.

nekoliko umirio, jer je uvideo, da smo mi učinili sve ono, što su oni u nuždi nalazili za moguće, i to vlast i civilna i vojna! Šta će sutrašnja zbilja da donese, bilo je drugo pitanje, ali je glavno, da je učinjeno sve, da ne izdahne naša i njihova nada. Kako je već bilo veče, to se kretosmo ka Subotici. Koliko je srpskih i bunjevačkih očiju sklopljeno da prospava noć, koja ih deli od dana „biti i nebiti“, dana slobode i daljeg ropstva, teško je reći, ali su Mađari u Kelebiji sigurno mirno zaspali, verujući, da je sutrašnji dan ipak izvršenje volje Trianonskog ugovora. „Ali“ je ostalo „ali“ u punom svome značenju!

Sve, što je do sada prema granici učinjeno, bilo je delo dobre volje i shvaćenih interesa, i protkano najčistijim pobudama patriotskog osećanja. Ali je to bila samo želja, možda bezumna i neostvarima. Dela traže sankcije!

Pajina i moja današnja radnja biće mrtvorodenče, ako ne bude koga da silom potkrepi te želje, te da se preko odluke dođe i do rešenja. Od zvaničnih i nadležnih vojnih pretpostavljenih nije bilo nikakve dalje instrukcije, nego se imalo da čeka povlačenje naših trupa sa demokracione linije na obeleženu Trianonsku graničnu liniju, a njihov se dolazak na tu liniju očekivao sutra oko 10 sati pre podne.

Ostati neaktivan značilo je primiti nepravdu. Upustiti Kelebiju značilo je od unakažene Subotičke teritorije otkinuti još jedan znatan deo, još više osiromašiti je, a što je najglavnije, lišiti se izvrsne predstraže prema neprijatelju. Mi vojnici vrlo dobro znamo značaj sigurne predstraže za miran početak i plodan rad.

Subotica mi je bila poznata iz moga dakovanja. Ja sam je voleo onom ljubavlju, koja se rada za narodne ideale, a ona je za nas u Srbiji takva bila na Severu. Moja se ljubav povećala i pojačala, kada sam tu služeći našao Vas moje dobre i iskrene prijatelje, koje i danas u srcu toplo nosim. Učiniti za Suboticu, a preko nje i za Vas sve, bila je za mene pored pitanja dužnosti i pitanje časti.

Kada sam stigao u veče u Suboticu, ja sam obavestio moga komandanta divizije generala g. Ivana Pavlovića o svemu, što sam video, i što smo preduzeli Paja i ja. Predloženo mu je, da bi dobro bilo, da sutra ovu obeleženu liniju, na koju će se zaustaviti naše trupe, potkrepe trupe iz garnizona, te da se jače izrazi naša nova željena i obeležena granična linija. Komandant se divizije složio sa predlogom, s tim da od komandanta konjičke divizije generala g. Dragutina Okanovića tražim dva eskadrona, no pod uslovom, da apsolutno ne sme biti krvoprolića, jer bi to izazvalo nedogledne diplomatske zaplete, i da sam prema tome ja lično odgovoran.

Potražio sam generala g. Okanovića, i našao ga na večeri kod Beograda. Izložio sam mu stanje stvari i zamolio ga, da mi

stavi pod komandu dva eskadrona konjice. On je odgovorio, da mi to na usmeno traženje ne može dati, no da ja podnesem i pismen raport, što sam ja i učinio. Sa Pajom sam se dogovorio, da sutra podemo, ako se ne varam, oko 7 sati, jer smo se nadali, da će naše trupe stići na obeleženu liniju oko 10 sati pre podne.]

U 7 sati sutra u jutro pošli smo od „Beograda“ kafane putem za Kelebiju. Kod Zorka fabrike sačekala su me dva eskadrona konjice. Na raport mi je izašao major g. Doka Blagojević kao stariji komandir eskadrona, a drugi komandir, mislim, da je bio kapetan I. klase g. Ljubi Stojilović. Posle primljenog raporta ja sam naredio kapetanu g. Ljubi Stojiloviću, da on sa eskadronom ide duž nove granične linije od železničke pruge Subotica-Kelebija istočno, i da dođe u dodir sa našim delovima, ali da vodi strogog računa, da apsolutno ne sme doći do nekog incidenta. Majoru g. Blagojeviću naredio sam, da sa eskadronom jaše pozadi nas. On je odredio jednoga održača veze, koji je jahao pozadi naših kola na izvesnom odstojanju.

Konji su išli hodom, jer je put vodio preko dubokog živog peska. Ušli smo u selo Kelebiju, i kada smo došli na deo puta, sa koga se vidi prestanak nasutož puta, koji vodi sa severa pored Pijukovićevoog vinograda, a to je prilično daleko, ja spazim na drumu nekakve zastave i neku neopredeljenu gužvu i kažem Paji, da mi izgleda, da su to Mađari. On pogleda i vide zaista zastave, ali smo se oba začudili, da su tu već Mađari, jer smo mislili, da će doći tek posle naših trupa koje očekivamo oko 10 sati. Odmah požurismo sa kolima bliže, i uz put videmo dosta Kelepečana, gde trče nazad u selo, što je izgledalo kao da begaju. Mi ih upitamo šta je, a oni nam odgovoriše, da je već došla Mađarska vojska, i da hoće da oteraju našu stražu, koja je bila na onom malom peskovitom brežuljku na kraju nasutog drumu, a gde je još sinoć pobijena jedna velika nova srpska zastava, pa oni sada trče da uzmu puške, da se sa Mađarima tuku. Odmah im je rečeno, da se glavom nisu šalili, da dođe do krvoprolića, jer će onda sve da propadne, i oni će sigurno doći pod Mađarsku. To je pomoglo.

Mi stignemo u blizinu onoga brežuljka, gde stoji naš stražar-pešak, a pored njega njegov komandir straže jedan kaplar, a na nekoliko koraka pozadi onoga brega razapet mali šator. Na ivici sela Kelebije, a i na putu, izvestan broj ljudi i žena posmatraju, šta se dešava i javljaju, da su Mađari već počeli da demoliraju kuće onih Kelepečana, koji su izbegli na našu stranu. Na Mađarskoj strani na drumu 60—70 mađarskih vojnika, sve nekakvi niži podoficirski činovi. Jedan je od njih bio došao i uhvatio našega stražara za ruku i mađarski mu govorio, — naravno da ovaj nije razumeo, — ali smo doznali, da ga je upućivao nazad ka Subotici. Ovaj je stražar ostajao na mestu sa odgovorom, da ne zna šta on govori. Pozadi ovih mađarskih vojnika, a kraj

puta videli su se građani sa nekim zastavama, koji su sigurno bili mađarske narodnosti.

Čim smo sišli sa kola, mi smo otišli do onoga našega stražara, i pošto je Paja znao mađarski, to je on pitao, ima li tu koji oficir, i došao je jedan potporučnik. On mu je kazao, da je on veliki župan a ja komandant brigade. Tražio je, da onaj podoficir ne dira našega stražara. Pitao ga je, gde je komandir, i ovaj mu je odgovorio, da je tamo pozadi kod one kafane na čošku, gde put savija za imanje Pijukovićevo. Paja mu naredi, da odmah zove svoga komandira. Ovaj se u prvo vreme kao nećkao, ali posle ode, da pozove komandira.

Komandir je ubrzo došao, i to je bio omanji čovek, crno-manjast i čina kapetanskog. Paja mu je kazao, ko je on a ko sam ja. U isto doba našega stražara. Pitao ga je, da oni ne mogu dalje, no da je to linija, gde naši vojnici ima da ostanu. Onaj je kapetan protestovao, i izneo nam je jednu kartu, u koju je bilo tačno ucertano svačije imanje i obeležena tačna linija, koju su oni po Trijanonskom ugovoru imali da posednu, a ona je išla do one škole na putu. On je izjavio, da on ima naređenje da posedne tu liniju, i da će on to i da izvrši, jer je video samo onu stražu od nekoliko vojnika, nas nekolicinu bez oružja, i one Kelepečane, koji su posmatrali ovo polemisanje.

Ja sam neprestano govorio Paji, da on kaže onom kapetanu, da ne bude uporan, i da se mi lepo i prijateljski sporazumemo, i to u toliko pre, što ovu liniju ima konačno da odredi komisija, koja će doći za razgraničavanje. Meni je neprestano lebdela pred očima moja lična odgovornost, ako dođe do borbe, i to zbog toga, što mi uzurpiramo bespravno odluku jednog mirovnog ugovora! Diplomatske posledice bile bi nedogledne, i nikakvo opravdanje ne bi se primilo za mene lično, i ja bih platio ceo ceh, pošto sam komandant trupa. Kapetan je neprestano pokazivao onu kartu. Paja je bio ljut zbog njegovog opiranja, ali smo morali da gledamo, samo da ne dođe do sukoba, inače je stvar propala!

Dok se ovo savetovanje i pogađanje vodilo, oni mađarski vojnici na jedan put počеше da se razvijaju u streljački stroj preko drumu ka onoj šumarskoj kući sa očiglednom namerom da nas napadnu. Situacija je bila u barutnom buretu. Eskadron majora g. Blagojevića išao je polako putem ka nama, ali onaj vojnik, održač veze, kada je video, šta se dešava, dao je eskadronu znak da požuri, i komandir je komandovao galop u razvijenom frontu. Putem se video samo jedan oblak od prašine, koji je progutao eskadron. U jednom magnovenju pozadi nas na 40—50 koraka komandir je zaustavio eskadron, i kada se razide ona prašina, Mađari su videli ceo eskadron pred sobom. Ta ih je pojava konsternirala. Onaj je kapetan bio bled kao krpa i promućao je: „Ja se pred silom pokoravam, ali ćemo protestovati u Parizu“. Nama je pao kamen sa grudi, jer je onaj

streljački stroj ostao na mestu kao ukopan. Mi smo odmah izjavili, da oni protestuju u Parizu, a dokle ne dođe otuda rešenje, da je potrebno, da mi lojalno regulišemo graničnu liniju, da ne bi kakogod došlo do borbe među vojnicima zbog nepoznavanja iste.

Onaj je kapetan najzad uvideo opravdanost lojalnog sporazuma u toliko pre, što ta nova linija u istini nije definitivna, a najglavnije, mi smo bili vojnički mnogo jači, i nije znao, šta ima pozadi onog konjičkog eskadrona. Čim je izbegnut sukob i onaj kapetan postao popustljiv, mi smo se osetili u pravu, da zaštitimo što više naše interese.

Neko nam je od Kelepčana kazao, da su Madari već počeli da demoliraju kuće onih, koji su prebegli na našu stranu. To je bio adut u našim rukama, i Paja je odmah tražio od onog kapetana, da se to što pre dovede u ispravno stanje, i da se više ne sme ništa da ruši. Kapetan je pristao na to i izjavio, da će on narediti, da više toga ne bude. Sada je kapetanu predloženo, da se obeleži tačno granična linija sporazumno, i on je na to pristao. Paja je odmah naredio, da dođu nekoliko kola, da bi mogli da Madare i nas voze da određujemo granicu. Čim su naši seljaci videli, da smo mi u preimućstvu, i da se ima da odredi nova granična linija, odmah je neko otrčao i skinuo kecelju sa onog pop Isinog granja, a koja je beležila sinočnu našu graničnu liniju. Dok smo čekali kola, mi smo se već prilično sprijateljili sa onim kapetanom, koji je imao dva vodnika oficira i jednog narednika daka, koji beše crn kao ciganin. Kapetan me upita natučajući srpski, da li poznajem potpukovnika g. Stevana Šapinca. Mene je iznenadilo to pitanje. Ja ga upitam od kuda on njega poznaje, a on mi onda reče, da je on bio zarobljen, i da je bio u oficirskom zarobljeničkom logoru u Nišu, a potpukovnik mu je Šapinac bio komandant. Ja mu rekoh, da je to moj školski drug iz gimnazije i klasni drug iz Vojne Akademije. Dakle led se bio već otopio.*

* Rano ujutro pojavili su se prvi mađarski vojnici u streljačkom gustom lancu. Vojska je skrpljena i od finansa, žandara, i njihovih dobrovoljaca. Za vojskom je očajno duvala jedna vatrogaska prpuškarska (blehmuzika), a rulja pijanih ljudi i žena grajala je u sav glas:

— Smrt vadracima i izdajicama!

Na koti je stajao župan sa den. Damjanovićem, a na 4--5 koraka Kelepčani! Kad im se približio mađ. žandarski narednik, on je tražio, da mu se svi sklone s puta, jer:

— Imam naređenje da idem u Suboticu, a što bude na putu da zbrišem!

— Malo lakše narednice — kaže Dobanovački — do Subotice je daleko, a dotle može ostati mnogo pustih kapa!

Kada mu je po traženju pristupio jedan njihov poručnik, pitao ga je župan, da kaže, gde im je komandant, našto je ovaj naduto odgovorio:

— Eno ga u Sabatki! a možda već i u Ujvideku! (Novom Sadu).

Mađarskim vojnicima, koji su se blizili ne sluteći zla, reče župan, da ne budu ljudi i da beskorisno proliju krv, jer oni neće dalje odavde kročiti!

— Videćemo — sa smehom su neki govorili.

Medutim eskadron sa izvučenim sabljama istupi napred.

U tome stigoše kola i mi posedasmo u njih. Nas je bilo u dvojim kolima, a oni su pošli sa većom pratnjom, jer je pored kapetana, u koliko se sećam, bilo dva oficira i nekoliko podoficira. Izgleda, da nam pored sve naše ljubaznosti nisu verovali, Paja je bio vrlo veseo i razgovoran, što je vrlo dobro uticalo na Madare i olakšavalo sporazum i rad. Prvo smo otišli na Čavolj kota 131, pa odatle na terenu pokazali liniju istočno do pruge Subotica-Kelebija, a zapadno od onoga nasutoga puta, gde je bio onaj peščani brežuljak.

Kako je inicijativa potpuno prešla u naše ruke, to sada Paja reče, da mi idemo napred onim nasutim putem, i njime da odredimo graničnu liniju, dakle da izmenimo sinočnu u našu korist. Tako uradismo, i zauzemosmo i Pijukovićeve vinograd, a uzemosmo sada i one dobrovoljačke kuće, koje su već bile počete da se ruše od strane Madara. Dalje ka zapadu ka Čikerijskoj željezničkoj pruzi išli smo jednim putem, te je severna strana bila Mađarska, a naša južna.

Već je prošlo bio podne i trebalo je što jesti, a i ugostiti one Madare. Naišli smo na jedan zasetak, i tu smo hteli da ručamo, ali nam seljaci rekoše, da su oni siroti i da treba da idemo kod gazde, — oni nam rekoše — da je to švaba Flekenštajn. Odemo do njegove kuće i on je bio kod kuće. Po našoj određenoj graničnoj liniji njegova kuća i jedan deo imanja pripao je nama, a drugi deo imanja Mađarskoj. On nas je vrlo lepo primio, a Paju je i poznavao. Za ručak dobismo nekakav kiseo kupus i pečenje od guske, ali je vina imao u izobilju i to tri vrste. Vrlo smo bili zadovoljni, a i Madari oficiri isto tako, i bili smo gotovo sklopili prijateljstvo, jer smo ih zbilja vrlo prijateljski tretirali i kavaljerski se prema njima odnosili. Posle ručka smo posedeli, a potom otišli ka polaznom mestu, gde smo jutros imali onaj spor. Već je trebalo ići u Suboticu, i sa mađarskim oficirima smo se lepo rastali, a onaj me kapetan pozvao da mu vratim posetu. Tako smo se rastali.

Može se zamisliti kakva je panika, smutnja, dernjava i jauk nastao u redovima, koji okrenuše pete ostavljajući za sobom barjake, prazne balone za vino. Za trofej ostade čak i jedan — bombardon (velika trumbeta), koji se i danas negde u gr. kući čuva.

Iza njihove streljačke linije nalazila se srpska kuća dobrovoljca Time Milutinovića. Zaštićena rulja, koja je imala pik baš na tu kuću, razvršila je svu kuću i demolirala. Tama se spremala da potpali slamu, koju su sneli, kad se ovo nastupanje desilo. U toj gužvi baš stiže i onaj poručnik, koji se predomislio, ipak otišao po komandanta kapetana, i doveo ga!

Klecajući kolenima poručnik je pitao: — A šta sad?

— Povučete se na liniju iza nas! A za ovu kuću postaraćete se, da se nađu krivci radi kazne, i opravićete ju. Dotle će g. kapetan biti naš gost, i sa nama granicu povući.

Kad su se vratili oko 1 sahatu po podne sve je bilo izvršeno, i komandant njihov kapetan otiđe u prijateljstvu. Tada su naši Kelepčani odahnuli, i sutra i preksutra dan su se čistili, grlili i ljubili blagosiljajući njihove spasioce župana Paju Dobanovačkog i den. Milosava Damjanovića, koji kad su se dva dana posle toga s njima našli, morali su se dugo prati od silnih poljubaca.

Na ovoj drugoj strani, kuda je bio otišao sa eskadronom kapetan g. Stojilović, nije bilo ničega novoga.

Paja i ja smo se dogovorili, da sutra odemo na onaj drugi deo Subotičkog atara istočno od pruge Subotica-Kelebija. No kako je taj odsek mnogo duži, a pored toga prošlo je već jedan dan od kada su Mađari imali da sidu na Trijanonsku liniju, to sam ja pored konjice naredio, da dođe i jedan bataljon pešadije. Konjicom su komandovali major g. Bogdan Jeftović i kapetan g. Ljuba Stojilović, a komandant je bataljona bio major g. Pera Blašković, u koliko se sećam. Policajac je bio g. Milorad Simić. Ceo ovaj odred prošao je pored vojnog strelišta i izbio na prednju ivicu šume.

Paja i ja smo bili u kolima, a ispred nas je jahao major g. Blašković, i on se odvojio i otišao ka Kerešu, gde je onaj ribnjak. Baš u momentu, kada je on bio došao kod mosta na Kerešu, pojavio se jedan mađarski potporučnik sa vojnicima, koji je hteo da posedne taj most. On mu to nije dozvolio, nego je odmah nas izvestio. Mi smo pozvali toga oficira, da dođe kod nas radi dogovora, i on kako je bio mlad i neiskusno ostavi svoje vojnike i svoj zadatak, i dođe kod nas. Mi se tu sa njime upoznamo, i zapitamo ga pod čijom je komandom. On nam odgovori, da je pod komandom onog kapetana, sa kojim smo mi juče određivali graničnu liniju. Mi odmah to prihvatimo i kažemo mu, da smo mi sa njegovim komandnirom stvar prijateljski uredili, i da i on treba isto tako da učini. On nam reče, da je doznao od komandira, da je on bio juče ceo dan sa nama. Upustismo se sa njime u govor i on reče, kako ima malu platu, a pored toga da ima u Smederevu jednog rođaka, koji je činovnik u fabrici „Sartid“. On nam reče da ima jedan njihov vod pod komandom jednog njegovog druga u školi kod Kereša, a to je ona škola na onom brežuljku ispred kote 120-Kereš (na karti 200.000).

Paja i ja dogovorismo se, da zauzmiemo ribnjak, pa onda istočno Kerešom i dalje demarkacionom linijom. Zauzećem linije Kereša, za Suboticu je oteto sve, što se je moglo da otme od Madara, jer nam onaj potporučnik reče, da je on imao naredenje da u napred ide, dok ne bude video toranj na gradskoj kući, a to je značilo, da izbije kod strelišta, odnosno opštinske bašte i Majura Mikića. U ostalom ta se je linija poklapala sa školom na Kelebijskom putu, kuda su oni juče težili.

Danas je bila situacija izvanredno teška i vrlo delikatna, jer smo doznali da Mađari drže Hajdujaraš kota 102 na samoj pruzi, a sa vodom vojnika u onoj kući kod piramide kota 112. Da se tu nalazi jedan poručnik, koji je jako grub, i da je on našu stražu, koja je bila u školi Lukić, razoružao i poslao u štab njihovog komandanta bataljona, koji je bio pozadi linije koju su oni poseli. Pored toga doznali smo, da je izbo sliku Našega Kralja, koja je bila u školi. Dalje na istok oni su se

spustili južno od demarkacione linije, na putu Hajdujaraš-Madaraš mehana. Ovakva situacija nalagala nam je osobitu opreznost, i ja nisam dao, da se u ma čemu prenagli, ma da je Paja bio prgav i tražio neko nasilno rešenje. Ja sam njega potpuno razumeo, ali odgovornost sam nosio ja lično, ako dođe do incidenta, a ovde je izgledalo, da nismo daleko od toga. Naša vojna snaga bila je nesrazmerno veća od njihove, ali sam ja težio da ju upotrebim u cilju, da se spor reši mirnim putem, a to utiskom, koga ona ima da učini na njihove slabe delove. To se je docnije i potvrdilo, da sam ja imao potpuno pravo, jer je sve svršeno onako, kako smo hteli, a bez ikakvog sukoba od strane vojske.

Onaj nam je mladi mađarski potporučnik pomogao, te smo otišli do one škole na Kerešu, i on je sklonio njegovog druga, da se povinuje našem rešenju, i tako se mi kurtalisamo ove posade, i ona je, u koliko se sećam, otišla preko Kereša u majur György, severno od kote 118 na Kerešu. Dok se je tako oprezno radilo, došlo je i vreme ručka, i svi smo sa onim mađarskim potporučnikom (za onog iz škole ne sećam se) ručali u jednoj kući u blizini Kereša.

Sa onim poručnikom u Hajdujarašu imali smo muke. Odlazile su patrole, koje su mu javile, da smo mi ovde na Kerešu, i da ga zovemo radi sporazuma. On nije hteo ni da čuje. Mi smo pokušavali nekoliko puta da dođe, ali sve uzalud. Paja je bio van sebe od ljutine, ali sam ja u toliko bio hladniji, jer je izgledalo da ovde leži Gordijev čvor, koga može da preseče samo jedan oprezan gest.

Vreme je odmicalo i ubrzo će doći veče, a mi još ništa nismo učinili sa onim poručnikom kod Hajdujaraša. Najzad pošaljemo šefa policije g. Simića sa fijakerom kod onoga poručnika, da ga zamoli da dođe, jer je g. Simić znao odlično mađarski. Simić se prilično zadržao, a kako je vreme odmicalo, te se za videla ne bi mogla da posedne linija, koju smo mi hteli, ako još budemo čekali, to se je rešilo, da mi liniju posednemo, i ako su mađarske straže u napred. Kada sam se rešio na taj postupak, ja zovnem komandanta bataljona i objasnim mu, koju liniju ima da posedne, i naredim da izvrši posedanje. Komandant je bataljona odmah izdao četama naredenje i posedanje se sada vršilo u pozadini Madara.

Kako još nije dolazio g. Simić sa onim poručnikom mađarskim, a posedanje se već vrši, te da ne dođe slučajno do borbe, to se rešimo, da idemo mi do onoga poručnika. Sednemo u kola Paja i ja, a major g. Jeftović jahao je pored fijakera, a eskadron kapetana g. Stojilovića jahao je pozadi nas na izvesnom udaljenju. Na jednoj oštroj okuci Kereša mi ugledasmo fijaker, i u njemu g. Simića sa onim mađarskim poručnikom. Tu se skinemo sa fijakera i zamolimo poručnika, da se on vrati nazad. On nam reče da on neće, jer on ima po zapovesti tu da ostane.

Paja mu je na mađarskom kazao sve, šta je do sada učinjeno, ali on je ostao uporan. Kazano mu je i da bataljon poseda liniju pozadi njega, i da treba da bude pristupačniji i logičniji. Sve to nije pomoglo. No u tome momentu na jedan put se pojavi iza one okuke eskadron kapetana g. Stojilovića. Kada je poručnik video eskadron, on je prebledeo i počeo da drhti tako, da na karti, koju je u ruci držao, nije mogao da pokaže ni jedno mesto. Čim smo to videli, mi smo bili na konju. Paja ga odmah napade zbog razoružavanja naše straže i bodenja slike Nj. Vel. Kralja. On se bio toliko uplašio, da nije mogao ništa da odgovori.

U toku našega govora poručnik se malo umirio i otpočeo je već da pokazuje izvesnu razumljivost za situaciju u kojoj je, te mu mi predložimo, da se on povuče nazad, što je on i primio. Ali da bih ga ja imao u ruci, i da on stalno bude pod impresijom naše snage, te da ne učini kakvu glupost, kada se od nas odvoji i naide na naše pešad. delove, koji su već poseli liniju pozadi njega, to sam ja smislio, da ga otprati jedan vod naše konjice. Slanje naše konjice za njim, ja sam kazao, da mu se objasni, da je potrebno, da ga slučajno naši delovi, na koje će on naići, ne uzmu kao neprijatelja, i da ih ne pobiju. Ovo moje naglašavanje: „da ih ne pobiju“ imalo je izvanredno dejstvo, i on je kao bela lala otišao sa one strane naše linije. Blagoda-reći jedino izvanrednoj opreznosti i smišljenom postupku odagnata je i poslednja straža, koja je bila dobro zagazila u subotički atar. Kada je poručnik sa vodom pošao pod prismotrom našega voda konjice, već je počeo mrak.

Demarkaciona linija prelazila je preko Dobo salaša, i tamo je bio u svoje vreme na salašu jedan vod. Ja sam odlazio tamo ranije radi obilaska, i dobro sam se poznavao sa vlasnikom, čije sam ime zaboravio, ali znam, da nam je bio jako naklonjen iz razloga, što mu naši vojnici nisu nikada ništa uzeli. Kad se je imalo da dođe na novu Trijanonsku liniju Dobo pusta je ostala Madarima i njihova je straža sišla, sada neznam sigurno, da li u Fekete ili Pap zaselak. Mi smo imali još sa tom stražom da svršimo, a tada odemo u Horgoš.

Noć je već u veliko pala, kada smo idući putem stigli do zaseoka Pap ili Fekete, ne sećam se tačno, koje beše od njih dva. Tu smo od meštana doznali, da u jednoj kući ima jedna mađarska straža sa jednim oficirom čina poručnika. Mi smo bili na čelu onoga Stojilovićevoeg eskadrona, i kada smo stali, vojnici su bili sjahali sa konja i sedeli na putu, držeći svoje konje na uzda. Poslali smo jednu patrolu, da ode do poručnika, i da ga pozove. Njemu nije bilo prijatno, kada je video našu patrolu, ali posle izvesnog vremena on je došao. Paja mu je na mađarski kazao ko smo i šta smo, i šta je do sada sve svršeno. On nam reče, da ima kod Hajdujaraša jedan poručnik sa vodom, no mi mu rekosmo, šta je sa njime bilo, kao i da je pozadi njega na Dobo salašu već naša vojska, i da je najbolje,

da se i on što pre evakuise. On u onoj pomrčini nije mogao da vidi koliko nas ima, ali je čuo neko hrzanje. Na jedan put izvadi električnu lampu i osvetli put, pa je video konje i vojnike koji sede, te je bio posle mek kao pamuk. Paja mu reče, da ima na raspoloženju pola sata, da se spremi za odlazak. Kapetanu g. Stojiloviću naredeno je, da pričeka, dok on ne ode, a kapetan na jedanput upita: „Molim, ako on za pola sata ne ode, mogu li ga ubiti?“ Tablo! Odmah sam mu odgovorio, da se glavom nije šalio, da dođe do kakvog sukoba, ma ostao i malo više, jer je glavno, da se evakuise na njegovo staro mesto severno od Dobo salaša. Po izdatom ovom naređenju Paja i ja sedosmo na kola i otišli smo preko Kiš Horgoša u Horgoš na spavanje.

Sutra dan došao je engleski pukovnik g. Gose, prijatelj Madara, da protestuje protivu našega rada. Komandant divizije deneral g. Ivan Pavlović uputio ga je u Novi Sad komandantu armije deneralu g. Vasiću.

Ja verujem, da niko od Subotičana ovo ne zna, kao i većina sa Kelebije. Sada sam progovorio, jer si me pitao. Možda je dobro što si me pitao.

Dragi Marko, eto na koji se je način otela Kelebija i ceo severni deo subotičkog atara. Paja je za Suboticu mnogo učinio, i to u vremenu, kada mu niko nije dao ni saveta, ni podrške, pa i uspomena na Paju davanjem jednoj ulici njegovog imena bilo je pitanje časti Subotice. On nije sebi lično ništa pribavio, ali je Subotici spaseno mnogo više, no što se je smelo i misliti, upravo spaseno je sve, što se je moglo. Zato kada se piše istorija, neka bude ona daleko od pristranosti, i neka posluži za ugled pokolenju rad onih ljudi, koji su vršili dužnost nesebično. Zadaća je istorije da postavi svakoga na svoje mesto, jer ona tek tada može da bude: „učiteljica života“.

Moji i ja smo dobro. Mile je sada već akt. akad. podnarednik i Bogu hvala zdrav je, i dobar je. Tvojima i tebi želi svako dobro i toplo Vas sve pozdravlja
— Tvoj Prika Milosav“.

Rad komisije za razgraničenje u Subotici 7. aprila 1922. godine.¹⁾

Mi smo dakle zaposeli jedan deo subotičkog hatara od Madara, uključujući tu i srpsko selo Kelebiju. To još nije značilo, da će Kelebija i ostati nama. O tome je imala tek da rekne svoju

* Ovaj račun oslobođenja Kelebije platili su svojom kožom dva brata Zvekića, Rada i Milorad, seljaci, koji su ostali na Tompi u Mađarskoj. Kao vele-izdajnici oni su odmah izvedeni pred sud. Bili su osuđeni, Rada na 15, a Milorad na 12 godina. Oni su bili u tamnici sve do leta 1926. god. kada su kao politički krivci, prilikom izmene između nas i Mađarske, obojica oslobođeni i pušteni u Suboticu, gde i sada u miru žive.

¹⁾ Radeno po Beogradskoj Politici od 8. aprila 1922. br. 5014. i po subotičkoj „Slogi“ (urednik: Lovro Ante Gančević) od 15. aprila 1922. broj 15.

medunarodna komisija, isposlata da utvrdi razgraničenje na licu mesta između nas i Madara. Ta davno očekivana komisija došla je u Suboticu u nedelju 7. aprila 1922. godine.

U toj komisiji bejahu samo vojna lica, i to Englez pukovnik Kri, kao predsednik, onda delegati, po jedan Francuske, Italije i Japana. Madari su imali tri delegata, den. Tancoša, pukovnika Vacela i jednog tumača. Našu zemlju u komisiji je mudro zastupao brigadni đeneral Vojin Čolak-Antić.

Za doček su učinjene velike pripreme. Na Gradskoj Kući su se lepršale zastave sviju država zastupljenih u delegaciji, pa i — mađarska. Silan svet sa Kelebije i sa ugrožene granice rano ujutro beše stigao kolima u varoš pod zastavama, kao na neki plebiscit. Delegati su mogli da dobiju ma i sa sokaka, dosta jasnu sliku o raspoloženju u Subotici. Naravno da delegati nisu mogli ići u masu. Oni su govorili sa pretstavnicima starosediocima Bunjevcima, Mađarima, Srbima i Jevrejima.

Tačno u 10 sati stigli su delegati željeznicom iz Mađarske. Na stanicu ih je dočekao veliki župan Paja Dobanovački i gradonačelnik dr. A. Pletikosić sa pretstavnicima građanskih, državnih i vojnih naših vlasti. Doček je bio srdačan. Oni su trebali da dođu u Gradsku Kuću, gde će se raspravljati u maloj većnici, kraj gradonačelnikove kancelarije. Uz put od stanice do Gradske Kuće pozdravljao ih je silan narod, koji se tim putem rasporedio.

Pošto su izmenjali nekoliko misli i izrazili svoje želje županu, to behu odmah od naše strane delegirani u prvu grupu, s kojom su želeli govoriti, osim gradonačelnika dr. Pletikosića još i Joško Malagurski, Antun Vidaković-Božan, Miško Prčić i Jašo Mačković zemljodjelci. Uz njih beše delegiran u ime Madara, onda trgovac Deže (sada Željko) Riger, a u ime Jevreja lekar i predsednik jevr. crkv. općine popularni među jevr. sirotinjom dr. Adolf Klajn.

Veoma zanimljiv beše ceo tok sednice, u kojoj su ovi naši delegati učestvovali, a naročito disput između mađ. delegata puk. Vacela i našeg delegata Riger.

Predsednik delegacije puk. Kri je stavljao našim delegatima pitanja, zašto mi tražimo taj deo hatara za sebe. Odmah je izjavljeno, da se utvrđena kota na željezn. peštanskoj pruzi ni u kom slučaju ne može pomerati. Može biti samo reći možda o tome, da se granična linija ne povuče pravo, nego izbočeno, kako se zaista i dogodilo. To se kasnije postiglo sa obe strane ove kote. Tako da tu granična linija danas izgleda kao ptica u letu što se slika. Trup joj je ta fiksirana kota u Parizu, a krila su joj naša granična linija pomerena prema njojzi na severoistok i na severozapad!

Naši zemljoradnici su odmah otpočeli razlaganjima ekonomske prirode, koja su u glavnom i trebala da dodu u obzir. Svi drugi razlozi nisu se trebali spominjati. Ali!

Seljaci su govorili, da bi gubitkom toga upitnoga dela svoga hatara Subotica izgubila svoje pašnjake, kojih nigde na drugoj

strani nema, nemoguće bi bilo držati živo blago. Osim toga tu je i veliki kompleks gradskih bagrenovih šuma, koji pretstavlja ogromnu vrednost i potrebu gradsku. Pod šumom je imala Subotica onda 10000 jutara! Onda se prešlo i na to, da je tu živalj slavenski. Da Kelebija strogo pripada gradu, jer je slavenska, i da je i u crkvu dolazila u grad. Nema svoga ni groblja, već sve mrtve svoje sahranjuje u gradsko groblje. Kelebija je u glavnom još i pravoslavna, i kad ne bi pripala ovamo, ona sve do Pešte ne bi mogla doći do svoga sveštenika. Ona je toliko nacionalno svesna, da je dala i dobrovoljaca srpskoj vojsci. Mi smo se za dokaz svega toga pozivali na našu statistiku od 1920 godine.

U tom je mađ. delegat Vacel izvadio štampanu mađarsku statistiku iz 1910. god. za Suboticu, i počeo dokazivati, da bi trebalo cela Subotica, da je pripala Mađarskoj, jer je u njojzi samo 30 od sto Slavena, a pogotovu da ne treba, da se još i sada ma i jedna stopa zemlje ustupi na ispravku Jugoslaviji.

Naš Mađar delegat Riger na to upadne u reč na mađarskom jeziku, te reče za tu statistiku od 1910. god.:

— Ta je statistika lažna!

— Ko sme to da tvrdi — pita puk. Vacel.

— Onaj ko ju je sastavljao! Među tima sam kao učitelj i upravitelj mađarske škole i sam učestvovao. Svi smo mi, pa i ja, radili po zapovesti ondašnjeg grad. vel. beležnika dr. Ferenc Vojnića (sada je gradonačelnik u Baji!) koji je naređivao, da se svaki Bunjevac, samo ako zna reći „jó napot“, ima uneti u Madare!

— Ko je ovlastio Vas, da Vi u ime Madara govorite?

— Ovlastili su me Subotički Mađari!

— Vi niste Mađar!

— Pravi Mađar, bivši nadzornik mađ. škola i direktor!

— Onda, zato i govorite, što ste i sada u službi ovde!

— Ne! školski nadzornik i direktor sam ja bio ranije pod Mađarima, a sada sam slobodnog zanimanja. Trgovac sam!

Ljutit na takvu izjavu skočio je mađ. delegat na Riger.* Predsednik puk. Kri se zainteresovao za ovu stvar, i pošto drugi delegati nisu znali mađarski, to je tumač ovu prepirku prevodio na francuski. Francuski i japanski delegat su se osmehivali, a očevidno zadovoljan beše i predsednik.

* G. Riger je bistru istinu rekao, kad je izjavio, da je on bio Mađar za vreme Madara! On je stvarno poreklom Čeho-Slovak, kojih u ovom kraju ima mnogo, naročito Slovaka, pomadarenih. Skoro cela Topola, dobar deo Sente i Cantavira nekad beše slovački. Odmah na početku oslobođenja Riger se opredelio za nas. Radi toga je bio u Segedinu uhapšen od 2. sept. 1920. do 21. sept. 1921. godine, po optužnici sa ovih razloga: „Pre dolaska Srba u Suboticu u jesen 1918. godine osnovalo se mađarsko Narodno Veće, a sa istim paralelno i srpsko-bunjevačko, čija je dužnost trebala biti obezbeđenje poretka varoškog stanovništva. Predsednik srpsko-bunjevačkog Narodnog Veća bio je bivši mađ. kralj, pukovnik Sima Milodanović, a njegov lični sekretar osumnjičeni Deže Riger, koji su se obojica provokatorski ponašali, te tako onemogućili saradnju srpskog Narodnog Veća sa mađarskim. Prilikom osnivanja srpsko-bunjevačkog Narodnog Veća i do-

Odmah je tražio reč Francuz, te je u dugom svom govoru tražio, da se sve što mi tražimo, nama i dodeli, jer je to očevidno opravdano!

U drugoj grupi bejahu saslušavana četir Srbina i tri Madara, koji bi ovim razgraničenjem postali dvovlasnici, sa kućama svojim bili bi u Jugoslaviji, a sa zemljom u Mađarskoj. To su bili Kelepčani. Naravno, da su i oni svi, pa i Madari bili zato, da sve ostane nama!

— I ti si mi neki vajni Madar, a hoćeš da budeš van Mađarske! — jetko reče puk. Vacel jednom od trojice Madara.

— Ja sam zaista pravi Madar, ali neću u Mađarsku, koja se brine samo za grofove, a ne i za seljake! — odgovorio je ovaj odlučno.

U trećoj grupi behu naši delegati sa Čikerije, koja je uz Kelebiju. Saslušana su bila četir Bunjevca i jedan Nemač, koji žive u tom delu hatara. I oni su bili pitani o ekonomskim, šumskim i saobraćajnim prilikama ovoga kraja. Svi su oni tvrdili, da je i taj deo hatara sastavni deo Subotice.

Sednica je trajala do 12 sahati, a onda se otišlo u Zlatno Jagnje na zajednički ručak. Sav narod naš, što beše kolima došao u grad, otišao je na granicu uz peštansku prugu, da bude komisiji na ruci, jer se znalo da će komisija u 2 sahata izaći na Tompu, koja je već preko u Mađarskoj.

Komisija je izašla napolje, a sa njome i naš veliki župan*. Na granici beše okupljen narod iz Mađarske, u ime čije je bezuspešno tražio za Mađarsku sve ono, što je u Parizu rešeno za Mađarsku, bivši subotički poslanik na mađarskom saboru pok. Bela Vermeš. On je kasnije bio i jedan od najsavesnijih organizatora poznate akcije Engleza Rotermira.

laska srpske vojske, oni su sa ruljom priredivali manifestacije, okićeni srpskim nacionalnim značkama". Riger je naposljetku morao biti pušten ispod sudenja u Segedinu kao naš podanik, jer je u to doba stupio na snagu već Trijanonski Mir. Po povratku stupio je on u gradsku službu, jer potpuno vlada našim jezikom. Za vreme županstva i gradonačelnštva g. Drag Đorđevića bio je on u gradskoj službi kao gradon. i županski tajnik. Sada je u penziji. Kao što se vidi on je od Madara svoj honorar za onako svoje držanje dobio već u vidu — predujma! u jednogodišnjem zatvoru!

* Zanimljiv je za taj dan ovaj neznatan događaj! Veliki župan je naredio svom gradskom kočijašu Madaru Janošu da izade pred njega na Kelebiju. On je razumeo na kelebijku želj. stanicu, koja je tada već bila u Mađarskoj. Otkud bi on to znao! On nije bio ni ekspert u Parizu a ni delegat u vojnoj komisiji u Subotici! Ode ti on na stanicu preko, a da ga niko ni od naših ni od njihovih ne uzbuni. On je čekao dugo na voz, dok ga neko od njihovih ne zapita, koga on upravo čeka.

— Pa g. feišpana!

— Kog? — pitaju ga.

— Pa subotičkog g. Dobanovačkog! — Kad mu je rečeno, da je on u Mađarskoj, Janoš se sav upropastio, šta će s njim biti! A nije bilo ništa! Madari su ga pustili, ne čineći ništa, kao što nisu ništa preduzeli ni naši u Subotici, kad su doznali da su dve otmene Madarice bacile nešto cveća u avto, u kojem su sedeli mađarski delegati!

Svršivši posao komisija se razišla otputovavši za Peštu. Njezina presuda nešto kasnije pada u našu korist, i time su obezbedene bile sadašnje granice Subotice prema Mađarskoj za sva vremena!

Hatar grada Subotice pre rata iznosio je 169,191 jutro (97,363 hektara). Sada pak ima 140,611 kat. jutara (80,917 hektara). Prema tome Mađarskoj je pripalo od našeg hatara 28,580 jutara (16,446 hektara) sa blizu 10.000 duša. Prema prvobitnoj granici bi Mađarska dobila mnogo više. Bar bi dobila još 10.000 jut. uključujući tu i zemlje horgoške, koje su za nas ovim razgraničenjem spasene. Na spasenom zemljištu je ostalo Subotici samo 1700 jutara bagremove šume! Posle svega ovog srećnog razgraničenja ostalo je Subotici ipak još, da tuži za izgubljenom svojom braćom u svom delu hatara, kao i u celom bajskom trokutu!

EPILOG.

Desetogodišnjica Oslobođenja 13. nov. 1928.

Iako naslov knjige obećavaše istoriju Zlatnih Dana do samoga potpisa mira, mi smo morali ići do dana razgraničenja. Razgraničenje za Suboticu, kao granično mesto, imadaše značaj velikoga iskušenja, koje je ipak prebrođeno tako, da se njime koliko-toliko može biti zadovoljan. Upitno bivša onda naša Kelebija i danas važi kao tipični rasni izražaj našeg žilavoga življa, koji iako najsevernije istaknut prema Pešti, beše ipak očuvao sve odlike, sa kojih zasluživaše svoje ponovno oslobođenje! Oni će se za to oslobođenje uvek zalagati tim pre, što je ono krvavo i teže došlo, nego i oslobođenje samog grada Subotice!

Kako smo mi nedavno sa mnogo pijeteta proslavili i prvu desetogodišnjicu svoga srećnoga oslobođenja, mi ćemo celine radi završiti našu istoriju sa danom prve decenije u najboljoj nadi, da će se za njom nizati i druge, sve do skončanja sveta i veka!

Dopisnik beogradskog Vremena Vuk Mitrović u broju od 14. nov. 1928. godine opisuje dosta tačno proslavu desetogodišnjice oslobođenja u Subotici, koju mi sa nekim dodatcima kao veru i u glavnom donosimo:

„Ovaj znameniti dan danas je Subotica na najsvečaniji način proslavila. Svi su domovi okićeni državnim i nacionalnim zastavama, a hiljade Bunjevaca i ostalo građanstvo uzeli su učešća u današnjoj proslavi. Proslava je ispala najsvečanije. Mora se podvući, da su u njoj uzele učešća široke mase naroda, naročito

Bunjevaca, koji su u velikom broju učestvovali na bogoslužjenjima i na svečanoj sednici opštinskog predstavništva.

Uz blagodarjenje u srpskoj pravoslavnoj crkvi osvećene su dve velike granitne spomen-ploče na čelu crkve, na kojima su zlatnim slovima urezana imena četrdeset i trojice Srba i ustaša, većim delom iz Srbobrana, koji su ovde pogubljeni od mađarskih vojnih vlasti znamenite 1849. godine. Ove ploče podigla je srpska pravoslavna crkvena opština iz Subotice i mesni odbor Narodne Odbrane, iz zahvalnosti „Plemenitim žrtvama za slobodu Vojvodine, a budućim pokolenjima za ugled 13. nov., na dan deseto-godišnjice oslobođenja Subotice.“*

Crkvena porta bila je puna naroda, predstavnika vojske i svih korporacija. Crkvenu ceremoniju izvršilo je osam sveštenika iz raznih mesta severne Bačke**. Značaj ove svečanosti lepo je istakao u svojoj patriotskoj besedi paroh subotički pop Marko Protić, koji je između ostalog rekao:

„Draga braćo, u ovaj sveti nam današnji dan, kada se pre deset godina za uvek već zbratismo sa Bunjevcima, svima Srbima, Hrvatima i Slovencima iz cele prostrane naše Domovine, neobično nam dobro pada, da pred licem sve naše i cele javnosti otkrijemo jedan listak iz nešto dalje istorije Vojvodine i same Subotice.“

U daljem govoru g. Protić iznosi kako je došlo do pogubljenja 43 Srbina 1849. godine, i kaže:

„Istorijska je činjenica, i kao takva dragoceni dokument našega današnjega nar. jedinstva, da su se u to doba (1848/9) na jednoj te istoj strani, a za zajedničke, opće srpske i hrvatske ideale ruku pod ruku borili naši slavni vodi u „buni“, srpski patrijarh i mitropolit karlovački Josif Rajačić, Srbijanac dobrovoljac naš Sumadinac Stevan Knićanin i hrvatski narodni ban Josip Jelačić.“

On je završio svoj govor ovim rečima:

„Samo je onaj narod dostojan velikih žrtava, koji ih i ceniti znade. Zato mi Subotičani koji smo već jednim monumentalnim spomenikom odali poštu svima palim junacima od Kumanova pa

* „Na inicijativu vrednog i zaslužnog našeg paroha g. Marka Protića, koju su prihvatili Subotička srpska prav. crkvena opština i Narodna Odbrana, toga dana na svečan način posle službe Božje otkrivene su na pravoslavnom hramu (spolja sa obe strane zapadnih vrata) dve spomen-ploče plemenitim 43 žrtvama, koje su kao „žrtve srpstva“ (po rečima jedinoga subotičanina tada pogubljenoga trg. Petra Radića) pogubljene od 24. februara do 25. maja 1849. godine, a samo se trojici zna za grob na srpskom groblju“ Srpski Knjiž. Sever od 1. decembra 1928. godine.

Ova lista žrtava, izneta i objavljena onda po crkvenim maticama u knjizi Marka Protića: „Puno Srce“ i suviše je mala i neznatna, prema faktičnom broju ovde ubijenih, naročito srbobranaca. Ta će lista u celosti biti objavljena na drugom mestu.

** Od toga dvojica iz Srbobrana: Milutin Grigorijević i Lazar Vučkov, koji su doprineli prilog za ploče, pošto se na njima nalaze ovekovečena imena u glavnom njihovih seljaka, koji se boriše na slavnom Srbobranu!

do Soluna,* i koji smo lanjske godine u ovo doba podigli grandiozni spomenik svome osnivaču i začetniku misli slobodne Vojvodine, caru Jovanu Nenadu, podižemo evo i ove godine granitne ploče, e da bi izvukli iz prašine zaborava starih crkvenih knjiga imena ovih malih i neznatnih, ali zato po idejama, za koje su pali velikih ljudi i Srba, o kojima se nezna čestito ni gde su pogubljeni, ni gde su sahranjeni.

Draga braćo, ne znam da li i vama, ali meni se, evo, čini ovoga časa, da sa ovih granitnih ploča odjekuju glasi naših plemenitih žrtava. Čini mi se, da se njihov glas sliva u silno strujenje glasa Našeg Neznana Junaka sa Avale, sa kojim nam oni danas zajednički poručuju: „Cenite braćo podvige i žrtve. Hram slobode, što vam podigismo, ljubomorno čuvajte u celosti za najdalja pokoljenja vaša!“

Zatim je u ime Narodne Odbrane biranim rečima odao počast palim žrtvama za slobodu prof. univerziteta dr. Miodrag Aćimović predsednik mesnog odbora Narodne Odbrane. Dr. Vl. Manojlović, predsednik crkvene opštine primio je ploče kao najmiliji amanet srpske prošlosti na čuvanje. Zatim je u ime akademske omladine govorio student prava Tešić, i položeni su vencu opštine i akademske omladine, i time je svršen ovaj deo svečanosti.

Posle blagodarjenja u rimo-katoličkoj crkvi, koje je otušilo presvetli biskup Budanović, održana je svečana sednica opštinskog predstavništva u slavu desetogodišnjice dolaska srpske vojske. Velika i ukusna opštinska većnica, kao i sve galerije, bile su prepune oduševljenog naroda i gradskih predstavnika. Sem njih bila je masa naroda i predstavnika sviju ovdašnjih vlasti i kulturnih i humanih ustanova.

Sednicu je otvorio gradonačelnik dr. Dragutin Stipić, uz koga je sedeo na počasnom mestu komandant divizije general

* „Kroz usijane ulice i pod žarkim zracima popodnevnog sunca, krenula je impozantna povorka vojske, sokola i drugih korporacija od Parka Kralja Petra kroz Senoinu ulicu ka trgu Vojvode Putnika, gde je pred zgradom divizijskoga štaba podignut spomenik Junacima, palim za oslobođenje i ujedinjenje od 1912. do 1918. godine.“

Izlažući istorijat naše borbe, gen. M. Damjanović je u divnome govoru objasnio simbolizaciju spomenika, i povukao kanap, koji je skinuo zavesu sa spomenika. To je bio dirljiv trenutak. Kad se ukazala statua velikog Bogočoveka, koji ukazuje pomoć ranjenom srpskom vojniku, preko zažarenog neba za trenutak su se prevukli sivi oblaci, a muzika je dopunila taj veličanstveni momenat posmrtnim maršem, koji je svojim zvucima svečano, tužno, raznežio srca toliko hiljada prisutnih. Kad je muzika učutala, kroz svečanu tišinu odjeknuo je glas admirala Price. Polazući Kraljev venac, on je palim izjavio pomen u ime njihovog ratnog druga Kralja Aleksandra. Izjavio je zavet, da će se krvlju stečene tekovine po svaku cenu očuvati, a u Kraljevo ime uskliknuo: Slava palim!

Komandant divizije general Damjanović predao je zatim spomenik gradonačelniku grada Subotice, koji je polazući venac, odao slavu i hvalu vojsci i palima, koji su doneli slobodu. „Ko nije robovao, ne zna šta je sloboda“, rekao je gradonačelnik Bunjevac Alba Malagurski.

Zatim je, u ime vlade, položio venac i odao hvalu žrtvama g. Anta Radojević, ministar saobraćaja. Posle toga je čehoslovaški poslanik g. Seba, u ime čehoslovačke republike, položio venac i odao poštu senima palih heroja. Pukov-

g. Milivoje Dimitrijević, a sa druge strane dr. St. Matijević kr. javni beležnik, koji je imao tu sreću, da bude prvi gradonačelnik oslobođene Subotice.

Gradonačelnik je uz neopisivo oduševljenje svih prisutnih pozdravio Kralja i Kraljevski Dom i predložio da se Kralju pošalje ovaj telegrafski pozdrav:

„Povodom desetogodišnjice oslobođenja Subotice gradsko predstavništvo na današnjoj svečanoj sednici u ime celokupnog građanstva, sećajući se sa zahvalnošću trnovitih i nezapamćenih podviga slavom uvenčanih Belih Orlova, koji su pod vrhovnom komandom Vašega Veličanstva, na današnji dan pre 10 godina, na nesalomljivim krilima svojim doneli vekovima očekivanu slobodu našem gradu na severnoj granici jedinstvene i nedeljive Otadžbine, šalje izjave svoje nepokolebive vernosti i odanosti Vašem Veličanstvu sa usklikom: da živi naš viteški Vladar, i uzvišeni Dom Karadorđevića“.

Ova depeša primljena je uz burno klicanje Kralju. Dok su svi prisutni stojeći klicali Kralju, dotle je muzika odsvirala državnu himnu. Za tim je još gradonačelnik dr. Stipić izneo u lepom govoru značaj 13. novembra za Suboticu, kao istorijskoga dana, koji svetli čisto kao jarko sunce, i čiji kult neće pokolebati nikakve trzavice i nesuglasice, jer su one već i po svojoj prirodi prolazne!

Zatim je uzeo reč prvi gradonačelnik oslobođenog grada Subotice dr. Stipan Matijević, koji je u onim istorijskim danima igrao veliku i vidnu ulogu. On je u svome govoru lepo izneo same događaje od trenutka kada su se 10. novembra u pivnici „Hungarija“ sakupili najvideniji predstavnici Srba i Bunjevaca, i kada su rešili da osnuju Narodno Veće radi dočekivanja slobode.

nik Mil. Tomić, u ime min. vojske i mornarice, uz lep govor, položio je venac ministra vojnog, a posle njega pukovnik P. Lazarević položio je venac središnjeg odbora ratnih invalida. „Neka ovaj spomenik na predstraži naše Otadžbine, rekao je pukovnik Lazarević, bude opomena našim neprijateljima van granice naše države, a i onima drugim, da je bilo jedno pokoljenje, koje je nemilice ginulo za slobodu i ujedinjenje. Neka ih taj spomenik uvek opominje, da naš narod ima još puno sinova, koji će voljno i svesno ginuti, da bi sačuvali ove tekovine. U ovome svečanom trenutku ja u ime vaše, vitezi bez straha, i u ime vaših živih drugova šaljem poruku širom celog sveta: krvava je ova tekovina, teško onom ko pokuša da u nju dirne!“

Mesna organizacija invalida položila je zatim svoj venac. Posle toga je direktor želj. g. Sv. Matic položio venac željazničara, pa major Milojković venac Narodne Odbrane. Dirljiv je bio govor brata Gangla, starešine sokolskog saveza: „Vi junaci, braćo sokoli, niste umrli, jer junaštvo ne poznaje smrti. Vi svojim sjajnim primerom osvetljavate naše puteve. Proklet bio, ko oskrnavi vaše grobove i vaše ime.“ Vlada Manojlović položio je venac subotičke srpske crkv. opštine, a zatim su položili svoje vence: Dobrotvorna Zadruga Srpkinja, dobrovoljačka mesna organizacija, akademsko omladinsko društvo „Svetlost“, i najzad, uz jedan divan govor, ruske izbeglice.

Svečanost je završena delilovanjem vojske i sokola, dana 31. maja 1925. g.
— Politika br. 6143. 1925.

Govor dr. Matijevića bio je pozdravljen burnim aplauzom.* Posle govora g. dr. Matijevića, gradonačelnik je zaključio svečanu sednicu, a za tim su se svi pretstavnici vlasti sa gradskim predstavništvom i gradonačelnikom na čelu uputili u ovdašnji 34. pešadijski puk, koji slavi današnji dan, kao uspomenu na dolazak srpske vojske u Suboticu i kao svoju pukovsku slavu.

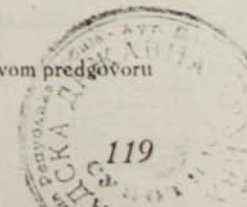
Veliko i prostrano dvorište 34. pešadijskog puka bilo je okićeno zastavama i zelenilom. Na sredini je podignuta velika počasna tribina, a na zidu kasarne u zelenilu su ispisani inicijali Kralja i Kraljice. Čim je stigao komandant divizije, i vojni sveštenici svih veroispovesti, otpočelo je bogoslužjenje, a posle toga je bilo sećenje kolača. Za tim je komandant puka puk. g. Staja Stajić divnim i odabranim rečima izneo značaj današnjega dana. Govor pukovnika g. Stajića ostavio je dubok utisak na sve prisutne, i urnebesno klicanje Kralju završilo je i ovaj lepi deo svečanosti.

Za tim je ceo puk izvršio defilovanje, a posle toga je komandant u velikoj dvorani kasarne priredio zakusku za sve prisutne. Tačno u 1 sat svi oficiri i vojnici imali su zajednički ručak za jednom trpezom. Celo po podne u dvorištu kasarne bilo je veliko vojničko i narodno veselje. Uveče kor oficira 34. puka priredio je svoje vrlo uspelo drugarsko veče, na kome su uzeli učešća svi videniji građani i predstavnici vlasti, i koje je potrajalo duboko u noć.

Naročitu pažnju izazvalo je svugde prisustvo poslanika S. D. K. prof. univ. g. dr. Ive Milića, koji je prisustvovao svim ovim svečanostima. Zato je vaš saradnik potražio g. dr. Ivu Milića, i upitao ga, kako to da on učestvuje u ovoj proslavi, kada je poznato da je vodstvo S. D. K. donelo rešenje, da neće učestvovati ni u kakvim svečanostima, u kojima budu uzeli učešća predstavnici sadašnje vlade. Na ovo je g. dr. Milić, koji je za razliku od svojih drugova, koji su samo duhom i svojim srcem nesumnjivo bili s nama u ovoj značajnoj proslavi, uzeo učešća u njoj i fizički sa ovom rodoljubivom motivacijom, vadenom zacelo iz duše i svih ostalih odsutnih njegovih drugova:

„13. novembar i 1. decembar su svelli i epohalni datumi u našoj mesnoj, odnosno opštoj narodnoj istoriji. Njihovo slavljenje je sasvim nezavisno od stava, koji zauzimamo prema jednoj ili drugoj vladi. Vlada i politika su prolazne, dok je narodnost — večna. Jedinstvo naroda i države za mene su dogmati i aksiomi, koje ispovedam, i kojima služim, u kojoj se god stranačkoj grupaciji nalazio. Stranka je samo sredstvo za vodenje politike, a država i narodnost, to je — nad svima strankama!“

* Ovaj govor dr. Matijevića je i otštampan, i mi smo u svom predgovoru već naveli, da smo se i tom knjižicom pri ovom radu poslužili.

OD ISTOGA PISCA:

Kroz našu Dalmaciju i Boku. Utisci s puta
na novinarski kongres u Split, avgusta 1921.
Subotica, 1921. god.

Пуно Срце, црквене беседе из 1918-1928.
Родољубива читанка. Суботица 1928. Цена 20 дин.

SADRŽAJ:

	Strana
Pismo pop Blaška Rajića	3
Predgovor. Izvori. Posveta	5
Moj dolazak u Suboticu	7
Moje prve veze sa Srbima	10
Moja prva poznanstva sa Bunjevcima	13
Posle próboja na Solunu	17
Srpsko-bunjevačka Narodna Garda	23
Poslednja sednica Gradskog Senata pod Mada- rima 8. XI. 1918. godine	26
Naš narodni zbor od 10. XI. 1918. godine	28
Rad srpsko-bunjevačkog Narodnog Veća od 10—13. XI. 1918. godine	33
Dolazak srpske vojske 13. XI. 1918. godine u 6 sati 35 minuti	36
Od dana Oslobođenja do preuzimanja Gr. Uprave Preuzimanje Gradske Uprave od Madara	48
Konferencija od 17. XI i Narodna Skupština od 25. XI. 1918. god. u Novom Sadu	51
Preuzimanje državne vlasti	56
Izbor poslanika za Privremeno Narodno Pret- stavništvo u Beogradu	60
Znatniji događaji do Regentova dolaska	63
Dolazak Regenta 26. VII. 1919. godine	65
Od dolaska Regentova do proslave prve obljet- nice Oslobođenja	80
Prva godišnjica oslobođenja Subotice 13. XI 1919. Od proslave prve godišnjice Oslobođenja do potpisa mira	89
Novi župan dr. Fr. Sudarević i proslava pot- pisa mira 20. VI. 1920. godine	95
Ponovno osvajanje Kelebije 20. VIII. 1921. g. Rad komisije za razgraničenje u Subotici 7. IV. 1922. godine	111
Epilog. Desetogodišnjica Oslobođenja 13. XI. 1928.	115

CENA 25 DIN.

Poručuje se kod pisca ili u „Literariji“, zavodu
za rasturivanje knjiga i novina u Subotici.